

2015/2

XXIV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2015
© A kötetben publikáló szerzők, 2015

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

TARTALOM

KOLNAI-DÍJ

- *Sebők Miklós*: A képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti modellje 7

POLITIKAI VEZETÉS

- *Körösényi András–Patkós Veronika*: Liberális és illiberális populizmus: Berlusconi és Orbán politikai vezetése 29

IDENTITÁS ÉS KÖZÖSSÉG

- *Kiss Balázs*: Politikai közösség kilencven perc alatt. Identitásváltások kognitív, értékelő és érzelmi dinamikája 57

EURÓPAI KÉPVISELŐK

- *Bíró-Nagy András*: Közép-európai EP-képviselők és szerepeik. Viselkedési stratégiák az Európai Parlamentben 91

VITA

- *Löffler Tibor*: Megjegyzések a konzervatív jogpolitika és a „büntető populizmus” kapcsolatáról 123
- *Bartha Attila és Szabó Gabriella*: Kritikus olvasat vagy egy új kutatási irány vázlata? Válasz Löffler Tibornak. 135

RECENZÍÓK

- *Mikó Melinda*: Változatok az integrációra: Jacques Delors Európája (Jacques Delors: Az új európai összhang.) 143
- *Bischof Péter*: Egy idealista föderalista kritikája a realista „Merkiavelli” jelenségről (Ulrich Beck: A német Európa: Új hatalmi térségek a válság jegyében.) 152

KÖNYVFIGYELŐ 161

ÖSSZEFOGLALÓK 165

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

KOLNAI-DÍJ

Sebők Miklós

*A képviselői demokrácia megbízó-ügynök
elméleti modellje*

A KÉPVISELETI DEMOKRÁCIA MEGBÍZÓ-ÜGYNÖK ELMÉLETI MODELLJE*

Sebők Miklós

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány tárgya a képviseleti demokráciák megbízó-ügynök elméleten alapuló leírásának bemutatása. Nagyrészt követve az irodalmat áttekintő cikkek konvencióit az írás bemutatja az elméleti modell olyan alapfogalmait, mint a követ, a képviselő és a gondnok, illetve a közöttük és a megbízó között létrejött szerződés olyan következményeit, mint az információs aszimmetria, az erkölcsi kockázat vagy a kontraszelekció. Ezen alapfogalmakra építve vázoljuk a képviseleti demokrácia általános modelljét, amelynek kulcsfogalma a delegálási lánc. Részletesebben is megvizsgáljuk a modell három kiemelt szakaszát. A választók és pártok kapcsolatát a választási kapcsolattal; a pártok és a közjogi intézmények kapcsolatát a hatalommegosztással és a koalíciós kormányokkal; a hatalmi ágak és a bürokrácia viszonyát pedig a bürokratikus delegálás fogalmával írjuk le. Az Epilógusban a megbízó-ügynök megközelítés olyan problémáit tárgyaljuk, mint a többszintű és komplex szerződések, a közvéleményérzékenység (reszponzivitás) és az informális-deliberatív képviselet.

Kulcsszavak: képviseleti demokrácia ■ megbízó-ügynök elmélet ■ delegálás ■ hatalommegosztás

Jelen írás tárgya a képviseleti demokráciák megbízó-ügynök elméleten alapuló leírásának bemutatása.¹ Követve az irodalom-áttekintő cikkek (review article) konvencióit, elsődleges célja nem az, hogy új kutatási eredményeket közöljön, hanem a társadalomtudományokban jártas olvasó számára ismertesse a megbízó-ügynök elméleti megközelítés alapjait, s ennek alkalmazásait a demokratikus kormányzás néhány alapvető problémájára. Az adott terjedelmi keretek mellett az irodalom teljes körű ismertetése és az érthetőség közötti feszültséget az utóbbi javára oldjuk fel (a citált művek irodalomjegyzéke ugyanakkor már bőséges útmutatót kínál a téma iránt érdeklődő olvasók számára). Mind-

* A jelen írás célja a Kolnai-díjjal jutalmazott kötetben (Sebők, 2014) érintett, de ott csak az empirikus kutatásnak alárendelten tárgyalt megbízó-ügynök problémák egy általános politikaelméleti keretbe helyezése.

emellett kitérünk néhány olyan kérdésre is, amelyek vagy új empirikus kutatási programok alapjai lehetnek, vagy pedig a magyar kontextusban indokolt a tárgyalásuk.

Az alábbiakban először az elméleti leírás alapfogalmait, majd ezekre építve a képviseleti demokrácia általános leírását mutatjuk be. Ezt követően részletesebben is megvizsgáljuk a modell három kiemelt szakaszát: a választók és pártok; a pártok és a hatalmi ágak; valamint a hatalmi ágak és a bürokrácia viszonyát. Az Epilógusban a megbízó-ügynök megközelítés olyan problémáit tárgyaljuk, mint a többszintű és komplex szerződések, a közvéleményérzékenység (reszponzivitás) és az informális-deliberatív képviselet.

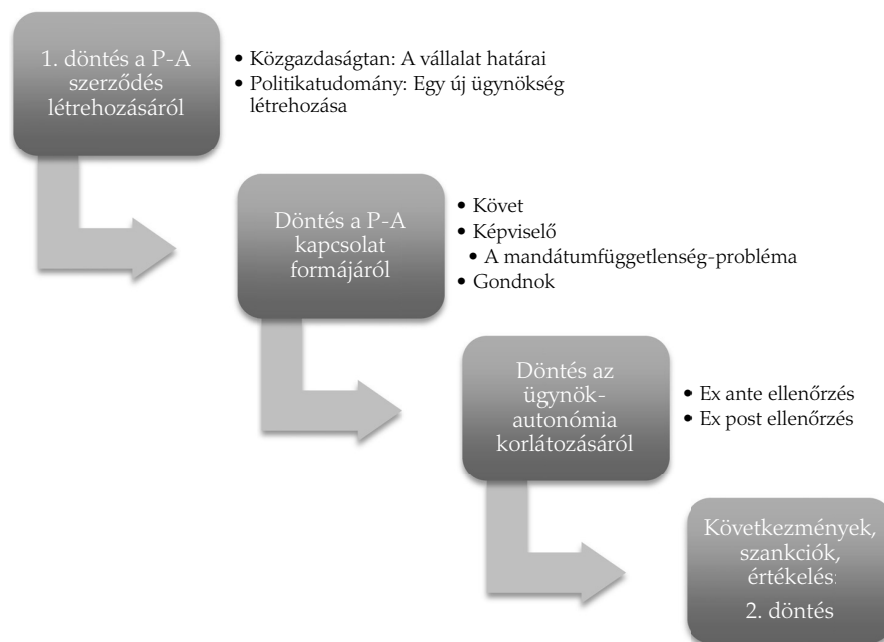
ELMÉLETI ALAPFOGALMAK

Az írás alapjául szolgáló megbízó-ügynök elméleti megközelítés („principal-agent theory” – P-A elmélet; „agency theory”) alkalmazása a politikára a politikaelméletben és a főáramú politikatudományban párhuzamosan fejlődött ki. A képviseletet (representation) a politikaelméleti irodalomban sok esetben Pitkin (1967) munkájára támaszkodva értelmezik (Dovi, 2006; Urbinati, 2006: 10.; Brito Vieira–Runciman, 2008: x.; Rehfeld, 2009: 214–215.; illetve a magyar irodalomban: Körösi, 2003).² Ez a tipológia a képviselet jellegére összpontosít és megkülönbözteti annak formális, szimbolikus, leíró és szubsztantív formáit (Pitkin, 1967). Ez utóbbi a képviselt érdekében történő aktív cselekvésből („acting for”) indul ki, s ennyiben a megbízó-ügynök elméleti megközelítés előfutára (így pl. az „act for” kifejezés Ross [1973] klasszikus cikkének már első bekezdésében megjelenik).

A nyilvánvaló politikaelméleti kapcsolódási pontok ellenére a megbízó-ügynök elméletet kanonizált formájában a közgazdaságtanból, illetve a politikai gazdaságtanból importálta a politikatudomány. Úttörő munkájában Spence és Zeckhauser (1971) a biztosítási szerződés kapcsán vizsgálja, hogy milyen stratégiai viselkedést folytat a biztosított adott külső hatások („természeti” környezet) mellett. Itt az ügynök-problémát a két fél eltérő információs bázisa okozza (azaz megjelenik az ügyfél részéről az erkölcsi kockázat, a biztosító részéről pedig a felügyelet [monitoring] igénye). Ross (1973) már konkrétan megbízó-ügynök problémáról beszél, amelyet az ügynök munkájáért fizetendő díj és az ügynök tényleges (a környezettől is függő) kifizetésének optimalizálási feladataként határoz meg. E munkákra is építve Mitnick (1975) közvetlen politikatudományi (és utóbb jelentős kutatási programmá fejlődő) alkalmazást talál a megbízó-ügynök elmélet számára a közpolitikai szabályozás területén. A hangsúly itt már az ügynököt felügyelő eszköz („policing device”) optimális kialakításán van.

Az idézett klasszikus írásokra támaszkodva kiépített politikai megbízó-ügynök irodalomban kiemelkedik négy fontos kérdéskör, amelyek egyben a megbízó-ügynök kapcsolat „életciklusának” is megfeleltethetőek (ld. 1. ábra). Az első szakasz a kapcsolat létrehozásáról szól. A másodikban a felek a kapcsolat formájáról döntenek. A harmadik szakaszban döntés születik a megbízott autonómiájának mértékéről és ellenőrzésének pontos módjáról. A negyedik szakaszban már értékelhető az elvégzett feladat, a teljesítés jutalmazható, míg a „lazsálás” szankcionálható. Ennyiben létrejönnek a kapcsolat megújításáról szóló döntés feltételei is.

1. ábra. A megbízó-ügynök kapcsolat kialakulásának folyamata példákkal

Kezdve a folyamat megértéséhez szükséges elemi fogalmakkal, *megbízó* alatt olyan természetes személyt, csoportot vagy intézményt értenek, amely bizonyos feladatok elvégzése érdekében (ld. „acting for”) egy rajta kívül álló személyt, csoportot vagy intézményt bíz meg. A feladatot elvállaló személy vagy entitás az *ügynök*. A két fél között a jogokat és köteleességeket egy formális vagy (később) informális *szerződés* szabályozza, amelynek legalább két eleme van: az elvárt eredmény és az ennek teljesítéséért az ügynök számára biztosított kompenzáció (Przeworski, 2003: 56.).

A megbízó-ügynök kapcsolat elemzésére számos fogalom használatos, de ezek közös metszetében rendre feltűnik a delegálás, a tranzakciós költségek elmélete, a kockázat és a biztosítás, az ösztönzők, a megbízó-ügynök kapcsa-

latok valamely tipológiája vagy az intézményes környezet. Bizonyos megközelítések a *delegálást* a megbízó-ügynök elmélet alapfogalmai között tartják számon: Lupia (2001) a politikai ügynök-elméletet (agency theory) egyenesen a delegálás aktusából vezeti le. Delegálásra akkor van szükség, ha a megbízó adott körülmények között nem akarja vagy nem képes ellátni az adott feladatot. Az „adott körülmények” helyzetről helyzetre változnak: a delegálásról szóló döntés így a delegálás konkrét költségeit és kockázatait állítja szembe annak várható hasznával (ld. az 1. ábra első lépése).

E döntési helyzettel szisztematikusan először a vállalat-elméletben foglalkoztak: mikor érdemes kiszervezni, vagy a cégen belül tartani egy tevékenységet, vagy általánosítva: hol húzódjanak a vállalat határai? A kérdést Coase (1937: 19.) nyomán a tranzakciós költségek irodalma vizsgálta: miért léteznek vállalatok, ha az erőforrások allokációját a piac és az ármechanizmus végzik el? A kérdés csak akkor válaszolható meg, hogy ha a piaci szereplők közötti viszonyról nem mint egy önszabályozó organizmusról, hanem mint egy szervezetről beszélünk. Az új kérdés ekkor az: mi dönti el, hogy milyen tevékenységek zajlanak a vállalaton belül, és melyeket szerez be a vállalat – szintén nem költségmentesen! – a piacról?

Alchian és Demsetz (1972) Coase eredeti gondolatát viszi tovább a megbízó és az ügynök közös termelése által okozott problémák, ezen belül is speciálisan a felügyelet (monitoring) lehetőségének és költségének vizsgálatával. A közös termelés növeli a termelékenységet, s ennyiben igazolja saját létjogosultságát. Ugyanakkor létrehozza a közreműködők megfigyelésének, a befektetett „energia”, azaz ráfordítás vagy input mérésének (metering) problémáját.

Az alapvető kérdések ugyanezek a választók nézőpontjából: miért van szükség pártokra? Vagy a pártok szemszögéből: miért van szükség kormányra, bürokráciára? A sztenderd közgazdaságtani válaszok – mint a munkamegosztás (à la Benjamin Constant) és specializáció, méretgazdaságosság, stabilabb szerződéses kapcsolatok, s ennek nyomán kisebb bizonytalanság – itt is alkalmazhatóak.³ Moe (1995: 120.) ugyanakkor helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy – szemben a folyamatosan mozgásban lévő gazdasággal – a politikában ezek a jelen korban adottságok, amelyeket alkotmányos szabályok és az állam erőszak-monopóliuma kényszerítenek ki.⁴

Miután így megszületett a döntés a megbízó-ügynök kapcsolat létrehozásáról (azaz a politikában: a delegálásról), a második feladat ennek típusának kiválasztása. Ennek kapcsán a kanonizált tipológiák rendre megkülönböztetik a követeket (delegate), a képviselőket (representative) és a gondnokokat (trustee, fiduciary). Bizonyos értelmezések kizárólag a megbízó-képviselő kapcsolatot tartják összeférhetőnek a képviseleti demokráciával (ld. pl. Körösi, 2005); illetve Majone (2005: 4–7.), aki egyenesen már a megbízó-ügynök elmélet alternatívájaként mutatja be a gondnok típusú kapcsolatokat, melynek kapcsán

a delegálást a „politikai tulajdonjogok”, azaz az autoritás átruházásaként definiálta. Ha el is fogadjuk ezt az álláspontot, a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméletének tárgyalásához nélkülözhetetlen a követek és gondnokok beemelése az elemzésbe.

A legjobb példa erre a téma klasszikusa, Edmund Burke. Az ő bristoliakkal folytatott „eszmecseréje” nyomán kialakult, s a mandátumfüggetlenség-vita-ként (mandate-independence; ld. Pitkin, 1967: 145.) ismert, az irodalomban régóta evidenciaként kezelt feszültség a normatív elvárások és az empirikus valóság között (ld. Miller–Stokes, 1963: 45.). A közvetlen választói ellenőrzés igényét a felelős pártkormányzás modelljével állítják párhuzamba (magyarul bővebben erről ld. Körösenyi–Sebők, 2013).

Ennyiben a képviseleti demokrácia kontextusában a képviselő munkaköre eltér a követ feladatleírásától. A cél kötött (a megbízó preferenciáinak érvényesítése), de az eszköz és módszer megválasztása tekintetében a képviselőnek van (mert kell, hogy legyen) diszkrecionális jogköre. Ugyanakkor, ahogy azt Brito Vieira és Runciman (2008: 79.) hangsúlyozza, nincs kötött szabály arra, hogy az autoritás hogyan oszlik meg a megbízás tárgya és alanya között, azaz hogy melyik viszony-típus érvényesül. Az autoritásra vonatkozó igények versengenek egymással, amely verseny eredménye nem előre eldöntött: az eredményt nem más határozza meg, mint „a politika maga” (i. m. 79.).

A harmadik szakaszban már arról kell megállapodnia a szerződéses partnereknek, hogy milyen módon lesz ellenőrizhető a teljesítés, illetve az általános P-A típuson belül pontosan milyen korlátai lesznek a megbízott autonómiájának. E kérdésnek, az ügynökök ellenőrzésének a politikatudósok a közigazgatáshoz képest nagyobb figyelmet szentelnek, érthető okokból (Shapiro, 2005: 272.). Egyetlen példát kiemelve: míg egy gazdasági kapcsolat (pl. egy egyszeri megbízás egy fodrász részére) rendszerint nem időhöz kötött, addig egy képviselőt Magyarországon négy évre választanak, nem beszélve egy alkotmánybíró 12 éves kinevezéséről. Ennek megfelelően a kiválasztás és a rekrutáció kérdése különösen fontos. Hasonlóan politika-specifikus problémát jelent a választott döntéshozók és nem választott végrehajtók (azaz a bürokrácia) viszonya. Ez jó példát ad a P-A kapcsolat két gyakori anomáliájára, az erkölcsi kockázatra és a kontraszelekcióra. Előbbi esetében a bürokrácia „elcsellengése” (slippage) vagy „lazsálása” (shirking) lehet probléma – megfelelő ellenőrzés és szankció hiánya esetén. Utóbbira a patronázs jelensége hozható fel illusztrációként, amely a meritokratikus kiválasztással szemben a politikai lojalitást részesíti előnyben.

Az ügynökök autonómiájának korlátozására a felhatalmazásba épített (ex ante) és utólagos (ex post) eszközök is rendelkezésre állnak a megbízó számára. Ezeket az eszközöket foglalja össze az 1. táblázat az USA hatalommegosztásra épülő rendszerének példái kapcsán.

1. táblázat. Az ügynök-autonómia korlátozásának eszközei

Ex ante: felhatalmazás	Ex post: ellenőrzés és szankciók
1) Delegálás a diszkrecionális jogkörök korlátozásával a: költségvetési b: szabályalapú, beszámolás és konzultáció c: strukturális ellenőrzés: a bürokrácia intézményi szerkezete d: politikai kinevezettek 2) Közigazgatási eljárásokba épített korlátok	1) Törvényhozási vétó – a költségvetési felhatalmazások felülvizsgálata. 2) A közigazgatási döntések törvényhozási felülvizsgálata. 3) Bírói felülvizsgálat: módosítás, hatályon kívül helyezés. 4) Kinevezettek elnöki visszahívása. 5) Elnöki költségvetési hivatal – „a teljesítmény monitorozása, a költségvetések kialakítása, a törvényhozási javaslatok figyelemmel kísérése és módosítása”. 6) Költséggel járó auditálás: kongresszusi meghallgatások (látens ellenőrzés és „örjárat”). 7) Költség nélküli auditálás: érdekcsoportok de facto felügyelete („tűzjelzők”).

Forrás: Sebők, 2014 módosításával.

A törvényhozók a delegálást annak alternatívájaként mérlegelik, hogy saját maguk határozzák meg a közpolitika tartalmát. Mivel erre politikai számításból, a közpolitikai szakértelem hiánya miatt vagy információs aszimmetriára visszavezethető okokból az esetek többségében nem vállalkoznak, a delegálás a képviseleti demokrácia természetes velejárójává vált. A delegálás szükségessége ugyanakkor nem jelent teljes autonómiát az ügynök számára: mozgásterét több módon korlátozhatja a megbízó.

Ennek elsődleges eszköze a jogkörök ex ante, jogszabályba öntött körülhatárolása („statutory control”). A közigazgatás szervezetének és eljárásainak meghatározásával nagyrészt mederben tartható a közpolitikai folyamat, azaz biztosítható, hogy a megbízottak ne térhessenek el önkényesen a megbízók preferenciáitól. A költségvetési keretek szűkössége, a beszámolási kötelezettségek mind hozzájárulnak a végrehajtó hatalom vagy a bürokrácia „helyes” viselkedéséhez. Ha pedig ez sem tűnik elégségesnek, a politika közvetlen irányítást is kiépíthet, pl. azzal, hogy politikai ejtőernyőöket küld egy szervezet élére.

Az ilyen előzetes korlátozások ugyanakkor sok esetben önmagukban nem hoznak kielégítő eredmény, amelynek egyik oka, hogy hiába tartalmaz a szerződés pontos viselkedési normákat, ezek betartatásának hiánya erkölcsi kockázatot hordoz és az ügynök „elcsellengésével” fenyeget. Ennek megfelelően a szabályok betartatását szolgáló ex post mechanizmusok is rendre részei a P-A kapcsolatnak. Az egyik legerősebb ilyen eszköz a végrehajtó hatalmi vagy közigazgatási döntések felülbíráltatósága, mely esetben hiába hoz a megbízó preferenciáitól eltérő döntést az ügynök, az nem lép életbe (miközben a bizalmi kapcsolat is megromolhat, így végső esetben idő előtt visszahívhatják a megbízottat). A felülbírálatnak ugyanakkor előfeltétele a probléma érzékelése. Ezt a folyamatos ellenőrzéssel (oversight; monitoring; metering) tudja a megbízó megoldani, mely akár a delegálás hasznához mérhető költséget okoz szá-

mára. Sok esetben ugyanakkor számíthat más érintetti csoportok segítségére, akik egyfajta „tűzjelzőként” jelzik a végrehajtási anomáliákat.

A negyedik, s egyben utolsó lépés a következmények értékelése és a visszacsatolás. Itt három logikai lehetősége van a megbízónak: a kapcsolat megszüntetése, annak módosítása, illetve a kapcsolat megújítása. A nem vagy rosszul teljesítés szankciói közül a legdrasztikusabb a megbízott felmentése. Ez történik akkor, amikor a választók nem szavazzák meg az aktuális kormánypártok jelöltjeit, melynek eredményeképpen új összetételű kormány alakul. Ennek egy speciális esete az előzetesen meghatározott kinevezési korlátok alkalmazása (pl. az alkotmánybírók esetében) vagy a határidős delegálás („sunset provisions”) egyes szervezetek kapcsán. Mindkettő azt biztosítja, hogy a megbízások időhöz kötöttek legyenek és a kapcsolat ne váljon egy határozatlan ideig gondnok megbízáshoz hasonlatossá (hiszen ez a létező legerősebb autonómiát biztosítja az ügynöknek, amely a megbízó számára csak különösen indokolt esetekben elfogadható).

A szankcióknak ugyanakkor vannak a visszahívásnál kevésbé drasztikus esetei. Részleges elégedettség esetén a megbízó beérheti finomabb jelzések küldésével (pl. a P-A kapcsolat típusának megváltoztatásával gondokról képviseleti jellegűre). A megbízói preferenciák követése pedig egyenesen jutalmazáshoz és/vagy a megbízatás meghosszabbításához vezethet. Ez már ex ante eszközökkel is elősegíthető, pl. teljesítményhez kötött szerződésekkel („incentive contracts”) amelyek a nagyvállalatok vezetőinek rekrutációjánál bevetteknek tekinthetők. Az ügynökök versenyeztetése, „lekáderezése” („screening” – Stiglitz, 1975), licitálásra kényszerítése – majd a szerződés után – a külső beszállítókkal való megegyezés lebegtetése mind olyan eszközök, amelyekkel utólagos szankcionálás nélkül is elérhetőek a megbízó számára kedvező eredmények (Sappington, 1991).

A MODELL ÉS SZAKASZAI

A modell

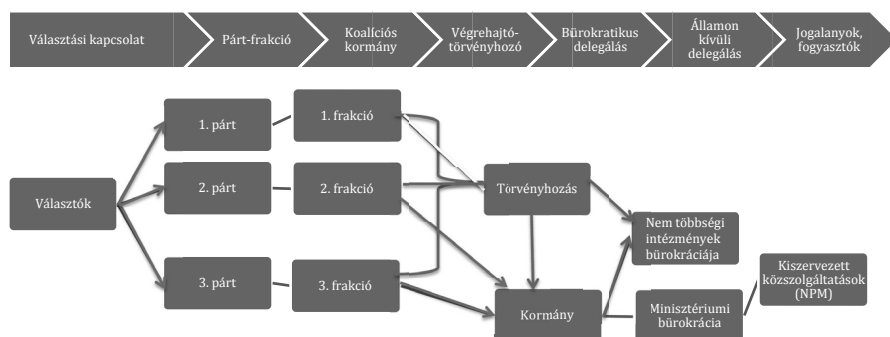
A képviseletnek és a képviseleti viszony különböző formáinak önálló elméleti irodalma van – de nekünk itt csak a bemutatott alapfogalmak képviseleti demokráciára való alkalmazása a lényeges. A politikai képviselet egyfelől legitimációs forrást biztosít a demokratikus intézmények számára, másfelől pedig arra ösztönzi a kormányokat, hogy odafigyeljenek az állampolgárok véleményére (Dovi, 2006). Pontosán ezen funkciókra épül a képviseleti demokrácia P-A modellje, mely megbízó-ügynök kapcsolatok sorozataként fogható fel.

Ezt a sorozatot delegálási láncnak hívhatjuk (általánosságban ld. Shapiro, 2005: 267.; a parlamentarizmusra alkalmazva: Strøm, 2006: 59.; Braun – Gilardi, 2006: 4.; McCubbins, 2014: 570.). Bár a kapcsolódó terminológia változatos, és a hangsúly is ingadozik a közpolitikai folyamatra illetve a politikai intézményekre koncentráló keretek között, a delegálási lánc tartalmában nincs sok vita az irodalomban. Müller, Bergman és Strøm (2006: 19) a közpolitikai folyamatot, mint delegálási folyamatot mutatják, míg Thomson (2001) program-közpolitikai láncolatról beszél (programme-to-policy linkage). Rehfeld (2009) a képviseleti demokrácia „központi normatív problémájaként” határozza meg az állampolgári preferenciák törvényekké alakításának feladatát. Lane (2013: 85.) a teljes közpolitikai modellt két kapcsolatra bontja: a nép és a közpolitikai döntéshozók, illetve a közpolitikai döntéshozók és a közpolitika végrehajtóinak P-A kapcsolatára.

E megközelítésekben közös, hogy az előző láncszem ügynöke a következő lépésben maga is megbízóvá válik. A képviseleti demokráciák így számos egymásra épülő megbízó-ügynök kapcsolattal modellezhetők. Andreweg és Thomassen (2003; idézi Saward, 2010: 105.) ezek közül ötöt különböztet meg: szavazó-törvényhozó; törvényhozáson belüli; törvényhozás és végrehajtó hatalom közötti; végrehajtó hatalmon belüli; valamint bürokratikus delegálást. Braun és Gilardi (2006: 4.) szintén öt szakaszból beszél: szavazó-törvényhozó; törvényhozó-kormány; kormány-miniszter; miniszter-bürokrácia; illetve a minisztérium és a nem többségi/független intézmények közötti P-A kapcsolatáról. Miközben ezen írások rendre egy lineáris folyamatként ábrázolják a delegálást a képviseleti demokráciában, valójában egy komplexebb modellben megjelennek párhuzamos folyamatok is. Ennyiben találóbb lehet egy delegálási fáról beszélni, amelynek törzséből számos delegálási ág nő ki (Sebők, 2015.).

Felhasználva tehát – de egyben némileg módosítva – a kanonikus ábrázolást, az elemzés fókuszától függően 5-10 fontosabb P-A kapcsolatot különböztethetünk meg a parlamentáris delegálási láncban (ld. 1. ábra).

2. ábra. A képviseleti demokrácia delegálási lánc

Az első szakasz a választópolgárok és a parlamenti képviselők/pártok közötti megbízó-ügynök kapcsolatot írja le. Mivel az esélyes jelölteket a parlamentáris demokráciákban főszabályként pártok állítják, ezért az ábra ez utóbbi kapcsolatot veszi alapul. A következő bonyolult kapcsolat (amely időben részben megelőzi a választást) a párt és parlamenti frakciója között áll fenn. A frakciók a (delegálási lánc szempontjából kevésbé lényeges) függetlenekkel együtt alkotják a törvényhozást, amely e frakcióktól független szervezettel rendelkezik (vö. a „legislative organization” irodalmát). Mivel a parlamentek jellemzően nem rendelkeznek általános közpolitikai döntések végrehajtására alkalmas bürokráciával, ezért ennek érdekében hatalmukat továbbdelegálják a kormánynak, vagy ennek alternatívájaként független, ún. nem többségi (non-majoritarian) intézményeknek. A lánc végén a közpolitikai végrehajtásának az új közmenedzsment- (NPM-) irodalom által leírt kiszervezése áll, pl. PPP-konstrukciók keretében.

Az 2. ábra sematikus modelljéből is látszik, hogy a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti modellje valójában különböző módokon összeköthető részmodellek eredménye. Egyfajta „makromodell” tehát, amelyet részletesebben egyes elemei (vagy folytatva az analógiát: „piacai”) kapcsán lehet elemezni. Sőt, az egyes részmodellek további elemekre bonthatóak, ahogy – mint látni fogjuk – azt a szakirodalom meg is teszi. Mivel mindezen részmodellek kifejtésére nincs lehetőségünk, az alábbiakban a delegálási lánc talán három legfontosabb, s egyben elméletileg legkidolgozottabb láncszemét, a választási kapcsolatot, a kormányalakítást és a bürokratikus delegálást mutatjuk be.

Választók és pártok: a választási kapcsolat

A képviseleti demokrácia input legitimitását a választók pártokra, illetve ezek jelöltjeire leadott szavazatai biztosítják.⁵ Ha tetszik, ez a „választási kapcsolat” választók és pártok között az alap, amelyre a képviseleti demokrácia rendszerre épül, legyen szó deskriptív reprezentációról vagy közpolitikai értelemben vett képviseletről.⁶ A P-A megközelítésben a választók a megbízók, míg a pártok az ügynökök. A közöttük lévő szerződést a periodikus választások hozzák létre. E szerződések tartalma legalább háromféle lehet: személyhez kötött, ideológiai vagy közpolitikai (utóbbi kettő kapcsán ld. Hirschman, 1970). A hangsúly – mint látni fogjuk – a megbízó-ügynök elméleti megközelítésekben az utóbbi kettőn van.

A szerződés tartalmára mind a megbízó, mind az ügynök befolyással lehet. Amennyiben a megbízó (a választók) akarata érvényesül, akkor downsi típusú szerződésről beszélhetünk. Amennyiben a tartalmat az elitek határozzák meg, akkor a schumpeteri képviselet elve érvényesül (a kérdésről bővebben ld. Körösenyi, 2007: 13.). Amennyiben elfogadjuk a képviseleti demokrácia ex ante

felhatalmazáson alapuló általános elméletét, akkor a két szerződés-meghatározási módot általánosságban hívhatjuk delegálási elméletnek (downsi típusú) illetve felhatalmazási elméletnek (schumpeteri típusú – mindkettőről ld. Andeweg–Thomassen, 2005: 512.). A két megközelítésben ugyanakkor közös a megbízó-ügynök keret használata, amelynek alapvető sajátosságai érvényesülnek mindkét esetben. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy valójában mindkét esetben a delegálási aktus teremti meg a képviseleti kapcsolatot, választó és választott között.⁷ Másrészt pedig a párt-orientált P-A keretben a felülről-lefelé történő szerződés-meghatározást talán pontosabb a pusztá felhatalmazásnál konkrétabb *mandátum-kérés*ként meghatározni (Körösenyi–Sebők, 2013: 37.).

A másik alapprobléma a delegálási lánc ezen első lépésében a P-A kapcsolat pontos részvevőivel kapcsolatos. Itt a felelős pártkormányzás és a személyes választási kapcsolat hívei tettek javaslatot alternatív elméleti keretekre. A 19. században még erősen személyközpontú képviselet a II. világháborút követő időszakra a demokratikus politikai rendszerekben már egyértelműen a pártok körül szerveződött (Judge, 1999: 71.; illetve egy bővebb áttekintésért: Körösenyi–Sebők, 2013: 23–27.). E helyzetre reagált a felelős pártkormányzat (erősen normatív indíttatású, és az USA-ra szabott) doktrínája, amely szerint a választók egyértelmű választás előtt állnak egy kétpártrendszerben, mivel a pártok a kormányzás komplexitását érthető szintre egyszerűsítő, de egyben eltérő tartalmú programokkal versenyeznek (Schattschneider, 1942; Ranney, 1954). Az egyszerű választás felkínálása kedvez a közvélemény informálásának és aktivizálásának, miközben jelentős részben e leegyszerűsített kapcsolatnak köszönhetően könnyen elszámoltathatóvá is teszi a győztes pártot az ígéretei kapcsán.

A pártközpontú irodalom kialakulásával párhuzamosan ugyanakkor számos empirikus kutatás indult, amelyek éppenséggel a szavazók és az általuk megválasztott törvényhozók közvetlen, gyakran személyre szóló „választási kapcsolatát” mutatták (Mayhew, 1974; illetve Miller–Stokes, 1963; Fenno, 1978; Cain–Ferejohn–Fiorina, 1987). A vizsgálatokból kiderült, hogy a képviselők érzékenyek a választói igényekre (ld. Papp, 2011: 294.), különösen, ha azok saját választókerületükből jönnek. A P-A kapcsolat egyes szereplőivel kapcsolatos hipotézisek empirikus érvényesülésével, már a kontinentális Európára alkalmazva, a képviselői/képviseleti stílusokkal foglalkozó irodalom foglalkozik. Eleau és Wahlke (1959) kérdésfeltevése nyomán vizsgálták a képviselet fókuszát, azaz hogy maguk az ügynökök kit tekintettek valódi megbízójuknak, és hogy mennyire viselkedtek önjáróan, azaz függetlenül a választók feltárható preferenciáitól (Andeweg–Thomassen, 2005).

A vonatkozó kutatásokból az a nem meglepő tanulság vonható le, hogy a képviselői viselkedés (így kiemelten a közpolitikai javaslatokról szóló szavazás) nem magyarázható egyetlen okkal. Különösen igaz ez az olyan vegyes választási rendszerek esetében, mint ami Magyarországon is érvényben volt a

rendszer váltás után: maguk a frakciók is eltérő szociológiai, regionális stb. háttérű tagokból állnak, szerepfelfogásuk változatossága így természetesnek tekinthető (bővebben ld. Ilonszki–Judge, 1994; Ilonszki, 2011). Annyi biztosan látszik ugyanakkor, hogy a képviselők a fejlett országokban a választási felhatalmazást nem tekintik egy kötetlen tartalmú, gondnok-típusú kapcsolatnak, vagy legalábbis nem tartják egy önmagában teljes leírásnak a szerepükről (Andeweg–Thomassen, 2005: 509). A párt (valamint a mögötte álló szavazók) ideológiája és közpolitikája egyfelől, míg a választóközterület ügyei és a képviselő személyére közvetlenül is szavazó választópolgárok kiszolgálásának igénye másfelől, valamilyen mértékben kötötté teszik a mandátumot.

Ha pedig elfogadjuk, hogy az ex ante felhatalmazás valamilyen módon és mértékben korlátozott mandátumot eredményez képviselő és a képviselt között (szemben a követ- és a gondnok-típusú viszonyokkal), akkor a következő feladat e mandátumkötöttség mértékének vizsgálata. A burke-i dinamika ebben a szakaszban közvetlenül érvényesül. A pártok (képviselek) szeretnék saját uraik lenni, és csak a választási győzelemhez szükséges mértékben megfelelni a választói elvárásoknak. Ez a mandátumfüggetlenség-probléma végig kíséri a delegálási láncot, melynek empirikus vizsgálata gyakran az ún. ügy-kongruencia kapcsolatra és ehhez kapcsolódóan a képviseleti stílusokra összpontosít.

A kongruencia jelensége azt mutatja meg, hogy milyen erős az átfedés a választói preferenciák és a döntéshozói preferenciák/közpolitikai döntések között (Arnold–Franklin, 2012). Szemben a formális felhatalmazással ez egy szubsztantív kapcsolatot feltételez a két fél között (Önnudóttir, 2014) az ideológia és/vagy a közpolitika területén. E kapcsolat ugyanakkor messze nem kiegyensúlyozott: maguk a választók nem rendelkeznek minden közpolitikai kérdés kapcsán előzetes preferenciákkal (vö. Körösi [2007] és Meszner [2008] vitáját). E jelenségre már a képviseleti demokrácia klasszikusai, Constant és Burke is felhívták a figyelmet. Az ún. erős modelljei várják el ugyanakkor, hogy speciális közpolitikai (vagy egyáltalán: politikai) tudás jellemezze a választókat, persze a döntésképeség, saját érdekeinek felismerése mellett. E feltételek lazítása nem jelenti ugyanakkor a mandátumelmélet automatikus elvetését (Körösi–Sebők, 2013).

Az ügy-kongruencia érvényesülése mindezek fényében a delegálási lánc normatív értékelésének egyik kulcseleme (McDonald–Budge, 2008), a demokratikus minőség indikátora (Diamond–Morlino, 2005), de nem önmagában döntő eleme. Az ügy-kongruencia ellentétbe kerülhet más legitimációs szempontokkal, különösen, ha a legitimációs folyamatot nem absztrakt módon, hanem a létező képviseleti demokráciák komplex intézményi keretében határozzuk meg. Ilyen alternatív legitimációs szempont lehet a kormányozhatóság és az output-típusú legitimáció. A következő szakaszban elsősorban az előzővel, a rákövetkező szakaszban pedig ez utóbbival foglalkozunk.

HATALOMMEGOSZTÁS: PÁRTOK, TÖRVÉNYHOZÁS, VÉGREHAJTÓ HATALOM

A választók és a pártok között kapcsolatot teremtő elsődleges intézményi környezetet a választási és választási eljárási, valamint a pártok működését szabályozó törvények adják. A szavazatok – a választási rendszer áttételével – a pártok számára kijelölik a kormányalakításhoz szükséges mozgásteret. A delegálási lánc ezen szakaszában minden szereplő közvetlen input legitimációval rendelkezik: a hatalommegosztás mechanizmusa választott politikusok között zajlik.

Nem beszélhetünk tehát a delegálás egységes folyamáról, a Strøm (2006: 65.) által javasolt delegálási lánc helyett így talán pontosabb metafora a delegálási fa (Sebők, 2015). A képviseleti demokrácia komplex intézményi keretében a hatalommegosztás elve ezt eleve lehetetlenné teszi. Ebben a helyzetben a formálisan lineáris közjogi folyamatot (képviselők kormányt választanak, amelynek miniszterei végrehajtják az általuk meghatározott közpolitikai döntéseket) a pártok szerepe teszi életképessé (ld. Müller [2000: 312.] szemléletes ábráját). A pártok közötti verseny (kormány vs. ellenzék) és együttműködés (koalíciós kormány) ad dinamikát a folyamatnak, s biztosítja hogy a döntések tartalma összhangban maradjon az eredeti felhatalmazással. A pártok közötti hatalommegosztás mellett a formális-közjogi hatalommegosztás szintén új megbízó-ügynök kapcsolatokkal népesíti be a képviseleti folyamat ezen középső szakaszát. A törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti viszony (executive-legislative relations) ráadásul a P-A kapcsolat szétfeszítésével fenyeget: ezt jól kifejezi „a frakciónak van kormánya, vagy a kormánynak van frakciója?” publicisztikai közhelye.

E két speciális problémának (koalíciós kormányok; törvényhozó-végrehajtó hatalmi kapcsolatok) önmagában is könyvtárnyi irodalma van (ezek összefoglalására ld. egyfelől: Horváth, 2014; illetve másfelől: Sebők, 2014: 22–32.). Így ehelyütt csak két ritkábban tárgyalt, de a magyar kontextusban releváns részproblémát emelnénk ki. Egyfelől a bíróságok, mint önálló hatalmi ág, s ezen belül az alkotmánybíróság speciális szerepe már ebben a szakaszban is megelőlegezi a szakértelem alapú (output) legitimáció problémáját. A kritikusai által csak „taláros kormányzásnak” gúnyolt, aktivista alkotmánybírósági gyakorlat szinte mindenhol politikai vitákat generált, ahol létezik ilyen közjogi intézmény. A magyar politikatörténetben ennek Sólyom László nevéhez köthető alkalmazását bírálói egyenesen a „semmilyen legitimációval nem bíró”, a „parlamentarizmus alapjait kikezdő” gyakorlatként aposztrofálták (Pokol, 1992: 77.).

Másfelől a miniszterek tekinthetők egyfajta kettős (vagy akár hármas-) ügynöknek, ami ügynök-veszteséggel (agency loss) fenyegeti a delegálási folyamatot (Andeweg, 2000). E szerint egy miniszter nem feltétlenül szorítkozik a miniszterelnök akaratának végrehajtására a portfóliójához tartozó területen. Saját megbízójának ugyanúgy tekinthető az őt delegáló párt elnöke is, ami rá-

adásul nem is tekinthető delegáláselméleti fikciónak, figyelemmel az adott – tegyük fel: kisebbségi koalíciós partner – párt saját felhatalmazására. Harmadrészt pedig egy szakminiszter érezheti elsődleges megbízójának saját közpolitikai területét is: a vonatkozó parlamenti bizottságot, vagy az ágazati érdekképviselői szerveket. Amennyiben a miniszteri preferenciák nem adóttak és stabilak, úgy ráadásul Andeweg szerint az ilyen későbbi „csellengők” ki sem szűrhetők a kinevezési folyamat során.

Bürokratikus delegálás

A delegálási lánc utolsó szakaszában (a) a törvényhozó hatalom delegál a bürokráciához vagy (b) ez a végrehajtó hatalmon belül történik meg a kormánytól valamely (kvázi) független végrehajtó hatalmi intézményhez. A P-A lánc ezen végső láncszeme már a kezdetektől foglalkoztatta a közösségi döntések elméleti keretében dolgozó kutatókat. Niskanen (1971) az információs aszimmetriával való visszaélés tipikus eseteként azonosította ezt a viszonyt, amikor azt feltételezte, hogy a bürokraták képesek irreális költségvetési kereteket kiszajtolni a politikusoktól. Ennek háttérében az a felismerés állt, hogy a bürokraták preferenciái eltérhetnek a politikusokétól, s a megbízó által megszabott feladatok pusztá végrehajtásán túl ezek tartalmát is módosíthatják.

Ez a delegálási dilemma (McCubbins–Noll–Weingast, 1998) áll a bürokratikus delegálási irodalom érdeklődésének homlokterében. A '80-as évektől kezdve az eredeti intuíciókat helyezte tágabb összefüggésbe a „McNollgast” néven ismert „munkacsoport” (McCubbins–Noll–Weingast, 1987; 1989.): a közigazgatási eljárások segítségével a törvényhozás nagyon is képes befolyásolni a bürokrácia viselkedését. Mivel mindemellett a közpolitikai döntések végrehajtása érdemben befolyásolhatja a képviselők újráválasztását, ezért nagyon is érdekelték abban, hogy rövid pórázon tartsák a bürokráciát. Ugyanakkor a korábbi tanulmányokban megoldásként javasolt utólagos törvényhozási felügyelet és a bírói felülvizsgálat nem tűntek önmagukban elégségesnek a dilemma kezelésére. A hangsúly így kerül az ex ante korlátokra, és ezeken belül is az általánosabb, közigazgatási jogi keretekre. A törvényhozók képesek úgy „keverni a kártyákat” (deck stacking), hogy az megfelelő ösztönzőket adjon a bürokráciának a politikusi preferencia követésére: ennyiben a bürokrácia robotpilótára állítható (Gailmard, 2015: 468–472.).

A problémát kanonizált és továbbfejlesztett formában az Egyesült Államok politikai rendszerére alkalmazva Epstein és O'Halloran (1999), míg egy összehasonlító keretben Huber és Shipan (2002) adta közre. E szerint az olyan közpolitikai területek, amelyek különösen nagy technikai tudást igényelnek, jelentős mértékű információs aszimmetriát is okoznak. Ennek oka az, hogy egy probléma értékeléséhez szükséges tudás (vagy kapacitás) megszerzése jelentős

tranzakciós költségekkel jár. Ebből következik az az egyszerű tételük, mely szerint „minél nagyobb egy terület közpolitikai bizonytalansága, annál valószínűbb, hogy a Kongresszus több autoritást delegál a végrehajtó hatalomhoz” (Epstein–O’Halloran, 1999: 75.; illetve a P-A elméleti keretbe ágyazva: Sebők, 2014: 25.). A kormányzati hatalom megosztottságaként értelmezett politikai, illetve a közpolitikai bizonytalanság szintjének együttes mérlegelése döntő momentummá válik a törvényhozás intézménytervezési (agency design) döntéseiben. Ennek során a bürokrácia későbbi elcsellengését (bureaucratic drift) a klasszikus P-A elméletből ismert *ex ante* és *ex post* eszközökkel lehet korlátozni.

A választott politikusok és a bürokrácia preferenciájának eltérése ugyanakkor a kívánt cél egy másik kapcsolódó irodalomban, amely az ún. nem többségi (non-majoritarian) intézményekhez történő delegálással foglalkozik. A közpolitikai döntések politikától való elzárása (political insulation) a gondnokság elméleti irodalmából nyert inspirációt: ahogy a gyermekeket kell óvni a túlzott csokoládéfogyasztástól, úgy kell távol tartani a fiskális alkoholizmusra hajlamos politikusokat a jelentős egyszeri bevételeket hozó frekvencia-aukcióktól vagy a pénznyomdától. Az irányzat klasszikus munkáiban Majone (2001a; 2001b) bevezeti a politikai tulajdonjogok fogalmát, amellyel elválasztja a képviseleti viszonytól a gondnokság típusú kapcsolatokat (fiduciary relations). Míg egy képviselő jellemzően nem rendelkezik a megbízó vagyonával, addig a gondnokoknak már erre is van felhatalmazása (ennyiben a gondnok egyszerre képviselő „és valami több – Majone, 2005: 8.).

A nyugat-európai fókuszú irodalomban az ilyen gondnok-típusú intézményeket vizsgáló empirikus kutatások főként három esetre koncentráltak. A független szabályozó intézmények (Thatcher, 2003), bíróságok (Stone Sweet, 2003) és a jegybankok (McNamara, 2003) egyaránt kiemelkedő politikai autoritással és közpolitikai kapacitással rendelkeznek a „szimplán” képviseleti intézményekhez képest. Ezen belül is többszörösen „hátrányos helyzetűek” azok a nemzetek feletti intézmények (mint pl. az Európai Központi Bank, ld. Elgie, 2012), amelyek nemzetközi jellege egy újabb áttételt jelent a választói felhatalmazáson alapuló bemeneti oldali legitímációhoz képest. Az, hogy az irányzat egyik alapítója (Majone, 2014) már nem demokratikus deficitről, hanem demokratikus csődről beszél ezen intézmények kapcsán, jelzi, hogy a bürokratikus delegálás beillesztése a képviseleti demokrácia delegálási láncába még korántsem megoldott, sem az elmélet, sem a gyakorlat oldaláról.

EPILOGUS: KITERJESZTÉSI LEHETŐSÉGEK ÉS NYITOTT KÉRDÉSEK

A jelen írás elsődleges célja az volt, hogy bevezetőt nyújtson a megbízó-ügynök elméleti megközelítést a képviseleti demokráciákra alkalmazó irodalomba. A rendszerint empirikus szempontból elemzett delegálási láncot a politi-

kaelméleti és közgazdaságtani irodalomba ágyazva mutattuk be, amely rávilágított a lánc egyes szakaszainak közös sajátosságaira. A P-A elmélet olyan alapfogalmait mint a tranzakciós költségek, az ösztönzők és büntetések vagy a kapcsolat típusai a teljesen kötött mandátumtól a gondnok jellegű felhatalmazásig rendre előkerültek a bemutatás során.

A delegálási lánc egyes szakaszainak önállóan is könyvtárnyi irodalma van, így teljességre vagy akár konkrét modellek bemutatására nem vállalkozhatunk. De még a sok könyvtárnyi irodalom összeadva sem ad választ minden, a képviseleti demokrácia logikájával és gyakorlati működésével kapcsolatos kérdésre. Ezek közül is a legsúlyosabb hiányosság a választók választások közötti szerepének tisztázása, amelyet a választásközi demokrácia problémájaként is szoktak definiálni (Esaïsson–Narud, 2013). A delegálási lánc ugyanis nem légüres térben fut végig – a választók, az érdekcsoportok vagy médiakommentátorok mindvégig figyelemmel kísér(het)ik a döntéseket, kommunikálnak róla vagy hivatalosan is részt vesznek a folyamatban. Ennyiben az eredeti P-A modell egyik természetes kiterjesztési irányát a közvélemény-érzékenység (responsiveness) és ennek közpolitikára gyakorolt hatása jelentheti („dinamikus reprezentáció”, Stimson–MacKuen–Erikson, 1995; illetve vö. Wlezien–Soroka, 2012). Azt sem lehet kizárni, hogy az ilyen – részben informális – korrekciós mechanizmusok vagy köztes visszacsatolások végső soron szétfeszítik majd a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti keretben történő vizsgálatát.

De magán a P-A modellen belül is sok még a nyitott kérdés, amelyek kapcsán nem születtek még meg a kanonizált válaszok. Ezek egyik kiemelt területe a több megbízóra vagy a több, párhuzamosan működő ügynökre épülő kapcsolatok. Az egyik legélelkebben kutatott téma ennek kapcsán az Európai Unió intézményrendszere és a többszintű kormányzás (lásd pl. Pollack, 1997; Hooghe–Marks, 2001), valamint a nemzetközi szervezetek legitimációja (Hawkins és társai, 2006), a nemzetállami képviseleti demokráciákra alkalmazható általános elméleti kerettel ugyanakkor még adós az irodalom. Egy szintet feljebb lépve, a teljes láncolat szintjére, az egyes részmodellek elméleti integrációja sem tökéletesen megoldott. Így például az eredeti felhatalmazás tartalmának, a mandátumnak a fokozatos „elszívárgása” a láncolat során egy olyan elméleti kérdés, amellyel eddig a teljes folyamat tekintetében kevesen foglalkoztak (csak egyes szakaszokban, például a bureaucratic drift, policy drift, coalitional drift címszavak alatt – e kérdésről bővebben ld. Sebők, 2015).

E kutatási kérdéssel ellentétes irányba tart a kifejezetten nem túldefiniált, hanem aluldefiniált, informális helyzetekkel foglalkozó irodalom. Shapiro (2005: 277.) szerint a gyakorlatban észlelhető „legaszimmetrikusabb megbízó-ügynök kapcsolatokban a klasszikus elmélet logikája szétesik. A preferenciák nem egyértelműek [...], nincsenek szerződések vagy megtervezett ösztönzők, az ellenőrzés nincs megszervezve és nincs szankciója a normaszegésnek – leg-

alábbis a megbízó oldaláról [...]” Akár amellet is lehetne érvelni, hogy éppen ez a szétesettség a képviseleti demokrácia természetes állapota. A leegyszerűsítés vádja is sok esetben megállhat a P-A modellekkel szemben: Rehfeld (2009) pl. amellet érvel, hogy egy komplexebb elméleti keretbe tökéletesen beilleszthetők az utasítható gondnokok és a független követek is.

Sőt, ha a kritikát a végletekig akarjuk vinni, elfogadhatjuk Urbinati (2000) érvelését, aki szerint a politikai képviseleti viszony értelmezhető egyfajta pártfogásként, szószólói kapcsolatként (advocacy) is. A képviselet lényege ekkor nem a megbízói érdekek gyakorlatba való átültetése, hanem az eltérő nézőpontok összehangolása, de egyben megőrzése (hiszen épp ez adja a demokrácia lényegét). Ebben a deliberatív demokrácielméleti keretben a képviselő lehet érzelmileg elkötelezett a képviseltek ügye mellett, de megőrzi autonóm ítélőképességét is. Nem fanatikus végrehajtója a felhatalmazói preferenciáknak, de valamifajta filozófus királyként nem is ura választójának – a cél problémáinak megértése és artikulálása azáltal, hogy azonosul velük (i. m.: 776.). Ha a politikai képviseletet mindezek szerint nem kizárólag a választók és megbízottjaik formális (választási) felhatalmazáson alapuló kapcsolataként határozzuk meg, az érdemi kihívást jelent a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök elméleti kerete számára. Ha nem éppen új lehetőségeket az elméleti keret továbbfejlesztésére.

JEGYZETEK

¹ Tehát nem megbízó-ügynök elméleti *modellekről*, mint *deduktív, hipotézis-generáló* elméleti keretéről lesz szó. E modellek ugyanis – ahogy azt nevük is jelzi – nem töreksenek általános leírásra. Céljuk szűkebb: egyes politikai gazdaságtani kérdések és területek részegyensúlyait vizsgálják a közgazdaságtanban megszokott formális módszerekkel. A jelen írás ugyanakkor tekinthető egyfajta térképnek az egyes speciális témákkal foglalkozó megbízó-ügynök elméleti modellek tanulmányozásához: ennyiben és csak ennyiben adja a képviseleti demokrácia egy általános modelljét.

² Ez persze messze nem jelenti azt, hogy a politikai elmélettörténetben ne lettek volna klasszikusai a kérdés tárgyalásának. E helyütt csak Weber-t említjük, aki a bürokratikus igazgatás egyetlen alternatívájának a „dilettáns” igazgatást tartotta, miközben felhívta a figyelmet az így felcserélődött úr-szolga viszonyra is (Lupia, 2001).

³ Strøm (2006: 56.) például három okot különböztet meg: a kapacitás-, a kompetencia-, és a társadalmi választási problémát.

⁴ Ezzel együtt az analógiát találónak tartja. Így lesz pl. az új kormányzati ügynökségek és hivatalok létrehozásának problémája hasonlatos az új cégek létrehozásához, azaz az új „politikai vállalatok” létesítéséhez (Moe, 1995: 121.). Ez egyben azt is jelenti, hogy az állam szerkezet-szervezete, mint politikai probléma a képviseleti demokrácia megbízó-ügynök modelljében (annak harmadik szakaszában) ismét felhossa az intézménytervezés, egyáltalán az ügynökapcsolat eredetének problémáját.

- ⁵ Ez a tételmondat természetesen csak számos megkötéssel érvényes, így pl. másképp a parlamentáris és prezidenciális rendszerekre, nem beszélve a pártoktól független jelöltekről. Ezek ugyanakkor az elméleti következtetéseken nem módosítanak: a képviseleti funkció hordozója mindig egy személy vagy egy szervezet. Az egyszerűség kedvéért a hangsúly a felvezetésben a pártokon van, de később visszatérünk a személy-központú és pártközpontú elméletek közötti feszültségre.
- ⁶ „Studies of political representation can focus either on its outcome – the representativeness of the legislature in terms of its members’ backgrounds (descriptive representation) or their opinions or votes (policy representation) – or on its nature as a relationship between voters and members of Parliament (MPs)” (Andeweg–Thomassen, 2005: 507).
- ⁷ Jó érvek szólnak így amellet, hogy a mandátumelmélet – szemben pl. Körösi (2007) érvelésével – végső soron elválaszthatatlan a felhatalmazás-elmélettől. A kettő között a különbség fokozati – a mandátumkérés hermetikus elválasztása a személyek felhatalmazásától empirikusan még a legkarizmatikusabb „vezérek” esetében is nehezen tartható.

IRODALOM

- Alchian, Armen A.–Harold Demsetz (1972): Production, Information Costs, and Economic Organization. *The American Economic Review*, 1972: 777–795.
- Andeweg, Rudy B.–Jacques J. A. Thomassen (2003): *Between Electorate and Executive: Parliament as a Linchpin*. Paper presented at ECPR, Edinburgh 2003.
- Andeweg, Rudy B. (2000): Ministers as Double Agents? The Delegation Process between Cabinet and Ministers. *European Journal of Political Research*, 37., no. 3., (2000): 377–395.
- Andeweg, Rudy B.–Jacques J. A. Thomassen (2005): Modes of Political Representation: Toward a New Typology. *Legislative Studies Quarterly*, 30., no. 4 (2005): 507–528.
- Arnold, Christine–Mark N. Franklin (2012): Introduction: Issue Congruence and Political Responsiveness. *West European Politics*, 35., no. 6., (2012): 1217–1225.
- Balla, Steven J.–Martin Lodge–Edward C. Page (2015): *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*. Oxford University Press.
- Braun, Dietmar–Fabrizio Gilardi (2006): Delegation in Contemporary Democracies. *Psychology Press*, Vol. 43.
- Cain, Bruce–John Ferejohn–Morris Fiorina (1987): *The Personal Vote: Constituency Service and Electoral Independence*. Harvard University Press.
- Coase, Ronald H. (1937): The Nature of the Firm. *Economica*, 4, no. 16., 386–405.
- Diamond, Larry Jay–Leonardo Morlino (2005): *Assessing the Quality of Democracy*. Cambridge University Press.
- Dovi, Suzanne (2006): Political Representation. Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/entries/political-representation/> (Letöltve: 2015. 05. 01.)
- Elgie, Robert (2002): The Politics of the European Central Bank: Principal-Agent Theory and the Democratic Deficit. *Journal of European Public Policy*, 9, no. 2.: 186–200.
- Epstein, David–Sharyn O’Halloran (1999): *Delegating Powers: A Transaction Cost Politics Approach to Policy Making under Separate Powers*. Cambridge University Press.

- Erikson, Robert S.–Michael B. MacKuen–James A. Stimson (2002): *The Macro Polity*. Cambridge University Press.
- Esaiasson, P.–H. M. Narud (2013): *Between-Election Democracy*. ECPR PRESS.
- Eulau, Heinz–John C. Wahlke–William Buchanan–Leroy C. Ferguson (1959): The Role of the Representative: Some Empirical Observations on the Theory of Edmund Burke. *American Political Science Review*, 53, no. 03., 742–756.
- Fenno, Richard F. (1978): *Home Style: House Members in Their Districts*. Pearson College Division.
- Gailmard, Sean (2015): McNollGast. Administrative Procedures. In: Balla, Steven J.–Martin Lodge–Edward C. Page (eds.): *The Oxford Handbook of Classics in Public Policy and Administration*. Oxford University Press.
- Hawkins, Darren G.–David A. Lake–Daniel L. Nielson–Michael J. Tierney (2006): *Delegation and Agency in International Organizations*. Cambridge University Press.
- Hirschman, Albert O. (1970): *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press.
- Hooghe, Liesbet, and Gary Marks (2001): *Multi-Level Governance and European Integration*. Rowman & Littlefield.
- Horváth, Péter (2014): *Pártok és koalíciók*. Gondolat.
- Huber, John D., and Charles R. Shipan (2002): *Deliberate Discretion?: The Institutional Foundations of Bureaucratic Autonomy*. Cambridge University Press.
- Ilonszki Gabriella (2011): Képviselési szerepek, politikai intézmények, képviselési deficit. Két év-tized változásai. In: Tardos–Enyedi–Szabó (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: Századvég-DKMK.
- Judge, David, and Gabriella Ilonszki (1995): Member-Constituency Linkages in the Hungarian Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, 161–176.
- Judge, David (1999): *Representation: Theory and Practice in Britain*. Psychology Press.
- Körösényi András–Sebők Miklós (2013): Ígélet, mandátum, teljesítés. A választási ígéretek politikaelmélete. In: Körösényi–Soós (szerk.) *Azt tették, amit mondtak? Választási ígéretek és teljesítésük, 2002–2006*. MTA TK PTI–Új Mandátum.
- Körösényi András (2007): A demokratikus elitizmus konszenzusán túl. *Politikatudományi Szemle*, no. 4., 7–28.
- Körösényi András (2003): Politikai képviselet a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle*, no. 4., 5–22.
- Körösényi András (2005): Vezér és demokrácia. L'Harmattan.
- Lane, Jan-Erik (2013): The Principal-Agent Approach to Politics: Policy Implementation and Public Policy-Making. *Open Journal of Political Science*, 3, no. 2., 85.
- Lupia, Arthur (2001): Delegation of Power: Agency Theory. In: Neil J. Smelser–Paul B. Baltes (eds.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 5: 3375–3377. Oxford, Elsevier Science Limited.
- Majone, Giandomenico (2005): Delegation of Powers and the Fiduciary Principle. Paper presented at the Connex Workshop.
- Majone, Giandomenico (2014): From Regulatory State to a Democratic Default. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 52, no. 6., 1216–1223.

- Majone, Giandomenico (2001): Nonmajoritarian Institutions and the Limits of Democratic Governance: A Political Transaction-Cost Approach. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)/Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*. 57–78.
- Majone, Giandomenico (2001): Two Logics of Delegation Agency and Fiduciary Relations in EU Governance. *European Union Politics*, 2, no. 1., 103–122.
- Mayhew, David R (1974): *Congress: The Electoral Connection*. Yale University Press.
- McCubbins, Mathew D (2014): Common Agency? Legislatures and Bureaucracies. *Oxford Handbook of Legislative Studies*. Oxford. 567–587.
- McCubbins, Mathew D., Roger G. Noll, and Barry R. Weingast (1987): Administrative Procedures as Instruments of Political Control. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 243–277.
- McCubbins, Mathew D., Roger G. Noll, and Barry R. Weingast (1998): Political Control of the Bureaucracy. *The New Palgrave Dictionary of Economics and the Law*, 50–54.
- McCubbins, Matthew D.–Roger G. Noll–Barry R. Weingast (1989): Structure and Process, Politics and Policy: Administrative Arrangements and the Political Control of Agencies. *Virginia Law Review*, 431–482.
- McNamara, Kathleen (2002): Rational Fictions: Central Bank Independence and the Social Logic of Delegation. *West European Politics*, 25, no. 1., 47–76.
- Meszerics, Tamás (2008): Demokratikus-e a felhatalmazáselmélet? Megjegyzések Körösi Andráshoz tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, no. 4., 147–159.
- Miller, Wakken E.–Donald E. Stokes (1963): Constituency Influence in Congress. *American Political Science Review*, 57, no. 1. 45–56.
- Mitnick, Barry M (1975): The Theory of Agency. *Public Choice*, 24, no. 1. 27–42.
- Moe, Terry (1995): The Politics of Structural Choice: Toward a Theory of Public Bureaucracy. In: Williamson, Oliver E.: *Organization Theory: From Chester Barnard to the Present and Beyond*. Oxford University Press.
- Müller, Wolfgang C. (2000): Political Parties in Parliamentary Democracies: Making Delegation and Accountability Work. *European Journal of Political Research*, 37, no. 3. 309–333.
- Müller, Wolfgang C.–Torbjörn Bergman–Kaare Strøm (2006): Parliamentary Democracy: Promise and Problems In: Strøm, Kaare–Wolfgang C. Müller–Torbjörn Bergman (eds.): *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Vol. 42. Oxford University Press.
- Niskanen, William A. (1974): *Bureaucracy and Representative Government*. Transaction Publishers.
- Önnudóttir, Eva H (2014): Policy Congruence and Style of Representation: Party Voters and Political Parties. *West European Politics*, 37, no. 3.
- Papp, Zsófia (2011): A választókerület helye a magyar parlamenti képviselők szerepfelfogásában. In: Tardos–Enyedi–Szabó (szerk.): *Résztétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Századvég-DKMK.
- Pitkin, Hanna Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. University of California Press.
- Pokol Béla (1992): Aktivista alapjogász vagy parlamenti törvénybarát? *Társadalmi Szemle*, 47, no. 5. 47–78.
- Pollack, Mark A. (1997): Delegation, Agency, and Agenda Setting in the European Community. *International organization*, 51, no. 1. 99–134.

- Przeworski, Adam (2003): *States and Markets: A Primer in Political Economy*. Cambridge University Press.
- Ranney, Austin (1962): *The Doctrine of Responsible Party Government: Its Origins and Present State*. University of Illinois Press.
- Rehfeld, Andrew (2009): Representation Rethought: On Trustees, Delegates, and Gyroscopes in the Study of Political Representation and Democracy. *American Political Science Review*, 103, no. 2., 214–230.
- Ross, Stephen A. (1973): The Economic Theory of Agency: The Principal's Problem. *The American Economic Review*, 134–139.
- Sappington, David E. M. (1991): Incentives in Principal-Agent Relationships. *The Journal of Economic Perspectives*, 45–66.
- Saward, Michael (2010): *The Representative Claim*. Oxford University Press.
- Schattschneider, Elmer Eric (1942): *Party Government*. Transaction Publishers.
- Sebők Miklós (2014): *Hatalom szabályok nélkül. Kormány és törvényhozás viszonya pénzügyi válság idején*. Új Mandátum–MTA TK.
- Sebők Miklós (2015): Jó és rossz mandátumszivárgás. A mandátumteljesítés normatív elmélete. In: Soós G. (szerk.): *Ígéret, felhatalmazás, teljesítés: Választási programok és kormányzati megvalósításuk, 1998–2010*. MTA TK, (megjelenés alatt).
- Shapiro, Susan P. (2005): Agency Theory. *Annual Review of Sociology*, 263–284.
- Spence, Michael, and Richard Zeckhauser (1971): Insurance, Information, and Individual Action. *The American Economic Review*, 380–387.
- Stiglitz, Joseph E. (1975): The Theory of „Screening”, Education, and the Distribution of Income. *The American Economic Review*, 283–300.
- Stimson, James A.–Michael B. MacKuen–Robert S. Erikson (1995): Dynamic Representation. *American Political Science Review*, 89, no. 3, 543–565.
- Strøm, Kaare–Wolfgang C. Müller–Torbjörn Bergman (2006): *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Vol. 42., Oxford University Press.
- Strøm, Kaare (2006): Parliamentary Democracy and Delegation. In: Strøm, Kaare–Wolfgang C. Müller–Torbjörn Bergman: *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Vol. 42., Oxford University Press.
- Sweet, Alec Stone, and Mark Thatcher (2004): *The Politics of Delegation*. Routledge.
- Sweet, Alec Stone (2004): Constitutional Courts and Parliamentary Democracy. In: Sweet, Alec Stone–Mark Thatcher (eds.): *The Politics of Delegation*. Routledge.
- Thatcher, Mark (2004): Delegation to Independent Regulatory Agencies: Pressures, Functions and Contextual Mediation. In: Sweet, Alec Stone–Mark Thatcher (eds.): *The Politics of Delegation*. Routledge.
- Urbinati, Nadia (2000): Representation as Advocacy: A Study of Democratic Deliberation. *Political Theory*, 758–786.
- Urbinati, Nadia (2006): *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. University of Chicago Press.
- Vieira, Mónica Brito, and David Runciman (2008): *Representation*. Polity.
- Wlezien, Christopher, and Stuart N. Soroka (2012): Political Institutions and the Opinion–Policy Link. *West European Politics* 35, no. 6., 1407–1432.

POLITIKAI VEZETÉS

Körösényi András–Patkós Veronika

Liberális és illiberális populizmus

Berlusconi és Orbán politikai vezetése

LIBERÁLIS ÉS ILLIBERÁLIS POPULIZMUS

Berlusconi és Orbán politikai vezetése¹

Körösenyi András

(MTA TK Politikatudományi Intézet

Budapesti Corvinus Egyetem)

Patkós Veronika

(MTA TK Politikatudományi Intézet):

ÖSSZEFOGLALÓ

A cikk Silvio Berlusconi és Orbán Viktor politikai vezetését hasonlítja össze. A deskriptív összehasonlítás mellett (1) populizmusukra, (2) a politikájuk révén előidézett változásokra fókuszál, továbbá arra, hogy (3) a politikai vezetők milyen típusát testesítik meg. A cikk fő tézise, hogy bár mindkét vezető új korszakot hozott a politics dimenzióban, Orbán hatékonyabb volt a közpolitika (policy) és az intézményrendszer (polity) átformálásában. Berlusconitól eltérően új politikai rezsimet hozott létre, autoriter elemekkel kiegészített demokráciát. Míg Berlusconi tranzaktív, Orbán transzformatív vezetővé vált. Mindketten populisták politikájuk tartalmát és módszereit illetően, de populizmusuk ideológiai értelemben különböző természetű. Míg Berlusconi liberális, Orbán illiberális populizmust képvisel.

Kulcsszavak: politikai vezetés ■ populizmus ■ illiberalizmus ■ Berlusconi ■ Orbán

Forza Italia! Hajrá Magyarok!

Silvio Berlusconi és Orbán Viktor az olasz és a magyar politika meghatározó politikusai, akik között számos hasonlóságot figyelhetünk meg. Mindketten hosszú időt töltöttek miniszterelnöki pozícióban, mostanáig mindkettőjük három választást nyert. Mindketten átalakították a pártrendszert, megváltoztatták a választási rendszert, és kisebb-nagyobb intézményi reformokat hajtottak végre. Hasonlóságok figyelhetőek meg a politikához való hozzáállásuk és eredményeik terén is. Újszerű, innovatív² politikai eszközöket és kampánytechnikákat alkalmaztak, megosztó politikai stratégiát folytattak, továbbá populista retorikával és módszerekkel éltek. Karizmatikus politikusnak tekinthetők, akik az egész politikai jobboldal megkérdőjelezhetetlen vezéreivé váltak.³ Az európai sajtó és a politikatudományi szakirodalom is gyakran fogalmazott

meg kritikát velük szemben. Nem csak szokatlan megnyilvánulásait és populista stílusukat vetették szemükre, de autoriter tendenciák meghonosításával is vádolták őket, mivel a politikai működésük során jó néhány konvenciót és európai normát is átléptek. Így szokatlan mértékben központosították személyes hatalmukat, a választási törvényt és egyéb politikai szabályokat saját pártpolitikai érdeküknek megfelelően alakították át. Ha érdekük úgy kívánta, változtattak a jogi kereteken is. Kétségtelen, hogy megváltoztatták országukban a demokrácia természetét, és új korszakot nyitottak a magyar és az olasz politikában.

Írásunk célja, Plutarkhosz (1978) *Párhuzamos életrajzok* című munkáját követve, politikai vezetési tevékenységük szisztematikus összehasonlítása. Plutarkhosz az ókor híres alakjait hasonlította össze, páronként vetve össze egy-egy görög és római vezető életrajzát. Azon túl, hogy államférfiúi tevékenységüket értékelte, erőnyeiket és botlásait megvilágítva morális szempontból is ítéletet alkotott róluk. A mi ambíciónk azonban szerényebb: a politikai vezetést tanulmányozzuk Berlusconi és Orbán személyes politikai teljesítményének összehasonlításán keresztül.

A politikai vezetést úgy definiáljuk, mint a politikai döntésekre és a politika alakulására való egyértelmű személyes hatást. Az osztrák politikatudós, Anton Pelinka (1995) megfogalmazásában, „vezetés az, ha egy bizonyos személy részvétele nélkül a politika és a közpolitikai döntések határozottan másmilyenek lennének”. Úgy véljük, Berlusconi és Orbán nem csak formális-intézményi szempontból, hanem ilyen értelemben is valódi politikai vezetők, unikális vezetői teljesítménnyel. Politikájuk iránya és milyensége sok kérdést vet fel, de vitathatatlan, hogy a két politikushoz köthető a kortárs magyar és olasz politika természetének átalakítása.

Cikkünk fókuszában Berlusconi és Orbán vezetési teljesítménye áll. Egyik fő célunk, hogy képet kapjunk a hasonlóságokról és különbségekről, ehhez fel szeretnénk tárni politikájuk irányát és természetét. A tevékenységükkel előidézett változások robosztussága érdekkel bennünket: a Berlusconi- illetve Orbán-korszak hozta változások milyen széles területet ölelnek fel, illetve milyen mértékűek? Válaszolni szeretnénk arra a kérdésre, hogy az extravagáns, populista politikai vezetési stílus és retorika „felszíni” hasonlósága mögött politikájuk hozott-e mélyebb változást közpolitikai, ideológiai, és intézményi területen? Mennyiben hasonlóak vagy különbözőek céljaikban, politikájuk tartalmi irányában, politikusi teljesítményükben? Miben hoztak újat, és hol léptek túl a konvencionális polgári politika és a liberális demokráciák keretein?

Cikkünk másik fő célja három analitikus kérdés megválaszolása, amihez a leíró összehasonlítás módszerét alkalmazzuk. Első kérdésünk, hogy milyen mértékben és milyen értelemben tekinthető Orbán és Berlusconi populista vezetőnek? A populizmus fogalmának differenciáltabb alkalmazásával árnyalni

fogjuk a kapcsolódó szakirodalomban (Bozóki, 2008; Pappas, 2014; Pasquino, 2005) kialakult képet. Második kérdésünk a változások irányát firtatja. Ezek feltérképezésére a prezidencializálódás (Poguntke–Webb, 2005) és az antiliberalizmus/illiberalizmus fogalmait (Zakaria, 1997) alkalmazzuk. Állításunk, hogy ezek a fogalmak alkalmasak a bekövetkezett politikai változások irányának megragadására, de korántsem nyújtanak teljes képet róluk. Harmadik kérdésünk pedig az, hogy a két politikus milyen vezetői típust testesít meg: milyen a politikai vezetési tevékenységük természete, és milyen a politikai vezetői teljesítményük? Látni fogjuk, hogy mindkét politikus proaktív vezető, aki jelentősen átformálta a politikai folyamat természetét, amit jól megragad Sydney Hook (1955) *eventmaking* politikus-fogalma. Míg azonban Berlusconi inkább a tranzaktív, addig Orbán inkább a transzformatív vezetői típushoz áll közelebb (Burns 1978).

Cikkünk szerkezete a következő. Először tisztázzuk három fő elemzési kérdésünket és azok fogalmi hátterét. Másodszor a deskriptív összehasonlítás szempontjaival foglalkozunk, amelynek során figyelemmel leszünk három analitikus kérdésünkre. Ezen belül Berlusconi és Orbán tevékenységének összehasonlítását négy területen végezzük el, amelyek a politika mindhárom klasszikus dimenzióját (*politics, policy, polity*) lefedik. Először a pártrendszerre és a politikai palettára gyakorolt hatásukat (*politics*), másodszor az alkalmazott politikai eszközöket (*politics*), harmadszor a kormányzati struktúra átalakítását (*polity*), negyedszer pedig a kormányzati célokat és a közpolitika területet (*policy*) vizsgáljuk. Végül a befejező részben visszatérünk analitikus kérdéseinkhez és megfogalmazzuk eredményeinket. Fő megállapításunk az, hogy mindkét vezető új korszakot nyitott az olasz és magyar politikában, Orbán azonban túlment ezen: egy új politikai rezsimet hozott létre.

ELEMZÉSI KÉRDÉSEK

Az alábbi részben három elemzési kérdésünk fogalmi kereteit tekintjük át.

(1. *Populizmus*) Az első kérdésünk a szakirodalom általános feltételezéséhez (Bozóki, 2008; Pappas, 2014; Pasquino, 2005) kapcsolódik: azt vizsgálja, hogy milyen mértékben és milyen értelemben tekinthető Orbán és Berlusconi populistának. A kérdés megválaszolásához a populizmus három különböző fogalmát vizsgáljuk írásunkban, nevezetesen a populizmust, mint (1) ideológiát (*substance*), (2) mint módszert (*process and linkage*), és (3) mint alkotmányos-intézményi politikát.⁴

Ami a populizmust, mint ideológiát illeti, erről többé-kevésbé konszenzus alakult ki a politikatudományi irodalomban. A „szubsztantív” értelemben vett populizmus feszültséget lát az „elit” és a „nép” között; arra törekszik, hogy a

hatalmat visszaadja az elittől a népnek, és helyreállítsa a népszuverenitást; a népet homogén egységként kezeli (Canovan, 1999; Mudde, 2004; Mény–Sürel, 2002). Szintén gyakori vonás a népakaratot megtestesítő vezetőnek szánt központi szerep, a súlyos válság megállapítása, az ellenségkép, továbbá a megosztó, polarizáló politika. Ezen túlmenően azonban a populizmus tartalmilag „üres”, Michael Freeden kifejezésével „*thin-centered*” ideológia, amely tetszőlegesen kapcsolódhat a bal- vagy jobboldali eszmék valamelyikéhez (Mudde–Kaltwasser, 2014).

A szakirodalomban általánosan is elfogadott módon, de elsősorban Peter Mair munkáira támaszkodva használjuk a populizmus, mint módszer (*process and linkage*) fogalmát. Ebben az értelemben a populizmus a demokratikus politika olyan formája, amely a választók és a kormány közvetlen kapcsolatára helyezi a hangsúlyt – miközben mellőzi a közvetítő szervezeteket, például a pártokat – és plebiszciter technikákat alkalmaz (Mair, 2002: 88–89.).

A populizmus harmadik dimenziójaként vezetjük be az alkotmányos-intézményi dimenziót. Míg Mair csak a párt(vezető) és a követők kapcsolatában, azaz a mobilizáció és akaratképzés viszonylatában használta a populizmus *process and linkage* dimenzióját, mi ezt átfordítjuk közjogi, azaz alkotmányos és kormányzati szintre. A populista demokrácia, mint közjogilag is megragadható intézményrendszer eszközei közé tartozik például a népi kezdeményezés, a népszavazás, a tisztségviselők közvetlen választása és a visszahívhatóság. Itt elsősorban az érdekel minket, hogy Berlusconi és Orbán mennyire törekedett a populista demokrácia eszközeinek alkotmányos/intézményes kiterjesztésére, milyen mértékben alkalmazta a meglévő alkotmányos intézményeket.

(2. *A változások iránya*) Második, összehasonlító kérdésünk a változások irányát firtatja, amit a politikatudomány ismert fogalmaival próbálunk megragadni. A perszonalizáció, a prezidencializálódás és a liberalizmus/illiberalizmus fogalmait alkalmazzuk. A perszonalizáció fogalma a vezetőknél a politikai pártokban és a választási versenyben játszott növekvő szerepére utal (Blondel et al, 2010; Karvonen, 2010). A politika *de facto* prezidencializálódásának fogalma alatt azt értjük, hogy a párton és a végrehajtáson belül egyaránt megnövekednek az inkumbens vezetők hatalmi erőforrásai és autonómiájuk, miközben ezzel egyidejűleg a választási folyamat perszonalizálódik. A prezidencializálódás három arca: (1) a végrehajtó hatalmon belüli hatalmi erőviszonyoknak a miniszterelnök javára, és (2) a párton belüli hatalomnak a pártvezér javára történő átrendeződése, továbbá (3) a választási verseny növekvő perszonalizálódása (Poguntke–Webb, 2005, 5). És mindez a közjogi szerkezettől függetlenül, más tényezők hatására megy végbe. Liberalizmus és illiberalizmus fogalmait konvencionálisan, a liberális demokráciákkal összefüggésben használjuk. A liberalizmus fogalmán a liberális demokráciákban kiépült, a politikai hatalmat

„megszelídítő” alkotmányos korlátokat, illetve a „jog uralmát”, értjük. Az antiliberalizmus vagy illiberalizmus fogalmain így az e korlátok alól történő „kibújást”, vagy az erre való törekvést értjük, amit gyakran (többségi) demokratikus felhatalmazással igazolnak (Zakaria 1997). Feltételezzük, hogy mindezek a fogalmak alkalmasak lesznek az olasz és magyar politikában bekövetkezett változások egy-egy fontos elemének a megragadására.

(3. *Vezetői típusok*) A harmadik, értékelő kérdésünk az, hogy milyen vezetői típust testesít meg Berlusconi és Orbán? Némileg tágabban: milyen a politikai vezetési tevékenységük jellege? A politikai elemzés Machiavelli óta megkülönböztet vezetői vagy politikai típusokat. Mi a 20. századi irodalomból Sidney Hook, James MacGregor Burn és Jean Blondel vezetői tipológiáit fogjuk felhasználni elemzésünkben. Hook *eventful/eventmaking* fogalompárja az eseményekkel sodródó és az eseményeket formáló politikai vezető megkülönböztetésére szolgál, aminek segítségével Hook történelmi figurákat elemzett (Hook, 1955; Tucker, 1995: 28.). Burnsnek (1978: 4., 19–20.) a tranzaktív/transzformatív vezetőkről felállított, a politikatudományi irodalomra nagy hatást gyakorló fogalompárja, számunkra is hasznosnak ígérkezik.⁵ A tranzaktív vezetés a létező érdekviszonyok és a szereplők racionális kalkulációinak a körülményei között működik, ahol a vezetési tevékenység a piaci csere analógiájával ragadható meg: javak, előnyök juttatását jelenti politikai támogatásért (szavazat) cserébe. A politikai vezetés itt – tágabban értelmezve – reszponzív a létező állampolgári preferenciákra. A transzformatív vezetők ezzel szemben más módon képesek megnyerni a követők elköteleződését. Nem érdek alapon tesznek szert támogatókra, a vezetés ideológiai víziót és szimbolikus megoldásokat kínál, és figyelemmel van a követők – akár artikulálatlan – morális szükségleteire és motivációira is. Azaz, némileg átértelmezve Burnst, a vezetés nem az állampolgárok létező preferenciáiból indul ki, hanem a vezető saját értékei és céljai szerint formálja őket. A vezető megváltoztatja az addig működő rendszert és a kormányzás új módját hozza létre (vö. Peters–Helms 2012: 27.).⁶ Végül építünk Jean Blondel vezetői tipológiájára is. Blondel a *Political Leadership* (1987) című művében elutasítja a politikai vezetők konvencionális, dichotóm logika szerint való csoportosítását, és egy jóval differenciáltabb szempontrendszert állít fel. A tipológia két dimenziójának egyikét a vezetők politikájának szakpolitikai értelemben vett *szélessége*, a másikat a politika által előidézett változás *robosztussága* adja. Mindkét dimenzióhoz három fokozatot rendel, és az így kapott mátrix kilenc vezetői típus elkülönítésére alkalmas. Noha nem célunk háttározottan állást foglalni abban a tekintetben, hogy a két vezető pontosan melyik kategóriába sorolható, az elemzési keret szempontjaira támaszkodni fogunk munkánkban.

ÖSSZEHASONLÍTÁS

1. A politikai paletta átrendezése

Orbán és Berlusconi között a leginkább feltűnő hasonlóság az, hogy alapjaiban rendezték át a magyar és olasz politikai palettát. Bár a körülmények tekintetében sok különbség volt a két helyzet között, mindketten egy politikai vákuumba robbantak be, mindketten újrászervezték a politikai jobboldalt, és meghatározó hatással voltak a két ország pártrendszerének átalakulására.

Berlusconi akkor döntött a politikai pályára lépés mellett, mikor az – egyrészt belpolitikai, másrészt nemzetközi okok miatt – éppen radikális átalakulás alatt állt. Míg a belső okok között a *Tangentopoli*-botrány, azaz a teljes politikai elitet átszövő korrupciót feltáró nyomozássorozat volt a legfontosabb, addig nemzetközi szinten a berlini fal leomlása és a Szovjetunió felbomlása volt a legnagyobb hatású.⁷ Az úgynevezett „Második Köztársaság”⁸ így rendkívül bizonytalan politikai környezetben jött létre. A korábbi évtizedeket meghatározó pártok hiteltelenné váltak és töredékére esett vissza a támogatásuk: a szavazók nagy része stabil pártpreferenciák nélkül, kiábrándultan és szkeptikusan várta a választásokat. Az alternatívák hiánya a jobboldali szavazók figyelmét eleinte olyan pártok felé fordította, amelyeket az Első Köztársaság vezető pártjai ideológiai vonásaik miatt nem tartottak koalícióképesnek, így sosem kerülhettek kormányzati pozícióba. Mivel nem jutottak a hatalom közelébe, ezeket a pártokat a korrupciós botránysorozat sem érintette. Az egyik ilyen párt a szeparatista-föderalista nézeteket hirdető Lega Nord (Északi Liga, LN), a másik pedig a fasiszta párt örököse, az Alleanza Nazionale (Nemzeti Szövetség, AN) volt (Moroni, 2008).

Ilyen körülmények között lépett színre könnyen érthető, friss stílusával Berlusconi, aki mérsékelte, jobbközép politikát ígért. Bravúros koalíciókötési stratégiát követve a főként délen népszerű Alleanza Nazionaleval, illetve a Lega Norddal külön-külön állapodott meg, és ezzel két olyan pártot kapcsolt össze, akik valószínűleg soha nem kötöttek volna koalíciót egymással. Így pártja az északi és déli tartományokban két eltérő – a Szabadságok Pólusa (a Lega Norddal) és a Jó Kormányzás Pólusa (az Alleanza Nazionaleval) nevű – választási szövetségben indult, és megnyerte a választást. Azonban ami Berlusconi innovatív koalíciós stratégiájának erőssége volt, az adta egyúttal a gyengeségét is, hiszen két szövetségesének konfliktusait – melyek a kezdetektől megmutatkoztak – immár egy kormányon belül kellett kezelnie. Ahogy Raniolo (2013: 106.) megjegyzi „az első Berlusconi kormány alatt bebizonyosodott, hogy egy dolog választást nyerni, és ahhoz képest egészen más kormányozni”. Az, hogy Berlusconinak nem volt politikai tapasztalata, a kampány során még retorikailag előnyös volt számára, a választások megnyerésével vi-

szont már igen hátrányosan érintette a kormánykoalíciót. Ez a tapasztalatlan-ság is hozzájárult ahhoz, hogy a koalíció tagjai közötti nézeteltéréseket nem sikerült kezelnie. Az első Berlusconi-kormány, amely hivatalosan 1994. május 10-én alakult meg, még ugyanezen év vége előtt lemondásra kényszerült.

A két, egymást váltó mérsékelt politikai blokk kialakulását és a bipoláris versengés megszilárdulását gyakran Berlusconi fő politikai érdemei között emlegetik. Ez alatt implicit módon azt is értik, hogy a kereszténydemokrata párt által dominált, a politikai váltógazdaság teljes hiányán alapuló Első Köztársaság időszaka után Olaszország végre a modern, nyugati demokráciák körébe lépett. Való igaz, hogy Berlusconi pár hónap leforgása alatt teljesen megváltoztatta a politikai versengés dinamikáját, és megszilárdította felülről létrehozott pártja, a Forza Italia pozícióját az olasz jobboldalon. Ezzel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy 1994-től kezdve az olasz politika meghatározó logikájává a bipoláris versengés vált. Kétségtelen az is, hogy az olasz jobboldal egyesítése komoly politikai teljesítmény volt. Meglehetősen szétartó, sőt, olykor egymással teljesen ellentétes elképzeléseket integrált, és különböző nézeteket valló, karakteres személyiségű pártvezetőket készített konszenzusra. Berlusconi ezt a feladatot nagyobb sikerrel végezte el, mint a baloldali vezetők a baloldal egyesítését, és összességében egységesebb politikai blokkot tudott összekovácsolni.

Ezek ellenére fontos megjegyezni, hogy az új választási rendszer, amely nagyjából többségi logika szerint működött, olyan intézményi környezetet nyújtott, amely magától értetődő választássá tette, hogy egy új politikai szereplő ennek a logikának megfelelően pozicionálja magát (Pasquino, 2007a). Tehát a két blokkba rendeződéshez Berlusconi tevékenysége mellett ez az intézményi változás is nagyban hozzájárult.

A bipoláris pártrendszer hosszú ideig működött, és csak a 2013-as választások során roppant meg, amikor egy új, életerős mozgalom, a *Movimento 5 Stelle* (Ötszallagos mozgalom, M5S) is belépett a politikai porondra. Az M5S azóta a korábbi centrista próbálkozásoknál jóval sikeresebben képes a harmadik pólus szerepét betölteni.

Összefoglalva, a Második Köztársaság intézményi szabályai kedveztek egy bipoláris pártrendszer létrejöttének, és Berlusconi képes volt ezt kihasználva mind létrehozni, mind pedig hosszú időn át az irányítása alatt tartani egy új, jobbközép blokkot. Ezzel nagyban hozzájárult a bipoláris verseny kialakulásához, hiszen arra készítette a baloldali pártokat, hogy a jobboldalhoz hasonlóan egyesítsék erőiket. Az 1994-es választások után a koalíciók és az élükön álló politikusok sokkal nagyobb szerepet játszottak az olasz politikában, mint korábban bármikor.⁹

Orbán Viktor politikai vezetői és miniszterelnöki felemelkedését alapjaiban határozta meg az, hogy sikerült átalakítani pártját és a politikai paletta szerkezetét. Orbán 1993 után mesterien pozícionálta át a Fideszt radikális, balli-

berális ifjúsági mozgalomból nemzeti-liberális, mérsékelt jobbközép párttá. Ezzel képes volt betölteni azt az űrt, amely a politikai paletta jobbközép oldalán, az MDF összeomlásával jött létre. Az 1998-as választásoktól kezdve Orbán az egész politikai jobboldal vezetőjévé vált: megnyerte a választásokat és koalíciós partnereivel jobboldali kormányt alakíthatott. Mivel az SZDSZ stabil politikai szövetségre lépett a szocialistákkal, a bal- és jobboldal közötti konfliktus a politikai versengés meghatározó törésvonalává vált, és a liberális-centrista irányzatok hosszú időre megszűntek önálló pólusképzőnek lenni a magyar politikában.

Orbán tehát még Berlusconiénál is sikerebben egyesítette a politikai jobboldalt. 1998 és 2002 közötti, első miniszterelnöki ciklusa során is törekedett arra, hogy megszilárdítsa helyzetét, mint az egész jobboldal vezetője. Koalíciós partnereit többféle módon gyengítette: a Fideszbe való integrálásukkal, választóik elnyerésével (Enyedi, 2005), vagy politikai marginalizálásukkal. Így a 2000-es évektől a Fidesz egy politikailag viszonylag homogén, erősen központosított gyűjtőpárttá vált. Orbán, Berlusconihoz hasonlóan, választási kudarcai ellenére is képes volt megőrizni vezető szerepét. Az általa követett, „egy a tábor, egy a zászló”-stratégia hozzájárult az erős bipoláris rendszer kialakulásához, majd fennmaradásához, amelynek így 2010-ig lényegében a bal- és jobboldal közötti konfliktus maradt a fő szervező ereje (Körösényi, 2013).

Nyolc ellenzéki év után a Fidesz 2010-ben elsöprő választási győzelmet aratott, és megszerezte a parlamenti mandátumok kétharmadát. Ez a „kritikus választás” (Enyedi–Casal Bertoa, 2011) pontot tett a korábban fennálló kétosztatú versengés időszakának végére. Nem csak a Fidesz ellenpólusát képező baloldalt helyezte új szerepbe, azáltal, hogy lényegesen meggyengítette a szocialista pártot és megsemmisítő vereséget mért a liberálisokra, hanem a Jobbik parlamentbe kerülésével kétoldali ellenzékét is eredményezett a Fidesz számára. Így a Fidesz politikai hegemoniára tett szert és képes volt a politikai centrum képviselőjeként megjeleníteni. Azaz, Orbán megfogalmazásában, létrehozta a „centrális erőteret”. 2014-ben pedig nem következett be visszarendeződés, a választás eredményei nagy vonalakban a 2010-es mintát ismételték meg. A kialakult szerkezet a domináns pártrendszerekhez hasonlít, rendszeresége azonban csak hosszabb távon derülhet ki (Horváth–Soós, 2015).

Összefoglalva, Berlusconi és Orbán az utóbbi két évtizedben a magyar és olasz jobbközép koalíciók egyedüli és megkérdőjelezhetetlen vezetői voltak. Hasonló időszakban léptek a politikai színtérre, és politikai pályájukban kulcs szerepet játszott, hogy mindkettőjüknek sikerült betöltenie a jobbközép összeomlása után maradó űrt a politikai palettán. Mindketten új pártot és mozgalmat alapítottak. Berlusconi kívülállóként, korábbi tapasztalat nélkül került a politika élvonalába, egy olyan időszakban, amikor az olasz rendszer mély átalakuláson ment keresztül. Új jobbközép pártot alapított, és két hónappal a

színrelépése után megnyerte a választásokat. Ezzel szemben Orbán a politikai spektrum radikális-alternatív, bal-liberális oldalán tűnt fel először. Miután az MDF választási vereséget szenvedett 1994-ben, meglepően rövid idő alatt újrapirozícionálta pártját, és annak irányítása alatt újjászervezte az egész jobboldalt. Mindent összevetve, mindkét politikus egy politikai vákuumba robbant be, mint pártalapító, illetve, mint pártját átalakító vezető. Mindketten egyaránt átalakították országuk pártrendszerét és nagyban hozzájárultak az erős ideológiai polarizációhoz, és egy bipoláris logika alapján szerveződő rendszer hosszú fennállásához. 2010-ig tehát a hasonlóságok domináltak. Orbán 2010-es földcsuszamlásszerű, majd 2014-ben megismételt győzelmét követően azonban a pártrendszer átalakult, a Fidesz domináns helyzetbe került, míg Olaszországban az M5S 2013-as berobbanása alakította át a pártrendszert.

2. Politikai eszközök: populizmus és centralizáció

Berlusconi színrelépésekor nem csak retorikája és beszédstílusa tekintetében hozott újat a politikába, hanem a pártépítés és a politikai mobilizáció területén is új technikákat honosított meg. Pártját a piackutatás modern technikáit felhasználva, teljes mértékben felülről hozta létre, a pártalapítás folyamatába pedig cégbirodalmának, a *Publitalia*nak a felsővezetőit is bevonta. A kampány során a *Publitalia* nem csak a politikai marketinges feladatokat végezte, hanem a jelöltállításban is meghatározó szerepet vállalt: a nagyvállalat HR-es apparátusa válogatta ki és készítette fel a politikai pályára a megfelelőnek tűnő jelentkezőket (Stille, 2012). Ezeken túl még egy érdekes politikai innovációt alkalmazott a módszerei között: az ál-civil szervezetek felhasználását a politikai tőkéje növelése és a választók figyelmének felkeltése céljából.

Nagyjából egy hónappal azelőtt, hogy bejelentette volna pályára lépését, Berlusconi elindított egy civil mozgalmat, a *Forza Italia!* klubok mozgalmát. A klubokat mint erős liberális-demokrata szemléletű, önálló, társadalmi-kulturális és szélesebb értelemben politikai tevékenységeket végző szervezeteket mutatta be. Berlusconi tévécsatornáin reklámok ösztönözték az érdeklődőket, hogy ők is alapítsanak helyi *Forza Italia!* egységeket, illetve csatlakozzanak a már létező klubokhoz. A kezdeményezés rendkívül sikeres volt, feltehetőleg a mozgalom látszólag pártokon felülálló és alulról szerveződő jellege miatt. Három hónap alatt helyi szervezetek ezreit alapították meg, és nagyjából egymillióan csatlakoztak hozzájuk (Poli, 2001: 46–47.). A klubok jelentős szerepet játszottak a Forza Italia párt ismertségének, hitelességének és javaslatai láthatóságának növelésében, annak ellenére, hogy hivatalosan sosem épültek be a párstruktúrába. Az első években, *top down* alapításának köszönhetően, az FI szervezeti rendszere gyenge volt. Bár az ellenzékben töltött évek alatt si-

került a pártszervezetnek megerősödni, a pártvezető és a követők közötti szoros, közvetlen kapcsolat továbbra is Berlusconi pártjának meghatározó vonása maradt.

A 90-es évek során Orbán a kezdetben horizontálisan kialakított ifjúsági szervezetet erősen centralizált, felülről irányított párttá alakította át. Bár már az 1998-as kampány is hozott újdonságot a politikai kommunikáció terén, a lényegesebb változások a 2002-es választási vereséget követően következtek be. Orbán ekkor új, populista mobilizációs technikákat kezdett alkalmazni, megalapítva a Polgári Körök Mozgalmát, amelyhez egy éven belül több mint kétszázezren csatlakoztak. Berlusconihoz hasonlóan Orbán is a mozgalom nem pártpolitikai, nemzeti irányultságát hangsúlyozta, amely segített a Fidesz vidéki tagságának bővítésében. A mozgalom továbbá ahhoz is hozzájárult, hogy az ellenzékben töltött évek alatt ne vesszen el a párt aktivistáinak lelkesedése. 2009-től egy újabb, felülről létrehozott „civil” szervezet, a Civil Összefogás Fórum tűnt fel, amely a bal-liberális politika ellen, illetve a Fidesz mellett szervezett politikai nagygyűléseket. A közvetítő szervezetek kiiktatása a választókkal való kapcsolattartásból Orbán bevett politikai eszközévé vált. Így például a 2006-os demonstrációkat és a zavargásokat követően Orbán sikerrel terelte alkotmányos mederbe az általános elégedetlenséget: a Fidesz aláírásgyűjtésének következtében megrendezett, 2008-as népszavazáson a Gyurcsány-kormány mindhárom közpolitikai javaslata elbukott. A Fidesz továbbá számos Nemzeti Konzultációt is szervezett, úgy kormányon, mint ellenzékben, amelyek során közvetlenül fordultak az állampolgárokhoz közpolitikai intézkedésekkel és intézményi reformokkal kapcsolatos kérdésekkel.

Összefoglalva, mind a magyar, mind az olasz esetben a populista eszközök térnyerésének lehattünk tanúi, a populizmust itt módszerként (*process and linkage*) értve. Ebben az értelemben a populizmus a demokratikus politika olyan formája, amely a választók és a kormány közvetlen kapcsolatára helyezi a hangsúlyt, a közvetítő szervezetek, mint például a pártok mellőzésével (Mair, 2002: 88–89.). Ezek között plebiszciter technikákat is alkalmaztak a párton belül és kívül egyaránt. A hasonlóságok erősek abban is, hogy a populista demokrácia sem Magyarországon, sem pedig Olaszországban nem váltotta fel a képvisleti demokráciát, csupán új elemekkel egészítette ki azt. Egyik országban sem tapasztalható ugyanis elmozdulás a populizmus irányába alkotmányos vagy kormányzati szinten. Annak ellenére, hogy mindkét vezető végrehajtott alkotmányos és intézményi átalakításokat, nem vezették be vagy tették erősebbé a populista demokrácia intézményi eszközeit, mint a népszavazás, vagy a visszahívhatóság. A populista technikákat azonban széles körben alkalmazták a retorika és a mobilizáció terén, és mind Orbán, mind Berlusconi rendszeresen fordult közvetlenül az állampolgárokhoz különféle közpolitikai kérdésekkel.

3. A politikai rendszer megújítása

A Berlusconi-korszak két fő intézményi átalakítását a 2001–2006 közötti kormányzati ciklus során dolgozta ki az akkor négypárti koalíció. A választási rendszer reformját 2005-ben fogadták el, az alkotmányreform viszont megbukott. Mind a választási, mind az alkotmányos reformot alig titkoltan személyes és pártos érdekek mentén tervezték. A reform kialakításakor a koalíciót alkotó minden párt vezetője kapott valami számára fontosat, amiért cserébe mind-egyiküknek el kellett fogadnia valami neki nem igazán tetsző változást (Bull & Newell, 2009: 54.; Pasquino, 2007a és 2007b). A régi, inkább többségi logikájú választási rendszert a kompromisszumos döntés eredményeképpen egy többségi prémiummal (*premio di maggioranza*) kiegészített arányos rendszer váltotta fel. Bár a régi választási rendszer a mandátumok háromnegyed részét többségi alapon osztotta ki, az újat pedig arányosnak szokás nevezni, a reform mégsem jelentett határozott elmozdulást az arányosság irányába. A mögöttes logika ugyanis továbbra is bipoláris maradt. A bipoláris logika fennmaradásáért egyrészt a győztes koalíciónak járó többségi prémium a felelős, másrészt pedig az, hogy az új rendszer a pártokat már a választás előtt koalíciókötésre és egy koalíció-vezető – azaz közös miniszterelnök-jelölt – megnevezésére kötelezte. Az alkotmányreform következtében egyrészt lényegesen erősödtek volna a miniszterelnök jogkörei (főként a parlament és az államfő jogköreinek rováására) másrészt jóval decentralizáltabbá vált volna az állam működése. Az alkotmányreformot élesen ellenezte a baloldali koalíció, és az alkotmányjogászok és politológusok döntő többsége is. A jobboldali pártok nem túl összehangoltan, változó intenzitással kampányoltak mellette, és a reform végül a 2006 júniusában megrendezett népszavazáson elbukott.

Berlusconi reformjaihoz képest Orbán Viktor ambiciózusabb és mélyrehatóbb intézményi átalakításokat hajtott végre, különösen a második kormánya idején. 1998-ban kezdődő első miniszterelnöksége alatt megtörte a baloldallal közeli álló neokorporatív struktúrákat, gyengítette a kormány testületi jellegét és megerősítette a miniszterelnök vezető szerepét a kabinetben és az egész kormányzati struktúrában belül. Különböző intézményi reformokkal megerősítette a kormány pozícióját a parlamenttel szemben.¹⁰ E centralizációt és a kormányfő kezében történő hatalomkoncentrációt növelő reformokhoz képest a 2010–2014 között az egész politikai rendszert átalakító „forradalmi” változások történtek. A 2010-es választásokon szerzett kétharmados parlamenti többség széles teret nyitott az intézményrendszer teljes átalakítása, egy tulajdonképpeni „második rendszerváltás” számára.¹¹ Az új alkotmány és a 2010 és 2013 között elfogadott számos alkotmánymódosítás a politikai rendszer és az állam működését jelentősen átalakította. Megnőtt a miniszterelnök kormánon belüli hatalma, korlátozták az alkotmánybíróság mozgásterét a parla-

menti többség akaratával szemben, és teljesen átalakították a fékek és ellen-súlyok rendszerét. A változások kiterjedtek a közigazgatás, az egészségügyi rendszer és az oktatás központosítására, és további területeket is erősebb kormányzati ellenőrzés alá vontak.¹² A 2012-es választási reform nem egyszerűen erősítette a vegyes választási rendszer többségi elemeit, hanem nagyban hozzájárult ahhoz is, hogy Orbán a 2014-es választások után (2010-es eredményéhez képest választói ötödét elveszítve) is megőrizhesse kétharmados parlamenti többségét.

Az intézményi változásokon túl, Orbán hatalomgyakorlási módszerében is újat hozott az 1990 utáni demokratikus magyar politikában: a parlamenti döntéshozás több konszenzusos elemét is felfüggesztette (mint az alkotmánybírák paritásos kinevezését), vagy megkerülte (pl. az egyeztetési folyamatot, a kormányzati törvényjavaslatok egyéni indítványként való beterjesztésével) és nem habozott a többségi álláspontot maradéktalanul érvényesíteni az alternatív véleményekkel szemben.

Összefoglalva: Olaszországban az utóbbi 25 év során a végrehajtó hatalom prezidencializálódott, viszont a változásokhoz bizonyos mértékben minden hivatalban lévő kormány hozzájárult, így nem mondható, hogy Berlusconi kitüntetett szerepe lenne ebben a folyamatban (Calise, 2005: 91–96.; Mandák, 2014: 192–193.). Ezzel ellentétben mind az első, mind a második Orbán-kormány élen járt a rendszerváltást követő kormányok között a végrehajtó hatalom prezidencializálásában. A változások fő jellemzői a közigazgatás és az állam központosítása, a hatalmi ágak közti viszonyok újrendezése a végrehajtó hatalom javára, a miniszterelnök személyének megerősítése a kormányon belül és a politikai patronázs súlyának növelése.

Berlusconiól eltérően Orbán intézményi reformjai és a hatalomgyakorlás új mintái többet jelentenek, mint jogi alkotmányosságtól politikai alkotmányosság irányába tett fordulatot (Pócsa, 2012; Antal, 2013). Egy képzeletbeli liberális–autoriter–pólusú skálán erős elmozdulást jelentenek az utóbbi irányába. Azaz, az intézményi változásoknak – az alkotmányos garanciák és ellen-súlyok gyengítése következtében – határozott antiliberális irányuk van, tekintélyelvű, paternalista elemekkel.

Mind Berlusconi, mind Orbán új korszakot vezettek be a magyar és olasz politikában. Viszont Orbánt – a kormányzati rendszer, az alkotmány és az állam átalakításának kiterjedtsége és mélysége alapján – talán nem túlzás egyben új rezsim alapítójának is tekinteni. Az új rezsim a demokrácia egy többségi felfogáson alapuló, kevésbé liberális és több autoriter elemet tartalmazó változata.

4. Politikai ideológia, közpolitika és kormányzati teljesítmény

Nem könnyű összehasonlítani a két vezető kormányzati teljesítményét, sem az általuk követett közpolitikai és ideológiai irányokat. Az az egyik nehézséget az jelenti, hogy mindketten hosszú időt töltöttek vezető politikai pozíciókban. Berlusconi és Orbán is háromszor került eddig kormányra, viszonylag hosszú időintervallumon belül, ami nem csak az összehasonlításukat nehezíti, hanem bármelyikük politikai teljesítményének önmagában való értékelését is. A másik nehézség az, hogy ha koherenciát keresünk, nehezen boldogulunk a követett (köz)politikai és ideológiai irányuk megfejtésével. A pragmatizmus és ideologikusság paradox módon kapcsolódik egymáshoz politikájukban. Álláspontunk megvilágítása érdekében Vivian Schmidt munkájára támaszkodunk, aki az eszmék általánosságának három szintjét különbözteti meg fogalmilag: a filozófiai-ideológiai (*public philosophy*), a programatikus (*policy paradigm*) és a konkrét közpolitikai (*public policy*) szintet (Schmidt, 2014: 194–198.).

Orbán mindig karakteresebb ideológiával, világnézettel rendelkezett, mint Berlusconi, ez azonban egyrészt az idők során változott,¹³ másrészt sohasem társult hozzá egy határozott programatikus eszme, vagy közpolitikai paradigma, mint például a neo-keynesianizmus vagy a neoliberalizmus. Ebből következően az általa követett konkrét kormányzati közpolitika általában rugalmasabb és meglehetősen instrumentális. Nem valamely közpolitikai-paradigmából levezetett vagy közgazdaságtani doktrína által meghatározott, hanem – Martin Carstensen fogalmát használva – egyfajta „barkácsolás” („*bricolage*”) révén kialakított politika.¹⁴

Berlusconi ezzel szemben „sosem fogalmazta meg, milyen elvek irányítják a kormányzás során, sosem hivatkozott a politikai cselekvését megalapozó, konkrét politikai nézetekre. De Gaulle-t parafrázálva, Berlusconi sosem próbálta „Itália eszméjét artikulálni”. (Pasquino, 2007a: 51.). Ugyanakkor, ha a közpolitikai-paradigma dimenziójában vizsgáljuk, Berlusconi politikája koherensebb: hűséges maradt a neoliberális közgazdaságtani doktrínához. Közpolitikai elképzelései ezért kevésbé váltak „elasztikussá”, Orbánhoz képest.

Összefoglalva, bár mindkettőjüket a politikai pragmatizmus és ideologikusság sajátos ötvözte jellemezte, az ideológia súlya (*ideological saliency*) igen eltérő politikájukban. Ellentmondásnak tűnhet politikai nézeteinek változása fényében, de Orbán mindig nagy gondot fordított arra, hogy intézkedéseinek elvi megalapozást nyújtson. Ugyanakkor, míg Berlusconi közpolitikai elképzelései állandóbbak, addig Orbán nézetei rugalmasabban változtak politikai pályája során. Mindezen nehézségek szem előtt tartásával, és vállalva a túlzott leegyszerűsítés kockázatát, a következőkben a két vezető kormányzati filozófiájáról, politikai elképzeléseiről és az általuk követett közpolitikai irányról adunk egy rövid jellemzést.

Kormányzati filozófia

A két vezető politikai és kormányzati felfogásának számos közös eleme van. Egyrészt, mindketten előnyben részesítik a parlamentarizmus és a demokrácia többségi változatát a konszenzusos változattal szemben (Lijphart, 1984). Előbbre valónak tekintik a hatékony kormányzást a képviseletnél; a parlamentet inkább a kormányzás eszközének, semmint az egyenlő képviselet intézményének tekintik. Másrészt, a gyors döntéseket preferálják az érintettekkel való időigényes egyeztetésekkel szemben.¹⁵ Harmadrészt, elutasítják a liberális konstitucionalizmust, másképpen a „jog uralmát” az „emberek uralma” felett. Ehelyett a politikai vezetők fontosságát és a hivatalban lévő politikusok személyes döntési felelősségét hangsúlyozzák: az, hogy ki kormányoz, fontosabb, mint az intézmények és a jogszabályok. Végül, Berlusconi és Orbán is procedurális kötöttségként tekint a jogra, és nem haboznak azt eszközként felhasználni politikai céljaikhoz. Így a második Orbán-kormány kétharmados többségét kihasználva az alkotmányt és az Alaptörvényt összesen 18 alkalommal változtatta meg, Berlusconi esetében pedig ékes példát jelentenek a személyre szabott, úgynevezett *ad personam* törvények.

Ezekon túlmenően azonban inkább a különbségek meghatározóak. A *self made man* milliomos Berlusconi a vállalkozások iránt mélyen elkötelezett, erősen szabadpiaci párti és individualista. Egy olyan társadalom képét honosította meg Olaszországban, amelyben mindenki a saját sorsáért felelős, és ahol a hangsúly az egyéni teljesítményre toódik. Orbán ezzel szemben az állam aktív közreműködését hangsúlyozta, és ezt az elvet 2010-től kezdődően határozottan érvényesítette is politikájában.

Ideológia, értékek, kultúra

Berlusconi és Orbán ideológiai nézeteiben közös pont az anti-kommunista attitűd, ami gondolkodásuk meghatározó eleme volt egész politikai karrierjük során. Merev anti-kommunista álláspontjuk fokozatosan szélesedett egy, a bal-liberális gondolkodással és a baloldallal szemben kombattáns politikává. Bár mindketten konzervatív értékeket valló politikusok, akik megnyilvánulásaikban nagy hangsúlyt helyeznek a családra és más keresztény értékekre, de nézeteik ezen túlmenően erősen eltérőek. Ellentétben Berlusconi liberális felfogásával, Orbán világlátása szerint az állam nem semleges szereplő, hanem erősen érték-elkötelezett. Míg Berlusconi esetében az értékek jórészt a politikai retorikáján belül maradnak, Orbán konzervatív elkötelezettségét policy-intézkedésekben és az Alaptörvényben is megjeleníti (erre példa az azonos neműek kapcsolatának szabályozása, az egyházakkal kapcsolatos törvény, a médiatörvény, vagy a családtámogatási szabályok).

Míg Orbán a kollektív erőfeszítésekben gyökerező pozitív energiákra is koncentrál, és a kultúrpolitikában is érvényesíti a nemzeti-konzervatív, historizáló megközelítést, Berlusconi egyértelműen az egyéni teljesítményre és az individualista fogyasztói-*infotainment* kultúrára helyezi a hangsúlyt. Magánéleti botrányai, személyes stílusa és televíziós csatornáinak egyaránt hozzájárultak a populáris kultúra és a közbeszéd radikális átalakulásához, amelyeket a korábbi évtizedekben nagyban meghatározott az Első Köztársaság vezető pártjainak szigorú, fogyasztásellenes, prűd kultúrpolitikája (Stille, 2012).

Populizmus, stílus, beszédmód

Mind Berlusconi, mind Orbán új stílust honosítottak meg az olasz és magyar politikai közbeszédben azzal, hogy egyszerű és önbizalommal teli, optimista stílusban szólaltak meg. Berlusconi már a színrelépésekor szakított a bonyolult, nehezen érthető politikai nyelvezettel, amelyet az Első Köztársaság politikai elitje előszeretettel használt, és az olasz politikában elsőként egyszerűen, hétköznapi fordulatokkal fejezte ki magát (Szabó, 2007: 59.). Megszólalásaiban, szintén rendhagyó módon, az egész olasz néphez fordult, hangsúlyozva, hogy az olaszok „úgy jók, ahogy vannak”: ha léteznek is társadalmi problémák, azok elsősorban az intézmények és a politikusok hibájából adódnak, és nem az olasz emberek felelősek értük (Orsina, 2013: 97–105.). Beszédeiben gyakran használ egyszerű, pozitív kifejezéseket, mint bizalom, álom, szeretet, csoda, boldogság, továbbá olyan állításokat, mint hogy „a Forza Italia a szeretet győzelme a gyűlölet és az irigység felett” (Forza Italia, 2013).

Magyarországon szintén jelentős, bár némileg eltérő fordulat ment végbe a politikai nyelvben. Orbán felhagyott annak a technokrata, modernista, szociológizáló beszédmódnak a használatával, amely a Kádár-rendszer óta uralta a magyar politikai diskurzust (Szűcs, 2012), és Berlusconihoz hasonlóan, sokkal hétköznapiabb nyelvezetre váltott. Öntudatos, optimista, voluntarista hangot ütött meg, és szakított azzal a „kishitű” attitűddel, amely főként a Nyugattal szembeni kisebbségi komplexusból táplálkozott, és amely elsősorban a bal-liberális politikusok jellemző beállítódása volt.

Az érzelmekre ható hangnem, az egyszerű, mindenki számára könnyen érthető nyelvezet használata lényeges újdonság mindkét vezető politikai stílusában. Ezek a vonások gyakran populizmussal párosulnak. Mind Berlusconi, mind Orbán retorikájában és politikaértelmezésében megjelennek a populista ideológia, azaz a *szubsztantív* értelemben vett populizmus jellemzői: retorikájukban erős az anti-establishment elem, az ellenségkép, politikájuk erősen konfrontatív, polarizáló, és gyakran igyekeznek politikájukat a nép akaratával igazolni a korrupt elittel szemben. Berlusconi a 2001-es és a 2008-as kampány során is „szerződést” kötött az olaszokkal, és Orbán is számos alkalommal

fordult közvetlenül a magyar választókhoz. Politikai üzenetük erős politikaelenes felhanggal bír. A meglévő pártokat, intézményeket és a politikai osztályt ostromozó retorika, csakúgy, mint a szabályokkal és procedúrákkal szembeni közöny harmonizál a magyar és olasz választók jellemző antipolitikai beállítódásaival (Pasquino, 2007a; Campus, 2006).

Nemzeti identitás és külpolitika

A hagyományosan erős helyi és regionális kötődések és a mély gazdasági és kulturális különbségek miatt az olasz nemzeti identitás az ország egyesítése óta meglehetősen gyenge volt. A *Forza Italia* alapításakor azonban Berlusconi sikeresen megtalálta a kevés, konszenzusosan pozitív pont egyikét, amelyből a nemzeti büszkeség táplálkozhatott, az olasz futball-válogatottat: pártja nevét és szimbólumait egyértelműen a nemzeti csapat inspirálta. Tehát Berlusconi nacionalizmusa visszafogott, bár húszéves politikai működése hozzájárult az olasz nemzeti identitás erősödéséhez. Ezzel szemben az erős nemzeti identitás és a környező országokban élő magyarokkal való törődés Orbán politikai hitvallásának fontos eleme. 2010-től kezdve Orbán folyamatosan „szabadságharcot” folytatott Brüsszellel szemben. Kihasnálva a nagyhatalmakkal és a Nyugattal szemben hagyományos magyar *ressentimentet* és diffúz ellenérzéseket, sikeresen hangolta választóit az Európai Unió nemzetállami érdekeket gyakran semmibe vevő Bizottsága és bürokráciája ellen. Bár 1989-ben ő volt az, aki elsőként követelte az orosz csapatok távozását, Orbán ma orosz-párti politikát követ és a keleti nyitás hirdetője. S bár mindkét vezető euroszeptikus, Orbán jóval erősebben: nagyobb hangsúlyt helyez a nemzeti szuverenitásra az európai uniós döntéshozatalban és az EU-val kapcsolatos fenntartásait anti-globalizmusa is erősíti. Az elkötelezett atlantista Berlusconival ellentétben Orbán az euroatlanti kapcsolatokkal és az USA-val szemben is kritikus.

Gazdaságpolitika

Mindkét politikus elutasítja a baloldal egalitárius szociálpolitikai és újraelosztási attitűdjét, és mindkettőjük kormányai hozzájárultak a jóléti állam bizonyos mértékű leépítéséhez. Gazdaság- és szociálpolitikájuk elsősorban a közép- és felső-középosztálynak kedvez. Az adócsökkentés, a munkanélküliség elleni harc és a munkahelyteremtés gazdasági programjaik fő ígéretei közé tartoznak. Viszont ellentétben Berlusconi fogyasztáspártiságával és liberális gazdaságpolitikai nézeteivel, Orbán erősen kritikus attitűdöt mutat a szabadpiaci működéssel, a globalizált kapitalizmussal és a nemzetközi pénzügyi szerve-

zetekkel szemben, különösen a 2008-as gazdasági válság óta. A második, 2010-ben kezdődő kormányzati ciklusban olyan közpolitikai megoldások irányába fordult, amelyek nagy szerepet szánnak az államnak a gazdaság működése terén: ilyen például az állami tulajdon arányának növelése az energia, a köz-művek vagy a telekommunikáció szektoraiban. Meggyőződése szerint mind az egyének, mind az állam felelősek az emberek jólétéért. Például a munkanélküli segéllyel szemben a közmunkaprogramokat preferálja, azaz az állam feladatának tekinti, hogy mindenkinek munkát biztosítson, miközben erőfejlesztéseket vár el az egyéntől is.

Második választási győzelmét követően Orbán a teljes foglalkoztatottság és – a jóléti állam helyett – a „munkaalapú állam” élharcosává vált. 2010-től rendkívüli intézkedéseket vezetett be, amelyeket később az újraelosztás és a közteherviselés rendszereinek teljes átstrukturálására hivatkozva állandósított. Például, a sok vitát kavarázó, bankokat sújtó válságadók célja nem csak az volt, hogy hozzájáruljanak a költségvetés pillanatnyi egyensúlyban maradásához, hanem az is, hogy a külföldi bankok egy része ezek hatására kivonuljon az országból. Így 2014-re elérte, hogy a bankszektor több mint fele magyar kézben legyen.

Berlusconi gazdasági elképzeléseinek alapja a szabad piac mellett a vállalkozásokban való mély hit volt, így a munkahelyteremtés a választókkal kötött híres „szerződéseiben” is kitüntetett helyen szerepelt. A gazdaságpolitika más területeit nézve viszont a Berlusconi-kormányok nem tettek túlzott erőfeszítéseket a költségvetési deficit, a hatalmas olasz államadósság, vagy a szintén súlyos problémát jelentő adócsalás csökkentése érdekében (Di Quirico, 2012). Ezzel a laza költségvetési politikával szemben Orbán hozzáállása konzervatívabb. Mindkét miniszterelnöki ciklusa során harcot hirdetett az államadóssággal szemben: 1998–2002 között csökkentette a GDP-arányos államadósságot, 2010–2014 között megállította annak növekedését.

A globális pénzügyi válság mindkét ország gazdaságára súlyos és hosszantartó hatást gyakorolt, a két vezető azonban teljesen eltérő módon értelmezte a helyzetet. Az épp hivatalban lévő Berlusconi stratégiája a válság tagadása volt, megszólalásaiban próbált annak minél kisebb jelentőséget tulajdonítani.¹⁶ Ezzel ellentétben Orbán igyekezett minél drámaibb színben feltüntetni a válságot, így sikerrel legitimálta a bevezetett rendkívüli politikai intézkedéseket. Emellett azt is hangsúlyozta, hogy a válság okai nem pusztán pénzügyi-gazdasági természetűek, hanem a nyugati civilizáció politikai és morális viszonyaiban gyökereznek, amelyek ezért radikális átgondolásra szorulnak.

Mind Olaszországot, mind Magyarországot a politika és a gazdaság szoros összefonódása jellemzi. Berlusconi politikai szereplése a kezdetektől fogva összefonódott a gazdasági kérdésekkel. Egy kiterjedt cégbirodalommal rendelkező médiamágnás politikai hatalomra tört személyes és üzleti érdekeinek

biztosítása érdekében. Visszatérően kritizálták amiatt, hogy a politikai tevékenysége során személyes és üzleti érdekeit tartja elsődlegesen szem előtt, illetve, hogy ha egy oligarcha ül a miniszterelnöki székhelyen, az gyengíti a demokráciát és a közmorált. Magyarországon ezzel szemben a politika és a gazdaság összeolvadása éppen fordítva zajlott le. Nem az oligarchák jelentek meg a politikában, hanem a kormányzati működés révén keletkeznek oligarchikus tendenciák és erősödik a politika és a gazdaság összefonódása. Orbán politikai eszközöket használt arra, hogy gazdaságilag megerősítsen egy, az államhoz és a politikához közel álló „nemzeti tőkés” réteget. Abban, hogy Orbán gazdasági téren az aktív állami szerepvállalást preferálja, más okok mellett az is közrejátszhat, hogy ezzel lehetősége nyílt az ún. poszt-kommunista elit lecserélésére is. Ez a politika, amelynek célja, hogy „megbízható” cégeket illetve üzletembereket juttasson előnyös pozíciókba – például az átláthatatlan állami megrendelések és az esetenkénti *ad hoc* jogszabályi megoldások miatt – Magyarországon oligarchikus tendenciákat hozott létre.

ELEMZÉS ÉS KONKLÚZIÓ

Cikkünk befejező részében először is áttekintjük az összehasonlítás eredményeit (lásd az 1. táblázatot), majd megfogalmazunk néhány következtetést. Ezt követően válaszolunk a cikkünk elején feltett három analitikus kérdésre, majd befejezésül néhány összefoglaló megállapítást teszünk. A Berlusconi és Orbán politikájáról és vezetői teljesítményéről kifejtetteket a 2. táblázatban foglaljuk össze.

(Az összehasonlítás) A fenti összehasonlítás alapján megállapíthatjuk, hogy Berlusconi és Orbán vezetői tevékenységében és teljesítményében erős a hasonlóság a *politics* dimenzióban, míg a *policy* és *polity* dimenzióban a különbségek a meghatározóak. Berlusconi és Orbán egyaránt innovatív politikusok, igazi politikai vállalkozók annak schumpeteri értelmében, akik robosztus változásokat értek el a *politics* dimenzióban: új eszközöket alkalmaztak a politikai mozgósítás, és a választókkal való kapcsolat területén (2), és képesek voltak a pártrendszer és a politikai paletta radikális átalakítására (1). Berlusconi azonban kormányfőként már kevésbé volt eredményes közpolitikai céljai megvalósításában (vö. Pasquino 2012: 140.) (4), és a választási rendszer kivételével kudarcot vallott az alkotmányos-intézményi reformok terén (3). Orbán ezzel szemben eredményesebb volt a közpolitikai prioritások és eszközök (4) átalakításában. Sikeres volt olyan tágabb politikai célok elérésében is, mint állam és társadalom közti határok újradefiniálása, az alkotmányozás, továbbá a választási rendszer és a politikai intézményrendszer egyéb elemeinek az átalakítása (3). Az összehasonlítás eredményeit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat. Berlusconi és Orbán hatása a politika egyes dimenzióiban

	<i>Berlusconi</i>	<i>Orbán</i>
<i>Politics:</i> (1) Pártrendszer és politikai paletta*	+	+
(2) Politikai eszközök	+	+
<i>Policy:</i> (4) Közpolitikák és tágabb politikai célok	–	+
<i>Polity:</i> (3) Politikai intézményrendszer	–	+

* A választási rendszert itt vesszük számításba, nem a kormányzati struktúránál.

(*Populizmus*) Berlusconi és Orbán közös vonása politikájuk és vezetésük populista természete. Úgy találtuk, hogy mindketten populista politikát folytattak ideológiai (szubsztantív) értelemben, továbbá a választókkal való közvetlen kapcsolattartás módszereiben, de nem integrálták a közvetlen demokrácia elemeit az alkotmányos és/vagy a politikai rendszerbe.¹⁷ Az utóbbiban eltértek a 19. század végi, 20. század eleji korszak észak-amerikai populizmusától, de az Ötödik Köztársaságot megalapító de Gaulle kísérletétől is. Politikájukat ugyanakkor gyakran igazolták azzal, hogy az elittel szemben a népakaratot képviselik és a képviseleti demokrácia többségi felfogását részesítették előnyben.

(*Változások iránya*) Láthattuk, hogy Berlusconi és Orbán egyaránt meghatározó szerepet játszott országukban a perszonalizációs tendenciák felgyorsításában, mind a választások, mind a pártvezetés, mind pedig a végrehajtás terén. Azaz jelentősen hozzájárultak a „prezidencializálódás” (Poguntke és Webb, 2005) folyamatához. Különösen a perszonalizációnak azon mértéke, amely Berlusconi pártjára és választási kampányaira jellemző (Calise, 2005; Fabbrini, 2012), illetve Orbán esetében a prezidencializálódás azon mértéke, amely a végrehajtó hatalom átalakítását jellemezte (Körösenyi, 2001), teszi kivételessé szerepüket. Orbán második kormányzati ciklusa akár „választott diktatúrának” is nevezhető, mivel a párt és a végrehajtás fölötti személyes kontrollja példátlanul magas szintet ért el. Sőt, politikai hatalma, befolyása kiterjedt a pénzügyi- és gazdasági szférára is.

A populizmus, mint ideológia szubsztantív „ürességét” mutatja, hogy amíg Berlusconi és Orbán között azonosságokat találtunk a politikai eszközök és módszerek tekintetében, addig erős divergenciát tapasztalhattunk közöttük politikai ideológiájuk tartalmában. Berlusconit és Orbánt egyaránt populista profil és *thin-ideology* jellemzi, de ehhez eltérő tartalmú ideológiák kapcsolódnak:¹⁸ liberalizmushoz való viszonyuk eltérő. Berlusconi személyes és üzleti érdekeinek szolgálatába állította a törvényhozást, de összességében politikai világképe liberális, ami különösen individualista értékrendjében és piaci kapitalista gazdasági attitűdjében érhető tetten. Az *ad personam* törvénykezéssel gyengítette a joguralmat, de azt nem használta fel a politikai rezsim átalakí-

tására. Orbán ezzel szemben szisztematikusan gyengítette a hatalmát korlátozó alkotmányos fékeket,¹⁹ és 2010-es kormányra lépése óta lényegesen meggyengítette a magyar alkotmány liberális és konstitucionalista elemeit. Etatiszta, antikapitalista elemeket tartalmazó gazdaságpolitikája sok tekintetben piacellenes és antiliberális, de beszédmódjára és kultúrpolitikájára is az antiliberalizmus jellemző.

(*Vezető típus*) A politika perszonalizálódása és a populizmus terén mutatott hasonlóságok mellett láthattuk azt is, hogy mindkét politikus proaktív vezető, aki jelentősen átformálta a politikai folyamat természetét. Sydney Hook fogalmát használva egyaránt „*eventmaking*” politikai vezetők. A hasonlóságok mellett azonban számos lényegi különbséget találunk a két vezető között. Személyes politikai ambícióik és céljaik, vezetésük jellege, közpolitikai irányultságuk, az intézményi reformokhoz és a fennálló politikai rendszerhez való viszonyuk mind jelentős eltéréseket mutatott. A különbségek oka részben karrier-útjuk eltérésében keresendő. Orbánnal szemben, aki a magyar demokratizálódási folyamat során professzionális politikussá vált, az üzleti sikereiről, vagyonáról és médiabirodalmáról híres Berlusconi kívülállóként lépett a politika világába. Jóllehet a korábban szerzett országos hírnév politikai sikerének alapvető összetevője volt, ez az ismertség önmagában, médiabirodalma és anyagi erőforrásai nélkül, biztosan nem lett volna elegendő a politikai sikerek eléréséhez. A *showman*-profilon túl azonban Berlusconi beállítottsága szociálisan konzervatív és *status quo*-orientált volt. Karrierútja és személyes céljai, így az üzleti érdekeinek védelme és az ellene folyó ügyészségi eljárások alól való kibújás szándéka, szintén magyarázzák jobboldali politikai attitűdjét: ezek a célok – Berlusconi narratívájában – összefonódtak a baloldali-kommunista befolyás alá került igazságszolgáltatás elleni harccal. Ambíciói ugyanakkor nem, vagy csak csekély mértékben terjedtek ki az intézmények, az állam és a társadalom átalakítására. Legambiciózusabb reformtörekvése 2006-ban elbukott. A kormányzati intézmények területén ezen túl jelentősebb változás csak a választási törvény területén történt. Mindent összevetve, a Berlusconi-kormányok jogalkotási intézkedései belül maradtak a konvencionális polgári politika keretein. Ezzel szemben 2010-től kezdődően Orbán politikája tartalmában túlnyúlt ezeken a határokon, módszerei pedig gyakran egyenesen a politika rendkívüli állapotát idézik (Agamben, 2005; Boin et al, 2012; Kalyvas, 2008).

Berlusconi és Orbán politikai vállalkozók, a szó schumpeteri értelmében. Ennek megfelelően innovatív módon cselekedtek, karakteres változások fűződnek a nevükhöz és új korszakot nyitottak a két ország politikai életében. Politikájuk áttekintése alapján (1. táblázat) állítjuk, hogy unikális teljesítménnyel bíró valódi politikai vezetők: nélkülük az olasz illetve a magyar politika más lett volna.

2. táblázat. Hasonlóságok és különbségek Berlusconi és Orbán politikájában

	<i>Berlusconi</i>	<i>Orbán</i>
<i>Hasonlóságok</i>	Joguralom gyengítése	Joguralom gyengítése
	Populista	Populista
	Perszonalizáció és prezidencializáció	Perszonalizáció és prezidencializáció
	Új éra (<i>politics</i> dimenzióban)	Új éra (<i>politics</i> dimenzióban)
<i>Különbségek</i>	Gazdasági liberális és kapitalizmus párti	Etatista piackorlátozó és antikapitalista elemek
	Inkább liberális	Erős antiliberalis elemek
	Normál politika	Rendkívüli politika (2010-től)
	Tranzaktív vezető	Transzformatív vezető
	Rezsim-fenntartó	Rezsim-alapító

Míg Berlusconi politikai lépéseit jól magyarázzák személyes érdekei és személyiségvonásai, Orbánnak, aki húszas évei elején kezdett politizálni, mindig is határozott politikai elképzelései voltak. Már karrierje kezdetén radikális fiatal vezetőként politizált, majd a jobboldal politikai vezére és miniszterelnöke lett. Negyedszázaddal ezelőtt radikális politikusként tűnt fel, aki mindig hajlandóságot mutatott a konvencionálistól eltérő retorikai, politikai és intézményi megoldások alkalmazására, gondoljunk csak a szovjetek kivonulását követelő 1989-es beszédére, vagy a 2002-es választási vereség után saját háttérbe szorítására a Polgári Körök mozgalmával szemben. Összességében, míg Burns (1978) tipológiája alapján Berlusconi inkább *tranzaktív*, Orbán inkább *transzformatív* politikai vezető.

A Berlusconi-korszak forradalmi változásokat hozott a választási kampányok terén, új stílust és nyelvezetet honosított meg az olasz politikában. Megváltoztatta a pártrendszert és a pártok és a választók közti viszony jellegét, és bizonyos szempontokból Orbán Viktor számára is politikai mintaként szolgált. Az olasz politikában véghezvitt változások azonban nem érintették a szokásosnál mélyebben az állam működését, a jövedelem újraelosztás rendszerét, és nem rendezték át állam és társadalom viszonyát. Berlusconi extravagáns vezető, aki a médiát és a törvényhozást saját személyes céljainak szolgálatába állította, de igen távol áll attól a vezetői típustól, amelyet forradalmi vagy transzformatív vezetésnek nevezhetünk (Burns, 1978).

Ezzel szemben Orbán ambíciói túlnyúlnak a pártrendszer átalakításán, és magukba foglalják a magyar politika teljes megváltoztatását, mint amilyen az állam működésének megreformálása, vagy az állam és a társadalom közötti viszony újrendezése. A 2010–2014 között, a kétharmados többség birtokában, véghezvitt változások között szerepelt az egész kormányzati rendszer, a

közigazgatás, az alkotmány és az újraelosztási rendszer átalakítása, továbbá az állam gazdasági szerepének markáns megerősítése. Orbán sokkal messzebb ment a politikai rendszer átalakítása és személyes hatalmának intézményesítése terén, és a változások robosztusságában messze felülmúlta Berlusconi. Nem csupán új korszakot nyitott a magyar politika történetében, mint Berlusconi Olaszországban, hanem 2010-től kezdődően egy új rezsimit hozott létre.

JEGYZETEK

- ¹ Köszönettel tartozunk kollégáinknak, akik az MTA TK Politikatudományi Intézetében 2014. október 30-án tartott vitán, vagy ahhoz kapcsolódóan, írásunk korábbi változatához kritikai észrevételeket fűztek, továbbá az anonim referenseknek értékes megjegyzéseikért.
- ² Az innováció fogalmát írásunkban schumpeteri értelemben használjuk a politikában is. Az innováció új, korábban nem próbált eljárások, eszközök, technikák és kombinációk gyakorlati alkalmazását jelenti, azaz vállalkozói cselekvést, amit elsősorban a riválisokkal szembeni előny-szerzés motivál. Az innováció kockázatos, a rutin, a szokás és a kiszámíthatóság ellentéte. Bővebben lásd: Körösenyi, 2011.
- ³ Berlusconi és Orbán is a futball nagy rajongójának és támogatójának mutatkoztak, politikai megszólalásaikat pedig gyakran sportos párhuzamokkal, hasonlatokkal fűszerezték. Ezt a tradicionális férfias imázst mindkettőjük esetében a konzervatív-keresztény értékek melletti elkötelezettség egészítette ki.
- ⁴ A populizmus e fogalmai nem kizáróak, hanem kiegészítik egymást: a politika eltérő aspektusára vonatkoznak.
- ⁵ Ilonszki Gabriella és Lengyel György egy közös cikkükben alkalmazta a magyar politikára Burns fogalompárját (Ilonszki-Lengyel 2009, 16-17). Velük egyetértve Orbánt mi is a transzformatív vezető típusba soroljuk.
- ⁶ A szélesebb szakirodalom is gyakran karizmatikus és transzformatív vezetésről ír, azaz a transzformatív vezetők olyan egyedi tulajdonságokkal rendelkeznek, amellyel vonzerőt képesek gyakorolni a követőkre (Northouse 2004, 171-2).
- ⁷ A berlini fal leomlása után a kommunista párton belül ellentétek merültek fel azzal kapcsolatban, hogy meg kell-e reformálni az olasz kommunista pártot, és milyen mélységű reformok szükségesek. Így az Első Köztársaság „örökös ellenzéki pártja” több kisebb részre szakadt.
- ⁸ A „Második Köztársaság” alkotmányjogi szempontból helytelen, de általánosan elterjedt elnevezés az olasz politika 1994-től kezdődő időszakának jelölésére. Az alkotmányjogi szempontokkal szemben így mi is követjük a politikai közbeszéd e konvencióját.
- ⁹ A folyamatra csak ráerősített a második Berlusconi-kormány 2005-ös választási reformja, ami a választáson való indulás feltételévé tette, hogy a koalíciók kormányfőjelöltet nevezzenek meg még a választások előtt.
- ¹⁰ Így egyhetesről áttért a háromhetes ülésezési rendszerre, bevezette a kétéves költségvetést, gyengítette a parlament kormányt ellenőrző intézményeit és szűkítette az ellenzék parlamenti mozgásterét is (Körösenyi 2001).

- ¹¹ Orbán Viktor éwertékelő beszédében a kormánypártok 2010-es győzelmét második rendszerváltásnak nevezte. Lásd: <http://mno.hu/ahirtvhirei/evertetekelo-orban-masodik-rendszervaltasrol-beszelt-1211311> (letöltés: 2014.10.23.). A Fidesz politikáját elemző, két évvel korábbi cikkében Bozóki András a „második forradalom” lehetőségéről írt (2008).
- ¹² Tölgyessy Péter (2012, 320) értelmezése szerint Orbán „ideálja az állam egyetlen, ellenpontok nélküli központból való irányítása”.
- ¹³ Az 1990-es évek eleji radikális, libertárius és antiklerikális Orbánból az ezredfordulóra konzervatív, nacionalista és keresztény politikus vált - a változás azonban ezt követően már jóval kisebb. 2014-ben meghirdette az antiliberális államot.
- ¹⁴ A „barkácsolás” fogalma „olyan alkotóelemek újrendezését foglalja magába, amelyek már rendelkezésünkre állnak, de tartalmazhatja máshonnan származó új elemek belekeverését is” (Carstensen 2011, 154). A „barkácsolás” a különböző paradigmákból származó eszmék alkotóelemeinek az összeszövését jelenti, és ezzel a közpolitikák egy heterogén készletét hozza létre (Carstensen 2011, 157).
- ¹⁵ Olaszországban a kormányzás bevett eszköze a parlamenti működés kiskapuinak kihasználása a törvényhozási folyamat lerövidítése érdekében, a különbség Berlusconi és a többi politikus között nem ebben, hanem Berlusconi döntéscentrikus, a kompromisszumokat elutasító hozzáállásában ragadható meg. Szabó Tibort idézve: „A hagyományos olasz politizálási stílus kompromisszumos jellegű volt: Berlusconi ezt is meg akarta szüntetni, ami számos (olykor felesleges) konfliktust okozott. „Bátor” és „határozott” fellépése megakadályozott mindenféle kompromisszumot bal- és jobboldal között” (2007, 61).
- ¹⁶ Berlusconi egy sajtókonferencia alkalmával, a válsággal kapcsolatban a következő, azóta gyakran idézett szavakat találta mondani: „Olaszország továbbra is egy jó módú ország, ahol a fogyasztások nem csökkentek, ahol nehéz helyet foglalni a repülőkön, és az éttermek is tele vannak emberekkel” (Libero Quotidiano, 2011).
- ¹⁷ Ebből látható, hogy a populista ideológiát és módszert instrumentálisan, politikai céljaik érdekében használták – és nem kívántak közjogi-alkotmányos értelemben populista rezsimet kialakítani.
- ¹⁸ Ez visszaigazolja a szakirodalom elfogadott tézisé.
- ¹⁹ Az Orbán-kormány által 2012-ben bevezetett Alaptörvény illiberális elemeiről számos írás született. Lásd például Bánkuti és szerzőtársai (2012) illetve Jenne és Mudde (2012) írásait.

IRODALOM

- Agamben, Giorgio (2005): *State of Exception*. Chicago, University of Chicago Press.
- Antal Attila (2013): Politikai és jogi alkotmányozás Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 3. szám, 48–72.
- Bánkuti, Miklós–Gábor Halmi–Kim Lane Scheppele (2012): Disabling the Constitution, *Journal of Democracy*, volume 23, number 3, July 2012, 138–146.
- Blondel, Jean–Jean-Louis Thiébaud–Kararyna Czernicka–Takashi Inoguchi–Ukrist Pathmanand–Fulvio Venturino (2010): *Political Leadership, Parties and Citizens*. London–New York, Routledge.

- Boin, Arjen–Paul 't Hart–Femke van Esch (2012): Political Leadership in Times of Crisis: Comparing Leader Responses to Financial Turbulence. In: Helms, Ludger: *Comparative Political Leadership*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 119–141.
- Bozóki, András (2008): Consolidation or Second Revolution? The Emergence of the New Right in Hungary. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 24 (2): 191–231.
- Bull, Martin J.–Newell, James L. (2009): Still the Anomalous Democracy? Politics and Institutions in Italy. *Government and Opposition*, 44(1): 42–67.
- Burns, James MacGregor (1978): *Leadership*. New York, Harper and Row.
- Calise, Mauro (2005): Presidentialization, Italian Style. In: Poguntke, Thomas and Paul Webb, (eds.): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford U. P., Oxford.
- Campus, Donatella (2006): *L'antipolitica al governo: De Gaulle, Reagan, Berlusconi*. Il Mulino, Bologna.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47 (1), 1–16.
- Carstensen, Martin B. (2011): Paradigm man vs. the bricoleur: bricolage as an alternative vision of agency in ideational change. *European Political Science Review*, 3:1, 147–167.
- Enyedi, Zsolt (2005): The Role of Agency in Cleavage Formation. *European Journal of Political Research*, vol. 44, no. 5, 697–720.
- Enyedi, Zsolt–Casal Bertoa, Fernando (2011): Patterns of party competition (1990–2009). In: Paul Lewis–Radislaw Markowski (eds.): *Europeanizing party politics? Comparative perspectives on Central and Eastern Europe after Enlargement*. Manchester U. P., Manchester.
- Fabbrini, Sergio (2013): The rise and fall of Silvio Berlusconi: Personalization of politics and its limits. *Comparative European Politics*, 11(2), 153–171.
- Horváth Attila–Soós Gábor (2015). Pártok és pártrendszer. In: Körösenyi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest, Osiris (előkészületben).
- Ilonszki Gabriella–Lengyel György (2009): Válaszúton: Konszolidált vagy színlelt demokrácia? *Politikatudományi Szemle*. XVIII. évf, 1. sz., 7–25.
- Jenne, Erin K.–Cas Mudde (2012). Can Outsiders Help? *Journal of Democracy*, volume 23, number 3, July 2012, 147–155.
- Kalyvas, Andreas (2008): *Democracy and the Politics of the Extraordinary: Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Karvonen, Lauri (2010). *The Personalization of Politics*. London, ECPR Press.
- Körösenyi András (2001): Parlamentáris vagy „elnöki” kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából. *Századvég, Új folyam*, 20. szám, (2001) 3–38.
- Körösenyi, András (2011): Innovative leadership and the politics of disequilibrium: A Schumpeterian account of the role of leadership. *Working Papers in Political Science*, 2011/5. MTA Politikatudományi Intézet (Institute for Political Sciences, HAS). 1–18. http://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/wp_korosenyi.pdf
- Körösenyi, András (2013): Political Polarization and its Consequences on Democratic Accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, vol. 4., no. 2. (2013), 111–138.

- Lijphart, Arend (1984): *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven, Yale University Press.
- Mair, Peter (2002): Populist Democracy vs. Party Democracy. In: Yves Mény–Yves Surel (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave, 81–97.
- Mandák Fanni (2014): A politika prezidenzializációja – Magyarország, Olaszország. Doktori értekezés. Nemzeti Közszerzői Egység Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Mény, Yves–Yves Surel (eds.) (2002): *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave.
- Moroni, Chiara (2008): *Da Forza Italia al Popolo della Libertà*. (Vol. 441). Carocci, Roma.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4): 541–563.
- Mudde, Cas–Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2014): Populism and Political Leadership. In: Rhodes, R.A.W. and Paul 't Hart (eds.): *The Oxford Handbook of Political Leadership*. Oxford U. P., 376–388.
- Northouse, Peter (2004): *Leadership. Theory and Practice*. London, Sage.
- Orsina, Giovanni (2013): *Il berlusconismo: nella storia d'Italia*. Marsilio Editori, Venezia.
- Pappas, Takis (2014): Populist democracies: Post-authoritarian Greece and Post-communist Hungary. *Government and Opposition*, 49 (1): 1–23.
- Pasquino, Gianfranco (2005): Populism and Democracy. *Seminar Series Occasional Papers* (3):7–37. The John Hopkins University, The Bologna Center.
- Pasquino, Gianfranco (2007a): The five faces of Silvio Berlusconi: The knight of anti-politics. *Modern Italy*, 12 (1), 39–54.
- Pasquino, Gianfranco (2007b): Tricks and treats: the 2005 Italian electoral law and its consequences. *South european society & politics*, 12 (1), 79–93.
- Pasquino, Gianfranco (2012): Italy: goodness, badness, and the trajectories of mediocracy. In: Helms, Ludger (ed.): *Poor Leadership and Bad Governance*. Cheltenham, Northampton, Edward Elgar, 130–148.
- Pelinka, Anton (1995): Leadership, Democratic Theory, and the 'Lesser Evil'. *Discussion paper*, No. 12, December 1995, Collegium Budapest, Institute for Advanced Study (ISSN 1217-5811).
- Peters, G. Guy–Ludger Helms (2012): Executive Leadership in Comparative Perspective: Politicians, Bureaucrats and Public Governance. In: Ludger Helms (ed.): *Comparative Political Leadership*. Palgrave, 25–55.
- Plutarkhosz (1978): *Párhuzamos életrajzok*. 1-2 kötet. Budapest, Magyar Helikon.
- Poguntke, Thomas–Paul Webb (eds.), (2005): *The Presidentialization of Politics: A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford U. P., Oxford.
- Poli, Emanuela (2001): *Forza Italia. Strutture, leadership e radicamento territoriale*. Il Mulino, Bologna.
- Pócsa, Kálmán (2012): Alkotmányozás Magyarországon és az Egyesült Királyságban. *Kommentár*, 5. szám. 35–50.
- Di Quirico, Roberto (2010): Italy and the global economic crisis. *Bulletin of Italian Politics*, 2(2), 3–19.
- Renwick, Alan–Hanretty, Chris–Hine, David (2009). Partisan self-interest and electoral reform: The new Italian electoral law of 2005. *Electoral studies*, 28 (3): 437–447.
- Schmidt, A. Vivian (2014): Speaking to the Markets or to the People? A Discursive Analysis of the EU's Sovereign Debt Crisis. *The British Journal of Politics and International Relations*, vol 16., 188–209.

- Stille, Alexander (2012): *Citizen Berlusconi, il Cavalier miracolo: la vita, le imprese, la politica*. Garzanti, Milano.
- Szabó Tibor (2007): A Forza Italia (Olaszország). *Politikatudományi Szemle*, XVIII. évf., 1. sz., 45–64.
- Szűcs, Zoltán Gábor (2012): A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta. In: Boda Zsolt–Körösényi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI–ÚMK, 128–151.
- Tölgyessy Péter (2012): A Fidesz és a magyar politika lehetséges új iránya. In: Boda Zsolt–Körösényi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában*. Budapest, MTA TK PTI–ÚMK, 310–345.
- Tucker, C. Robert (1995): *Politics as Leadership*. Columbia–London, University of Missouri Press.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76 (6): 22–43.

Internetes források:

- Forza Italia (2013. szeptember 18.). *Berlusconi: in campo con Forza Italia*. Retrieved September 2, 2014, from <http://www.forzaitalia.it>
- Forza Italia (2013. december 10.). *I primi vent'anni con Silvio*. Retrieved September 2, 2014, from <http://www.forzaitalia.it>
- Libero Quotidiano (2011. november 4.). *Crisi in Italia? Ma se I ristoranti sono pieni*. Retrieved September 2, 2014, from <http://www.liberoquotidiano.it>
- Magyar Narancs (2003. szeptember 11.). *Polgári körök váraljai országos találkozója: Következmények nélkül*. Retrieved April 30, 2014, from <http://www.magynarancs.hu>
- Magyar Kormány: http://www.kormany.hu/download/d/56/00000/politikai_nyilatkozat.pdf
- Magyar Országgyűlés. <http://www.parlament.hu/fotitkar/alkotmany/modositasok.htm> és http://www.parlament.hu/fotitkar/alkotmany/alaptv_modositasai.htm

IDENTITÁS ÉS KÖZÖSSÉG

Kiss Balázs

*Politikai közösség kilencven perc alatt. Identitásváltások kognitív,
értékelő és érzelmi dinamikája*

POLITIKAI KÖZÖSSÉG KILENCVEN PERC ALATT*

Identitásváltások kognitív, értékelő és érzelmi dinamikája

Kiss Balázs

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

2013. október 23-án, a baloldal Műgyetem előtt tartott rendezvényén a tömeg hangos kiáltozással és füttyüléssel zavarta meg az MSZP elnökének a beszédét. A tanulmány a politikai identitás és a tömegviselkedés kutatásának újabb eredményei alapján kísérel meg választ adni arra, milyen dinamika vezethetett a szónok megzavarásához. A dolgozat állítása az, hogy a szónokok és a közönség közötti interakció következtében a nagygyűlés folyamán új politikai közösség keletkezett, mégpedig kevesebb, mint kilencven perc alatt. A tömeg és a politikusok interakciója ugyanis a politikai identitás mindhárom regiszterén, a kognitív, az értékelő és az érzelmi szinten is értelmezhető hozzáadékkal járt, aminek az eredőjeként új politikai közösség jött létre akkorra, amikor az MSZP elnöke a színpadra lépett.

Kulcsszavak: politikai identitás ■ politikai közösség ■ nagygyűlés ■ érzelmek ■ tömeg

Mint emlékeztetés, 2013. október 23-án, a baloldal Műgyetem előtt tartott rendezvényén a tömeg hangos kiáltozással és füttyüléssel megzavarta Mesterházy Attilának, az MSZP akkori elnökének, tehát formálisan egyben a politikai baloldal legerősebb politikusának a beszédét. A pártelnöknek hosszú időbe telt belekezdni a beszédjébe, s a szónoklatot végigkísérte a jelenlevők hangos nem tetszése, amely a beszédet követően is kitartott egy darabig. Az esemény meglepte magát Mesterházy Attilát, valamint a baloldali médiát is, és nem csekély hatással volt a baloldali összefogás alakulására.

A *Politikatudományi Szemle* 2014. évi 2. számában megjelent tanulmányunkban (Kiss-Szabó-Antal, 2014) röviden bemutattuk már ezt a nagygyűlést, és magyarázatot adtunk a kifüttyülésre, amit ott Mesterházy-atrocitásnak neveztünk. A jelen tanulmány fenntartja az akkor megfogalmazottakat, de sokkal részletesebben foglalkozik a történetekkel, és pedig immár a politikai identitás kérdéskörét megvilágítandó.

A dolgozat állítása az, hogy a szónokok és a közönség közötti interakció következtében a nagygyűlés folyamán új politikai identitás keletkezett, mégpedig

* A tanulmány az ECPR 2015-ös varsói Joint Sessions of Workshops *Comparative approaches to identity change: macro, meso and micro perspectives* című workshopjára készült szöveg magyar változata. A workshopon való részvételmet az OTKA támogatta (108836 és 112323).

kevesebb, mint kilencven perc alatt. A tömeg és a politikusok interakciója ugyan-
is a politikai identitás mindhárom regiszterén értelmezhető hozadékkal járt,
aminek az eredőjeként új politikai identitás jött létre akkorra, amikor az MSZP
elnöke a színpadra lépett. Azt kérdezem az alábbiakban, hogy hogyan volt ez
lehetséges, milyen módon, milyen eszközök, gesztusok, szavak és tettek segít-
ségével lehetséges politikai identitást létrehozni ilyen rövid idő alatt.

Ennek az állításnak az igazolásához az alábbiakban három eddig még össze
nem kapcsolt elméleti irányzat szinergiáját hívom segítségül. Az első Henri
Tajfelé, aki a társadalmi identitást három komponens összességéként értel-
mezte; ezek a tudás, az értékelés és az érzelmek. A második irányzat a társa-
dalomtudományok és ezen belül a politikatudomány úgynevezett érzelmi for-
dulata, ennek a hozadécai. Végül a harmadik megközelítés a tömegek és a tö-
megviselkedés iránt újabban megnőtt érdeklődés megfontolásai, tanulságai.

A tanulmány először bemutatja a kutatásban alkalmazott fogalmakat: iden-
titás, tömeg, közösség, vezér, érzelmek. Ezt követően röviden felidézi a nagy-
gyűlés kontextusát, vagyis a 2013 őszére kialakult politikai helyzetet, azon
belül is a baloldal állapotát. Ezt az alkalmazott módszernek és az adatoknak
az ismertetése követi. A szöveg nagyobbik része a tömegen belüli, illetve a
tömeg és a szónokok között lefolyt interakciókat mutatja be, hogy feltáruljon
ezeknek az interakcióknak a kognitív, értékelő és érzelmi dinamikája.

FOGALOMKÉSZLET

Mivel azt kívánom bemutatni, ahogyan egy baloldali identitású tömeg szem-
befordul a baloldal egyik, ha nem a legfontosabb politikusával, ezért szüksé-
günk van az identitásnak a kutatást szolgáló fogalmára. A tömeg fogalmát is
tisztázni kell, hiszen a közönség a tömeg formáját öltötte. Egy másik fogalom,
amely a segítségünkre lesz, a közösségé, részben azért, mert a Műegyetem
előtt a baloldali politikai közösség, annak talán legaktívabb része volt jelen,
részben pedig azért, mert a politikai identitás fogalmát szorosan összekapcso-
lom a politikai közösség fogalmával. Szükségünk van a politikai vezetőnek, a
vezérnek a fogalmára is, ugyanis a rendezvényen nyolc politikus mondott be-
szédet, és egyikük volt az atrocitás szenvedő alanya. Végül röviden felidézem
az érzelmekkel kapcsolatos politikatudományi megfontolásokat.

Identitás

Az identitás fogalmával kapcsolatban két szélsőséges irányzatról beszélhetünk.
Az egyik, a fogalmat a tudományba először beemelő pszichológushoz, Erik
Eriksonhoz kötődik. Erikson (1963, 1968) szerint az identitás a személyiség-

szerkezet állandó vonásait foglalja magába, olyan struktúra, amelyik a kamaszkor folyamán alakul ki, és attól kezdve valamiféle transzcendentális egységként szolgál, tudniillik mintegy meghatározza azt, ahogyan a későbbi életelmények beépülnek a személyiségbe. Következésképpen ebben az elméletben az identitás nem változik, hiszen éppen ilyenként van meghatározva.

Az eriksoni megközelítés a politikatudomány számára is fontossá vált, mégpedig főképpen a politikai szocializációról szóló irodalomban (például Jennings–Niemi, 1981). Eszerint a politikai szocializációnak van egy kitüntetett időszaka, a 15 és 25 éves kor közötti életszakasz. A pártokkal és politikai álláspontokkal való identifikáció, azonosulás ettől kezdve tartós lesz, esetleg az élet végéig is kitart. Ez valóban eriksoni politikai identitás, hiszen stabil a hosszú évtizedek változásai közepette.

A másik véget a szociális identitás paradigmájához köthető. Henri Tajfel (például 1981) és John C. Turner (például 1975) a társadalmi identitást csoporthoz kötöttnek tekinti. Szerintük az identitás együtt változik a csoporttal, amelyhez az egyén tartozik, és mivel mindenki több csoporthoz is tartozik egy időben, ezért az identitása sokkal inkább szituációhoz és időponthoz kötött, mint hogy stabil volna. Az identitásváltozás tehát magától értetődő jelenség, hiszen harmonizál a szituációk és az éppen fontos csoport karakterével, ennek megváltozásával.

Tajfel (1972: 292.) azt is leszögezte, hogy a szociális identitásnak három összetevője van: kognitív, értékelő és érzelmi. Mindhárom komponens két-két dimenzióban is hatással van a csoporttagra – az egyik dimenzió az egyénnel van kapcsolatban, a másik a világgal:

- A kognitív összetevő egyrészt abban áll, hogy az egyén tudja azt, hogy melyik csoporthoz tartozik; a másik dimenzió szerint az egyén arról is tud, hogy a csoportja mit tekint a világban tudásra érdemesnek, s hogy ezekről milyen tudásokkal rendelkezik. Az identitásunk tehát tudást nyújt sajátmagunkról és a világról, amelyben élünk.
- Az értékelő komponens egyik dimenziója arra irányul, hogy a csoporttag a saját csoportját, az ingroupot értékesebbnek tartja, mint a többi csoportot, az outgroupot. A másik dimenzió megint azt foglalja magába, hogy a csoporttag általában is elsajátítja a csoportjának a világ dolgaival kapcsolatos értékeléseit, tehát azt tartja értékesnek és elítélendőnek, amit a csoportja. Az értékelő komponens fontos velejárója, hogy amennyiben valamiben a saját csoport alulmarad egy másikkal szemben, akkor a csoport és a csoporttag igyekszik olyan területeket találni, ahol az ingroup mégis értékesebb az outgroupnál.
- Végül, az érzelmi összetevő magába foglalja az egyén emocionális kötődését a csoporthoz és negatív érzelmeket a más csoportokat illetően, továbbá azt, hogy az egyén általában is átveszi a csoportja érzelmi viszonyulásait a világ fontos dolgaihoz.

A szociális identitás-paradigma szintén rendelkezik politikatudományi relevanciával (például Huddy, 2013).¹ A politikai identitás nem más, mint a politikai relevanciával bíró szociális identitás. Eszerint a csoport tudással, értékelésekkel és érzelmekkel bír a politikusokról, politikai ügyekről, a politikai múltról, jelenről és jövőről stb., s az egyén ezeket követi, a magáévá teszi és átérzi.

A szociális identitás paradigmájának a fogatékossága az, hogy kizárólag tartalmakra összpontosít: a kognitív, értékelő és emocionális jelentésekre és beállítódásokra, amelyek valahol a tudatban székelnek. Mintha tehát a csoporthoz csatlakozással minden eldőlné; ami később történik, már nem változtat az egyes komponensek tartalmán: az egyén tudattartalmai (kogníciói, értékelései és érzelmei) együtt mozognak a csoportéval. Még az érzelmek is, hiszen az érzelmekutatások főárama (Hochschild, 1984; Illouz, 1997) szerint az érzelmek is kulturálisan konstruáltak, tehát végül is tudattartalmak.

Schegloff (1992) arra hívja fel a figyelmet, hogy a tartalmak valójában nem többek, mint a folyamányai és kísérői interakcióknak és szokásszerű procedúráknak. Az egyén újabb és újabb helyzetekbe kerül, s ezekben nem csak alkalmazza a korábban a csoporttól elsajátított tudásokat, értékeléseket és érzelmi viszonyulásokat, hanem a körülményekkel való interakciókban ezeket folyamatosan módosítja is. Különösen igaz ez interszubjektív szituációkban, mint amilyen a nagygyűlés. Ennélfogva a politikai identitás problémáját összetettebbé szükséges tenni, mégpedig ehelyütt azáltal, hogy összekapcsoljuk a Garfinkel, Goffman és Mead által kidolgozott interakcionista megközelítéssel. Az interakcionista megközelítés mindhárom komponenst érinti: nem szilárd tartalmak tehát, hanem folyamatos alku zajlik a politikai tudással, a hitekkel, normákkal és érzésekkel kapcsolatban az egyén és a környezete, benne a saját csoportja között.

Tömeg, közösség és vezér

A szociológiában először Gabriel Tarde (1901) figyelt fel az emberek fizikai elhelyezkedésének fontosságára. Megkülönböztette egymástól a szétszórt tömeget, amelyet *public*-nak nevezett, és a fizikailag együtt levő tömeget, amelyet *foule*-nak. A későbbiekben a társadalomtudományok szinte kizárólag a *public*-kal foglalkoztak, például a közvélemény (*public opinion*) és a nyilvánosság (*public sphere*) címszava alatt; a fizikailag együtt levő embercsoport, ma ezt értjük tömeg alatt, csak ritkán jelent meg a kutatás tárgyaként, a tömeg még a szociálpszichológiában is csak marginális érdeklődésre tarthatott számot.² Ráadásul a tömeget sokszor azonosították a csőcselékkel, a tömegviselkedést pedig a pánik szituációkban mutatott tömegmozgásokkal, amikor az emberek mintha elveszítenék a fejüket és kivetköznének magukból.

Nemrégiben néhány tényező arra készítette a kutatókat, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonítsanak a tömegnek és a tömegviselkedésnek. A William Sewell (1996) által kidolgozott és a történetírásban is alkalmazott (Berezin, 2009) esemény-paradigma azt hangsúlyozza például a Bastille ostromával kapcsolatban, hogy akár egy-egy esemény is történelemformáló lehet, nemcsak a „mélyben” araszoló társadalmi és strukturális folyamatok. Nem kielégítő az eseményeket a mélybeli folyamatok felszíni kisülésévé degradálni, ráadásul – továbbvive a képet – az ilyen kisülésekkor sem lehet tudni, hogy a szikrák merre is pattannak, és mi mást gyújtanak fel.³

A szociális identitás iskolájának egyik újabb keletű iránya fontos kiindulópontokat jelölt ki a tömeg viselkedésének vizsgálatában. A kutatások szerint a tömegre csak az esetek kisebb részében jellemző a pánik típus, a tömegben jobbra fennmaradnak a bevett viselkedési és morális szabályok. Ennek értelmezésére Stephen Reicher (2011) bevezette a fizikai és pszichológiai tömeg közötti megkülönböztetést. Például egy távolsági busz utasai jobbra fizikai tömeget alkotnak, ami megmutatkozik a viselkedésükön is: nem igen elegyednek szóba egymással, magukba zárkózva ülik végig az utat. Ha azonban a busszal valamilyen kisebb baleset történik, akkor a fizikai tömegből pszichológiai tömeg lesz, ugyanis annak a tudatában kezdenek viselkedni, hogy van valamiféle közös gondjuk, az együttlétüknek van valamilyen közös értelme és célja. Ilyenkor egymás felé fordulnak mind szó szerinti, mind pedig átvitt értelemben, bizonyos határokon belül segítenek egymáson stb., igyekeznek hozzájárulni ahhoz, hogy mindenki ép bőrrel jusson el úti céljához.

Könnyű belátni, hogy a politikai nagygyűlés a pszichológiai tömeg kategóriájába tartozik, hiszen a résztvevők szándékosan vannak jelen a rendezvényen, nagyon is látják az együttlétük értelmét és célját; ki akarják fejezni, performálni akarják a maguk összetartozását a többi jelenlévővel és a felszólaló szónokokkal, vagy azok némelyikével. A politikai nagygyűlésre tehát biztosan nem igaz a Gustave Le Bon (1895 és 1910) által feltételezett identitásvesztés, egyéni felelőtlenség és irracionalitás, ezért helytelen azt feltételezni, hogy ha egy kisebb konspirációs csoport elkezd valamit skandálni a tömegben, akkor a többiek nem képesek ellenállni nekik és belesodródni a kiabálásba.

A tömegek fontos szerepet játszanak a politikai *közösségek* számára. Mivel a nagygyűléseket a média, például az adott közösség (online) médiája közvetíti, vagy legalábbis megemlékezik róluk, ezért a tömeg mintegy reprezentálja a szélesebb politikai közösséget a nézők számára, de a jelen nem volt csoporttagok számára is. A tömeg így változtatja az elképzelt politikai közösséget (Anderson, 1983) effektív közösséggé a résztvevők és a nézők számára is. Már csak ezért sem mindegy az, hogy egy-egy tömegrendezvény hogyan sikerül, mi zajlik ott, milyen a tömegen belüli, illetve a tömeg és politikai vezetők közötti interakciók minősége; ez az élmény mély hatást gyakorolhat a politikai kö-

zösség egészének identitására. Nem véletlen, hogy a politikusok és a szervezők, de a résztvevők is milyen gonddal hoznak döntést az időre, a helyre és a szereplő személyekre, ezek sorrendjére nézve.

A politikusok, a politikai *vezérek* különleges fontossággal bírnak a politikai közösségek számára általában, és a rendezvények résztvevőire nézve különösen. A szociális identitás-iskola egyik fontos alakja, Michael Hogg (2001) szerint minden csoportnak és közösségnek van egy-egy prototípusa. Ez néha képzelt személy, néha azonban valóságos. A prototípus hordozza és testesíti meg az adott csoport tipikus vonásait. Különösen a politikai közösségekben és főként a mediatisáltság és a prezidencializálódás (Pakulski–Körösényi, 2012) közepette, a politikai vezető szokott lenni az adott közösség prototípusa. A tagok kognitíve és viselkedésükben idomulnak a prototípushoz, vagyis a vezérhez, ami nagy befolyást és hatalmat kölcsönöz a politikusnak a csoport fölött.

A politikai nagygyűlés különösen jó alkalom arra, hogy a vezér megmutatkozzék a hívei előtt és elvégezze a prototípus voltából eredő feladatokat, ki-elégítse a közösség ebbéli szükségleteit. Nem véletlen, hogy a nagygyűlések általában a legfőbb vezető szónoklatával szoktak végződni, hiszen ez nyújtja a végső foglalatát a közösség kognitív, értékelő és érzelmi állapotának. Ennek folyamányaként az utolsó szónokról általában is az a résztvevők feltételezése, hogy ő a legfőbb vezér, s hogy képes lesz teljesíteni a tömegnek az identitással kapcsolatos kívánságait.

Hogg (2001) kidolgozza annak a változatait is, mi történhet, amikor egy vezető prototípus szerepe megkérdőjeleződik. Ilyenkor a regnáló vezér három stratégiát követhet: megpróbálhatja megerősíteni a régi prototípust, a prototípus régi tartalmait; pellengérre állíthatja, vagyis megfeddheti vagy kinevetetheti a deviánsokat, a trónkövetelőket; és démonizálhatja az outgroupot. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy hogyan érvényesültek ezek a stratégiák a Műegyetem előtti nagygyűlésen.

Érzelmek

Jóllehet Tajfel említette az érzelmek fontosságát az identitás létrejöttében és alakulásában, tulajdonképpen mindmáig nem igen történt reakció erre a megjegyzésre. Ennek talán az az oka, hogy a legutóbbi időkig a *rational choice* uralkodott a politikatudományban, a kognitivizmus pedig a pszichológiában. Újabban például a témánkhoz közel eső mozgalom- és tiltakozáskutatásban megjelent az érzelmek fontossága (Goodwin et al., 2001; Goodwin–Jasper, 2004; Flam–King, 2005), ugyanakkor a szerzők alig lépnek túl a kognitív aspektuson: az interjúkban elmondottakra és a résztvevők írott visszaemlékezéseire kor-

látozzák a források körét (Davis–Boles, 2003; Yang, 2005; Routledge, 2008). Kétségtelen, hogy nem könnyű mérni és a főáramú szociológia és politikatudomány számára is elfogadható szabotossággal leírni az érzelmi történéseket, ráadásul az érzelmekutatások már említett konstruktivista iskolája szerint az érzelmek amúgy is kulturálisan meghatározottak (Hochschild, 1983; Illouz, 1997),⁴ következésképpen elég az egyéni rekonstrukciókban található szimbólumokat és diskurzusokat venni számításba.

Van azonban mód arra, hogy az érzelmeket mérjük, éspedig a laboratóriumokon kívül is. Már Randall Collins (2004) is utal erre akkor, amikor az érzelmi összehangolódás jeleit veszi számba. Schegloff (1999 és Sacks–Schegloff–Jefferson, 1974) és a konverzáció-iskola segítséget nyújt ebben, amiképpen a Schweingruber és McPhail (1999) által kidolgozott rögzítési módszer is. Ezekre támaszkodik a jelen kutatás.

Az érzelmeknek a kogníciókkal és értékelésekkel összekapcsolódó,⁵ ugyanakkor önálló törvényszerűségekkel is rendelkező dinamikája van egy-egy eseménysorban. Thomas Scheff (például 1990 és 2004) a sikertelen interakciók érzelmi dinamikájáról ír, s a Mesterházy-incidens aligha tekinthető másnak. Akkor sikertelen egy interakció, ha a felek nem képesek összehangolódni, az egyik elutasítja a másikat, nem képes észrevenni azt, hogy mit vár tőle. Az elutasítás sértődéshez és frusztrációhoz vezet a másokban, ami a helyzet romlása folytán előbb szégyenbe fordul, majd haragba, különösen, amennyiben a felek nem képesek megbeszélni a helyzetet. Egy nagygyűlés esetében a feszültség megbeszélése olyan módon történhetne, hogy a szónok nyílt vagy legalább érzékelhető erőfeszítést tesz a tömeg igényeinek a kielégítésére, még ha ehhez improvizálnia is kell. Ha azonban ez nem történik meg, akkor az elutasítás–frusztráció–szégyen–harag kumulatív spirálja egyre gyűrűzik, eladig, míg végül dühkitöréshez vezet. Pontosan ez történt a baloldali demonstráción, s a dolgozat ennek a mozzanatait kívánja bemutatni.

A BALOLDAL HELYZETE MAGYARORSZÁGON, 2013 OKTÓBERÉBEN

A 2013. október 23-i rendezvények tulajdonképpen a félév múlva sorra került országgyűlési választások kampányindítóiként is felfoghatók, s az adott időszakban is így tekintettek rájuk a fő politikai erők. A közvélemény-kutatások szerint a kormánypártok álltak nyerésre, ugyanakkor még mindig kísértett a jobboldalon, illetve reményt adhatott a baloldalon 2002 emléke, amikor a választási eredmények végül meghazudtolták az előrejelzéseket.

A baloldal⁶ ekkor többszörösen megosztott. Jóllehet számos párt és mozgalom tartozott a baloldali táborba, a politikai együttműködés felettébb nehe-

zen működött közöttük. Az október 23-a előtti egy év már a 2014-es választásokra való felkészülés és koalíciókötések jegyében telt.

- A legnagyobb támogatottsággal és szervezettséggel a Mesterházy Attila vezette MSZP rendelkezett.⁷
- 2012. október 23-án, tehát a vizsgált nagygyűlés előtt pontosan egy évvel hirdette meg programját Bajnai Gordon, aki az egész baloldalt és a kiábrándult jobboldaliakat is az ernyője alá vonó tömörülés vezetője akart lenni. Amikor ebben kudarcot vallott, önálló pártot alapított, Együtt 2014 néven.
- Ehhez a párthoz csatlakozott az LMP-ből kivált Párbeszéd Magyarorszáért párt.

A három szervezet 2013 augusztusában úgy döntött, hogy a következő választásokon közös listával indulnak. A megállapodást 2013. október 22-én, tehát a vizsgált nagygyűlés előtti napon írták alá. A megállapodásból kimaradt azonban számos kisebb szervezet, amelyek némelyikét országosan ismert és a saját köreibben nagyon tisztelt és szeretett politikus vezetett. Ezek a szervezetek és politikusok rossz néven vették a három párt koalíciókötését.

Jóllehet ritkán vált explicitté, félig-meddig világos volt, hogy a három párt, amelyet a rövidség kedvéért listabaloldálnak nevezek, úgy gondolta, hogy a szavazók majd annak ellenére az ő közös listájukra és jelöltjeikre fognak szavazni, hogy a saját baloldali szervezetük esetleg kimaradt az összefogásból. A három párton túli szervezetek, amelyeket röviden kizárt baloldálnak fogok nevezni, azonban úgy gondolták, hogy az összefogásnak az az értelmezése fogadható csak el, amelybe beletartozik az ő listán való szerepeltetésük is. Mindkét csoport használta tehát akkor már hónapok óta az összefogás kifejezést a baloldal teendőinek a megjelölésére, de mást és mást értettek alatta.

Ebben a politikai helyzetben hívták a politikusok és szervezeteik, valamint ösztökölték a baloldali médiumok a szimpatizánsokat a Műegyetem előtti rendezvényre. A demonstráción a listabaloldal mindhárom pártjának egy-egy vezetője felszólalt, és beszédet mondott négy politikus a kizárt baloldaltól – a kívülálló akár azt is feltételezhette, hogy megtörtént a békekötés a baloldalon, s ennek a részleteiről hall majd a közönség. A következő politikusok léptek színpadra, mégpedig a következő sorrendben:

1. Bajnai Gordon,
2. Ungár Klára,
3. Bokros Lajos,
4. Kuncze Gábor,
5. Gyurcsány Ferenc,
6. Fodor Gábor,
7. Szabó Tímea,
8. Mesterházy Attila.

A MÓDSZER ÉS AZ ADATOK

Az identitásváltás leírása céljából az elemzés az identitás mindhárom összetevőjének a dinamikáját vizsgálja. A három komponens csak analitikusan választható szét, mert egyébként egymással interakcióban mozognak. Ez egyben azzal is jár, hogy ugyanazok a szónoki fordulatok egyszerre tartozhatnak a kognitív, az értékelő vagy az érzelmi összetevőhöz. Minthogy az identitás a csoporthoz tartozást, és egy másik csoporttal való szembenállást foglal magába, ezért minden egyes komponensnek van egy az ingroupra irányuló, ezért pozitív tartalma, és egy az outgroupra irányuló, tehát negatív tartalma. Az ingroup a baloldali politikai közösség, az outgroup a jobboldal, vagyis a Fidesz, a kormány, és főként a miniszterelnök.

A kutatás adatainak egy része az elhangzott szónoklatokból ered, más része a tömeg reakcióiból. Az előző azt foglalja magába, hogy milyen kognitív, értékelő és érzelmi témákkal, szöveges eszközökkel álltak elő a megszólaló politikusok, milyen tartalmakat kínáltak fel a közönségnek. Egy-egy nagygyűlésen a tömeg ritkán beszél érthetően, ugyanakkor kiad különféle hangokat, amelyek vagy vokalizációk, vagy manipulációk,⁸ tehát vagy kiáltások, fütyök, skandalások, felmordulások és nevetések, vagy tapsok és szinkronizált tapsok. Az elemzéshez ezeket a hangokat kell mérni a hosszuk és az erősségük szerint, valamint azt kell figyelni, hogy milyen gyorsan követik a szónoki fordulatokat, milyen élénken reagálnak a hatásszünetekre, stb.

Mivel a közönség gyakorlatilag ezen az egyetlen módon képes kifejezni a gondolatait, értékeléseit és érzelmeit, ezért mindhárom komponens interakciós aspektusát a tömeg részéről ezen mérjük. Nemcsak azért tehetjük ezt meg, mert a három komponens így valóban összefonódik egymással, hanem azért is, mert a nagygyűlésnek, mint kommunikációs műfajnak ez a természetes velejárója, s láthatólag a közönséget ez a szétválaszthatatlanság nem zavarja, nem kedvetleníti el; beéri azzal, hogy ilyen módon nyilvánítson véleményt, értékeljen és fejezze ki érzelmeit.

Általában könnyű eldönteni azt, hogy a beszéd közben felhangzó tömegreakció, például taps, füty vagy zúgás a szónokot minősíti-e, avagy a szónok beszédében éppen megemlített személyt vagy jelenséget. A tapsok mindig pozitív viszonyulást fejeznek ki, újabban jobbra a fütyök is, ugyanakkor amennyiben a füty vagy a felzúdulás egy vélhetően az outgrouphoz tartozó személy vagy tény említését követi, akkor negatívnak tekintendő.

A *kognitív összetevők* feltérképezéséhez olyan szónoki szöveghelyeket kerestem, amelyek a saját csoporthoz tartozásról szóló tudást valamint a más csoporttól való elkülönülésről, és az ingroup számára fontos dolgokról szóló tudást tartalmazták. Mindezek közül azok a fordulatok igényelnek külön figyelmet, amelyekre a közönség hosszan reagál.

Hasonlóképpen: az értékelő komponensek regisztrálása végett a beszédeknek a saját csoportra és az ellenfélre vonatkozó értékeléseit, minősítéseit kell számba venni, különösen azokat, amelyekre a tömeg élénken reagált. Ezek arra vonatkoznak, hogy melyek a baloldal értékes tulajdonságai, és mely tulajdonságok miatt elítélendő a külső csoport.

Elfogadva Collins (2004) felfogását, az érzelmi komponenst az összetartozás, az összehangolódás jeleinek összegyűjtésével mértem. Collins szerint a nagygyűlésből eredő érzelmi energia fő forrása a résztvevők egymásközi és szónokokkal történő összehangolódása, szinkronizálódása. Amennyiben tehát vizsgáljuk az összehangolódás és szinkronizálódás jeleit a közönségben, illetve a közönség és a szónokok közt, akkor képet kapunk az aktuális identitás érzelmi komponensének az alakulásáról.

Ez a legkevésbé kézenfekvő terület, ezért itt szükséges kibontani néhány részletet.

- A közönség hangadásainak *gyakorisága* mutatja azt, hogy a tömeg milyen mértékben követi figyelemmel, fogadja tetszéssel a szónoklatot.
- Értelemszerűen a *hosszabb* reakciók nagyobb tetszésre utalnak.
- Jelentőséggel bír a tömeg reakciójának *gyorsasága*. Ha a reakció kevesebb, mint egy másodpercen belül kezdődik, akkor a szónokkal való összehangoltság erősnek mondható, míg a hosszabb, különösen a két másodpercnél hosszabb szünet alacsonyabb fokú érzelmi összehangolódást jelez, hiszen itt a közönségnek előbb meg kell értenie azt, hogy a szónok reakciót vár tőle.
- A tömeg nem csak reaktív lehet, hanem *kezdeményező* is. Ezek nagyon fontos mozzanatok.
 - Egyik típusuk az, amikor a tömeg nem hagyja abba a tapsot, füttyülést vagy más hangadást, még azt követően sem, hogy a szónok újra beszélni kezdett.
 - Egy másik típus, amikor a tömeg a szónoktól függetlenül kezd el skandálni valamit, valamilyen egyszerűbb szöveget, szót, kifejezést.
 - Mindkét esetben a hangadás irányulhat a szónokra, de célozhatja azt is, hogy a tömeg mintegy saját magával kommunikál egy ideig.
- A szónok és a tömeg közötti *beszélőváltás* (*turn-taking*) akkor igazán harmonikus, tehát akkor jelzi az összehangoltságot, ha a szónok is a megfelelő módon és gyorsasággal veszi át a szót a közönségtől. A szónoknak reagálnia kell a tömeg megnyilvánulásaira, különben a közönség elutasítottnak érezheti magát.

A feldolgozott adatoknak két *forrásuk* volt:

- A baloldali ATV élő adásban közvetítette a rendezvényt, s a felvétel máig is elérhető a Youtube-on.⁹ Az ATV – a tömegmédia szokásához híven – a beszédekre összpontosított, ezért a tömeg reakciói kevésbé vagy legalábbis esetlegesen hallhatók és láthatók a felvételen.

- Csillag Ádám, aki rendszeresen rögzít politikai eseményeket, a tömeg belsejében készítette felvételeit, amelyek szintén letölthetők a Youtube-ról.¹⁰ Kétségtelen, hogy csak az újságírók közvetlenül körülvevő hangokat halljuk, és résztvevőket látjuk, de ezek a felvételek mégis jól kiegészítik és pontosabbá teszik az ATV anyagát.

EREDMÉNYEK

Előbb a szónoklatok elemzésének eredményei következnek, majd a közönség és a politikusok közötti interakció adatai, mégpedig a *Függelékben* található táblázatok alapján.

A beszédek

A beszédek kognitív tartalma

A Függelékben található 1. táblázat adatai jelzik, hogy a szónokok felettébb vegyes képet festettek a baloldaltól. Minden politikus használta a „demokrata” és a „szabadságszerető” jelzőt, és mindegyik a baloldalt nevezte meg „többségként”. A többi jellemzés azonban szerfelett széttartó volt, Gyurcsány Ferenc még a demokratikus jelleget is megkérdőjelezte akkor, amikor a listabaloldal által kötött megállapodást említette.

A széttartó formulák egy része kibékíthető egymással. A tábor lehet olyan széles, hogy magába foglaljon „szocialistákat, liberálisokat, konzervatívokat és zöldeket” (Bokros, Fodor) és olyanokat, akik „bizonytalanok” és „félrevezetettek” (Bajnai), de „a nemzethez tartoznak” (Fodor). Ez éppenséggel megerősíti azt, hogy ezen az oldalon nem érvényesül az „egyformaság” (Szabó), mert mindenki „egyéniesség” (Ungár).

A többi jellemzés és minősítő állítás azonban összebékíthetetlen. A baloldal „győzni fog” (Bajnai és Ungár), de „lehet, hogy veszít” (Kuncze, Gyurcsány, Fodor). „Kormányt fog váltani” és „jó kormányzást” vezet be (Bajnai), de „alkalmatlan a társadalmi megrendelés teljesítésére” (Kuncze), „elveszítette a bizalmat”, „gyengén teljesít” (Fodor). „Erős” (Bajnai, Mesterházy), de „vesztes” (Gyurcsány). A baloldali polgárok „hősök” (Szabó, Mesterházy), ők „a ma forradalmárai” (Szabó), „készek a harcra”, ugyanakkor „belenyugvás” és „kishitűség” jellemző rájuk, „le kell győzniük saját magukat” (Gyurcsány).

A kognitív témák egy további csoportja a baloldalon hiányzó dolgok megnevezéséből áll. „A demokratikus ellenzék teljes és feltétel nélküli összefogása” (Bokros, Kuncze, Gyurcsány, Fodor) hiányzik és az egyetlen vezető (Kuncze, Gyurcsány). Kétségtelen, hogy Kuncze és Gyurcsány a negatív minősítéseket néha nem a baloldal egészére értette, hanem a listabaloldalra, de mivel

sosem mondtak neveket, még pártneveket sem, ráadásul sokszor többes szám első személyt használtak, ezért a különbségtétel nem volt tiszta.

A 2. táblázat a szónokok által a jobboldalra használt minősítéseket tartalmazza. Szinte mindig Orbán Viktor volt a célpont, az, ahogyan kormányoz, ennél jóval ritkábban a Fidesz. Sem a KDNP, sem a Jobbik nem kapott említést a beszédekben.

A beszédek jobboldalról festett képe teljesen koherens, egyetlen eltérést leszámítva. Kuncze Gábor a jobboldali szavazókat atyáskodó vezérre igényt tartó politikai kiskorúaknak minősítette, míg például Fodor Gábor hangsúlyozta, hogy a jobboldali állampolgárok is a nemzethez tartoznak. A szinte teljesen konzisztens leírásokat, főként a miniszterelnök nevét, a közönség egyöntetű zúgással és nevetéssel fogadta.

Az első négy táblázat jelzi a kognitív dinamikát. A 4. táblázatból láthatjuk, hogy a baloldalon belüli konfliktusokat nem említi az első két beszéd, a következő négyben jelentős súllyal jelenik meg a téma, míg az utolsó kettőben a háttérbe szorul.

- Bajnai Gordon említi ugyan, hogy a közelmúlt történései csalódást okozhattak, de nem részletezi a kérdést.
- Ungár Klára nem veti fel a témát.
- Bokros Lajos csak a beszéd legvégén utal az összefogás hiányára és szükségességére, és hosszú tapsokat kap reakcióként.
- Kuncze Gábor teljesen új szerkezetű beszéddel áll elő. Az első három szónok a szokásos struktúrát követte: előbb a kedvezőtlen jelenről beszélt meglehetősen hosszán, majd buzdított a baloldalt támogató szavazásra. Kuncze ezzel szemben a beszéd 70%-át a táboron belüli konfliktusnak szentelte, és annak a kérdésnek, hogyan kellene túllépni a szűk összefogáson.
- Gyurcsány Ferenc a Kuncze által megkezdett úton folytatta, és ezáltal is egy időre a baloldal megosztottsága vált a fő témává.
- Fodor Gábor arányosabb beszédet tartott, de ő sem állította, hogy pusztán az állampolgárokkal való összefogás elegendő lenne.
- Szabó Tímea a listabaloldal politikusa, s ekként közvetlenül a baloldali állampolgárokhoz fordult.
- Végül, Mesterházy Attila láthatólag nem akart a baloldali konfliktussal foglalkozni, inkább az ország helyzetével és az állampolgárokkal való összefogással, de a beszéd vége felé mégis röviden, nevek és pártok említése nélkül, visszautalt Gyurcsány Ferenc támadására. A válasza gyenge és nem specifikus, nevek híján csak az „önzés” motívumának a használata emlékeztethette a közönséget arra, kiről is beszél voltaképpen.

A kognitív tartalmakat illetően tehát összességében azt mondhatjuk, hogy nem volt könnyű dolga annak a szimpatizánsnak, aki a szónokoktól akarta megtudni, mit jelent baloldalinak lenni 2013. október 23-án Magyarországon.

A politikusok nagyon széttartó üzeneteket fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban. Egy darabig még legalább az outgroup világos volt, tudniillik, hogy ez Orbán Viktorból és a kormányoldalból áll, ám Kuncze Gábor és Gyurcsány Ferenc beszédében hirtelen a listabaloldal jelent meg új outgroupként, mégpedig súlyos vádak és minősítések közepette.

Értékelő komponens

Az 1. táblázat tartalmazza a szónokok értékelő kijelentéseit is, az 5. táblázat pedig ezeknek a súlyát a beszédekben belül a szavak számát véve alapul.

Újra azt látjuk, hogy a jobboldal negatív értékelése markánsan jelen van a beszédekben. A miniszterelnök és a Fidesz fenyegető tényezők, rossz kormányzásukkal lerombolják az országot, megfélemlítik az embereket, lopnak, csalnak és hazudnak, reménytelenségbe taszítják a polgárokat stb. A jobboldal tehát egyértelműen értéktelen, ép erkölcsi érzékű ember nem azonosulhat vele.

A baloldallal kapcsolatban nehezebb gazdag értékeléseket kiolvasni a beszédekből. A szabadság és a tolerancia látszik az egyedüli közös értékeknek. Bár a szónokok gyakran szólítják meg a közönséget „Demokraták!” felkiáltással, még ez sem általában érvényes a baloldalra, hiszen Gyurcsány Ferenc szerint a listabaloldal nem demokratikusan járt el a koalíciókötéskor, nem követték a demokratikus választók akaratát.

Nemcsak a kognitív, hanem az értékelő állítások sem álltak tehát össze koherens képpé, a baloldali identitás egységes értékelő összetevőjévé. Főként Gyurcsány Ferenc hozakodott elő gazdag szókincssel a baloldal minősítésére: kishitű, önző, belenyugvó, defetista, nem nagyvonalú, nem kompromisszum kész. Kuncze Gábor ezt még kiegészíti azzal, hogy a baloldal elárulja a szabadság ügyét, a honfitársait.

Gyurcsány Ferenc ugyanakkor világos értékelést ad a listabaloldalon kívül állókról, mégpedig részben úgy, hogy saját magáról beszél. Ő és a pártja „erkölcsös és nem politikus”, „egyenest”, „nem köt kompromisszumot a jobboldallal”, „kész a harcra”, „önfeláldozó” és „szenvédélyes”. Csupa pozitív értékelés, mely alighanem egy új ingroupot, egy új baloldali identitást épít fel akaratlanul, szemben a listabaloldallal, mely az új outgroup lenne.

A beszédek érzelmi tartalma

Jóllehet a beszédekben megnevezett érzelmek kisebb jelentőséggel bírnak a nagygyűlésen az együttléttel által generált érzelmeknél, ezeket is érdemes röviden összefoglalni.

Az 1. táblázatban látjuk a szónokok által említett érzelmeket; néhány többükön megjelenik, számos esetben azonban inkább az egyet nem értés uralkodik.

Minden politikus úgy gondolja, hogy „az ország tele van félelemmel” és „reménytelenséggel”, és egyetértenek abban, hogy a baloldaliak, talán a ma-

gyarok általában is, „szabadságszerető” emberek. Ezeken túl azonban nincsen egyetértés. Néhányan azt gondolják, hogy a baloldaliak „nem félnek” (Bokros), „ők a reménytelenség elleni forradalmárok” (Szabó, Mesterházy), ugyanakkor egyben „kishitűek” (Mesterházy), „csalódottak” (Bajnai), elborítják őket a mindennapi gondok (Mesterházy). Pedig a baloldaliaknak nem szabad „siránkozní” a helyzeten (Kuncze), hanem „optimistának” és „eltökéltnek” kell lenniük (Mesterházy), mert „tele vannak erővel” (Mesterházy) és „büszkéek lehetnek magukra” (Mesterházy). Mégis, a baloldalon belüli széthúzás vereséggel fenyeget, amiért a „szégyen” majd a baloldalt terheli (Kuncze, Gyurcsány), mely ez idő szerint „külön sírhelyért küzd a közös temetőben” (Kuncze).

A listabaloldal és a kizárt baloldal politikusai eltérő érzelmi stratégiát követtek a beszédekben. Az előbbieket főként a kormányoldal által létrehozott riasztó helyzetet ecsetelték és a baloldal érzelmi képességét arra, hogy a jövőt szebbé tegye. Kuncze és Gyurcsány nem részletezte a jelen szenvedéseit, hanem a baloldal, főként a listabaloldal hibáit okozó érzelmekre összpontosított: a kishitűsége, az önzésre, az egyéni ambíciók túlzott voltára stb.

A közönség reakciói

A 3. és a 6. táblázat mutatja a közönség reakcióit.

Ami első látásra is feltűnő, az Mesterházy Attila sikertelensége. Mindössze egyetlen mondata kap pozitív visszajelzést, s ez is Orbán Viktorral foglalkozik. A beszédét végigkíséri a zajongás, időről időre felhangzik az „Összefogást!” kiáltása és skandálása.

A többi politikus sikeresebbnek bizonyult; a pozitívan fogadott beszédre-szeket feltünteti a 6. táblázat.

Többször is az elnyújtott reakciók nem kis részben olyan skandalásokból állnak, amelyek félig-meddig függetlenek a szónoklattól. Például Bajnai Gordon „együtt megcsináljuk” mondatából a közönség az „Együtt” szót kapja fel és skandálja sokáig, ez ugyanis Bajnai pártjának a neve is egyben. Ugyanez történik Szabó Tímea beszéde alatt is. Máskor a miniszterelnök említésére kialakuló „Orbán, takarodj!” skandalás nyújtja el a reakciót Ungár Klára és Gyurcsány Ferenc beszéde közben. Végül, az „Összefogást!” ismételtetése játszik hasonló szerepet már Bokros Lajosnál is. Az „Összefogást!” Mesterházy Attila beszéde alatt olyannyira független a szónoktól, hogy éppenséggel vele szemben skandálja a tömeg.

Külön említésre méltó Gyurcsány Ferenc és Fodor Gábor, mert ők néhány ponton párbeszédet folytatnak a közönséggel. Gyurcsány Ferenc többször is kérdést tesz fel és bevárja a tömeg válaszát, máskor a tömeg bekiabálására („Orbán, takarodj!”) reagál a beszédben.

Összességében a közönség lelkesen reagált a jobboldallal, főként az Orbán Viktorral kapcsolatos minden kritikára. Ugyanakkor nem keltette fel az érdeklődését a beszédeknek a szomorú helyzetre vonatkozó része, mintha a leírás a bűnösök megnevezése nélkül nem lett volna érdekes. Amivel a miniszterelnök bírálata mellett sikert lehetett elérni, az az összefogás szó említése, továbbá az Együtt neve. Az erős baloldalra és a fényesebb jövőre tett utalások keltettek némi lelkesedést, de a tömeg főként akkor jött lázba, amikor együtt skandalizált valamit, főképp az „Összefogást!”.

A dinamika figyelemreméltó.

- Bajnai az első szónok, és a 3. táblázat adatai szerint ő részesül a leghosszabban tartó pozitív reakcióban. Fontos tény, hogy bár a szónoklat elején a tömegben megszólal az „Összefogást!” skandalása, követők nem akadnak, és azonnal elnyomja az „Együtt!” ismételtgetése.
- Ungár Klára csak Orbán Viktor bírálatával arat sikert, és Bokros Lajos beszéde is csak akkor kelti fel a tömeg érdeklődését, amikor megemlíti az összefogás motívumát.
- Kuncze Gábor beszéde kapja a legtöbb reakciót, és pedig azért, mert ő kezd el részletesen foglalkozni a baloldalon belüli konfliktussal. Ebből arra következtethetünk, hogy a közönség nem volt felkészülve a témára, és bár Bokros felvetette, Kuncze beszédének idejére még nem szokott hozzá. Talán azt is mondhatjuk, hogy a sűrű reakció jelzi: a közönség egyetért Kunczéval, ugyanakkor nem akarja hosszú időre megakasztani a fejtegetését, hátha valami reményt keltőt mond.
- Gyurcsány Ferenc továbbviszi a témát és ki is egészíti személyes vonatkozásokkal. Hosszan beszél a vezető kérdéséről, s ebben a tárgyban kezdeményez beszélgetést a közönséggel.
- Fodor Gábor megint az összefogás és a közös vezető igényének az említésével jut pozitív reakcióhoz.
- Szabó Tímea visszatér a Kuncze előtti szerkezethez, és azzal ér el mérsékelt sikert.
- Mesterházy Attila már alig tudja elkezdni a beszédét, mert a tömeg az „Összefogást!” skandalásával, füttel és zúgással fogadja. A politikus úgy tesz, mintha azt hinné, az összefogás a listabaloldal és a választók közötti együttműködésre vonatkoznék: megdicséri a közönséget és gúnyolja Orbán Vikort, de a tömeg újra és újra belekezd a skandalásba.

ELEMZÉS

A dolgozat az eddigiekben végighaladt a *három identitáskomponens* dinamikáján. Láttuk, hogy a nagygyűlés alatt sajátos identitásváltás ment végbe a tömegben, elsősorban a harmadik beszéd utolsó részétől kezdve egészen odáig,

hogy végül a Mesterházy Attilával szembeni dühödt identifikációban kulminálódott. Míg tehát a rendezvény elején a közönség még nagyon pozitívan fogadta Bajnai Gordont, tehát a listabaloldal másik vezetőjét, és nem csatlakozott az „Összefogást!” skandalásához, addig Mesterházy Attila már szinte semmilyen pozitív fogadtatásban nem részesült, csak a tömeg számon kérő és szemrehányó hangjait hallhatta.

Bokrosig a tömeg elfogadóan hallgatta mind a listabaloldal, mind a kizártak beszédeit: egyetértően reagált a jobboldal elmarasztalására, és hosszan skandálta a listabaloldal egyik pártjának a nevét. Az összefogás hangoztatásával ekkor még hiába próbálkozott egy kisebb csoport. Azt mondhatjuk, hogy a szónokok és a tömeg egészen a harmadik beszéd végéig fenntartotta a közös baloldali identitást, hallgatólagosan elfogadva az új politikai helyzetet, amelyet a szűkebb megállapodás előző napi aláírása kialakított. Elfogadhatónak tűnhetett az új felállás, amelyben eszerint az egész baloldali politikai közösséget a listabaloldal politikusai fogják képviselni a választásokon és aztán az Országgyűlésben, esetleg a kormányban.

Kuncze Gábor beszédével a hangulat és az identifikáció kezdett megváltozni, hogy végül a baloldal eleinte prototípusának számító Mesterházy Attila már elutasításban részesüljön. Kuncze, Gyurcsány és Fodor éles kritikát terjesztett elő a baloldal állapotával kapcsolatban: túl szűk koalíció, vezérnélküliség és csökkenő győzelmi esélyek.

Mindhárom politikus ugyanazokat a programpontokat terjesztette elő, de Kuncze, és főleg Gyurcsány volt nagyon hatékony az új ingroup és outgroup megteremtésében, vagyis egy új politikai identitás létrehozatalában:

- Gazdag kognitív leírását adták az új ingroupnak és outgroupnak.
 - Az új baloldal olyan választási szövetség, amelyik egyesíti az állampolgárokat, a mozgalmakat és a pártokat egyaránt.
 - Az új outgroup a listabaloldal politikusaiból, tehát személyekből áll, akik nem hajlandók odafigyelni az állampolgárok akaratára.
- Az értékelő komponens regisztere szerint
 - az új ingroup értékes és nemes, mert demokratikus, hiszen odafigyel az emberekre, önfeláldozó, mentes az önzéstől, harcra kész, nem köt kompromisszumot a jobboldallal, képes vezetőt találni, és megtesz mindent az ország szolgálatára.
 - Az új outgroup kevésbé értékes, mert nem demokratikus, önző, kishitű, nem nagylelkű, és mert elárulja az értékek és a szabadság Magyarországot.
- Az érzelmek terén
 - az új ingroup szenvedélyes kötődést hoz létre, ez pedig nemcsak a kijelentések szintjén érvényesül, hanem Gyurcsány Ferenc performálja is ezt a szenvedélyt. A volt miniszterelnök még az állampolgárokra

való odafigyelés és reagálás élő voltát is felmutatja és reprezentálja akkor, amikor beszédbe elegyedik a közönséggel, reagál rá és lelkes válaszokat kap tőle.

- Ezzel szemben az új outgroup nem érdemli meg az érzelmi kötődést, mert csak siránkozik a kedvezőtlen honi állapotok felett ahelyett, hogy tenne is valamit ellenük, ami által szégyent hoz az egész országra. Az outgroup vezetői csak saját magukkal, a saját politikai jövőjükkel, a parlamenti sírhelyük megszerzésével vannak elfoglalva, nem az országgal, holott inkább vissza kellene vonulniuk, ha ez a feltétele a győzelemnek. Hozzátehetjük, hogy ráadásul Mesterházy Attila utóbb meg is erősítette az emberekre való oda nem figyelés gyanúját akkor, amikor nem reagált érdemben a feléje irányuló összefogas követelésekre.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a kognitív, az értékelő és az érzelmi komponensek egyszerre, egymással szinergiában gyakorolnak hatást. Gyurcsány Ferenc nemcsak azért meggyőző, mert releváns ismereteket közöl a baloldaltól, a jobboldaltól, Magyarország állapotáról, a listabaloldaltól, vagy mert esetleg mélyrehatóan értékeli a saját táborát és a többieket, hanem azért is, mert mindent szenvedéllyel, a közönségre reagálva, azzal egyfajta párbeszédben, prompt interakcióban teszi. Hasonlóképpen: hiába mond Mesterházy Attila amúgy más beszédekben lelkesen fogadott ismereteket a honi állapotokról és éles kritikát Orbán Viktorról, mivel az érzelmi összehangolódás megteremtésére nem törekszik, mivel nem reagál a tömeg óhajára, a másik két komponens sem segíti a vele való azonosulás elérésében, a prototípussá válásban.

A *prototípus* szerepét eljátszó igazi politikai vezér egymaga is megvalósítja a három identitás összetevőt, megtestesíti a csoportot. Tudja és deklarálja a csoportot összetartó elemeket, hirdeti az értékeket, amelyek vonzóvá teszik az összetartozást, és személyében szerethető a közösség tagjai számára.

Mint láttuk, a háttérismeretek és a nagygyűlés szerkezete, tudniillik a szónokok sorrendje, is azt volt hivatott sugallni, hogy a listabaloldal fogja keretbe az egész baloldali politikai közösséget. Bajnai Gordon volt az első szónok, Mesterházy Attila pedig az utolsó. Mesterházy utolsó helye egymagában is azt kommunikálta volna, hogy ő a tábor vezére, a rendezvény csúcspontja. Valójában sem Bajnai, sem Szabó, sem Mesterházy nem említette, hogy ki is a vezetője a baloldalt, s a közönség éppen arról hallott aggódó fejtegetéseket Kunczétól, Gyurcsánytól és Fodortól, hogy mennyire káros a vezetőnélküliség.

Gyurcsány Ferenc ugyanakkor hordozta és megvalósította mindazt, amit Hogg (2001) alapján elvárunk a prototípustól:

- Valaha miniszterelnök volt, az MSZP elnöke, tehát ehelyütt is megvolt a lehetősége arra, hogy megerősítse a régi, hozzá kötődő prototípust, azt,

- amelyiket ő vezetett be 2004 körül a baloldalon. Ez olyan tulajdonságokat tartalmazott, mint a szenvedélyesség, élelenség, mozgékonyság, önfeláldozás, például a készség a visszalépésre a közösség érdekében.¹¹
- Pellengérre állította Bajnait és Mesterházyt, még ha nem is nevükön nevezve őket: hevesen bírálta, degradálta és kinevettette őket.
 - A demonizáció eszközét is felhasználta, jóllehet nem a listabaloldal, hanem Orbán Viktor ellen.

Az eredményeink nem kérdőjelezik meg, hanem elmélyítik a korábbi tanulmányban levont következtetéseket a *Mesterházy-atrocitás* okairól.

A baloldali közönség a rendezvény előtti hónapokban és években, vagyis Gyurcsány Ferenc pártalapítása és Bajnai Gordon visszatérése óta végignézhetette a baloldali politikai eliten belüli vitákat és veszekedéseket. Azt is végigélhette, ahogyan létrejött a szűk koalíció augusztus óta. Egy része bizonyára örült a fejleményeknek, mások viszont ambivalensek vagy egyenesen csalódottak voltak – ahogyan erre Bajnai Gordon is utalt. Mindnyájan tudták, hogy a kizárt baloldal politikusai elégedetlenek, s alighanem azok voltak az ő híveik is.

Ilyen előzmények után hívták össze a demonstrációt, ahol az előzetes hírek szerint a politikusok majd nem fogják bírálni egymást, hanem inkább a közös dolgokra fognak összpontosítani. Az első beszédekből és ezek fogadtatásából is láttuk, hogy az esemény valóban ebben a hangulatban indult. Ám Bokrossal, majd Kunczéval az elutasítottság időlegesen szétfoszlott érzése újra feltámadhatott a közönség jelentékeny részében, minden bizonnyal azokban, akik már a legelején is az összefogást skandálták, de akkor még hiába. Kuncze nyomán azonban hirtelen kiderült, hogy azok a vezetők, akikhez sokan kötődnek, nem kapták meg a megérdemeltnek látszó státusukat, s rajtuk keresztül a híveiknek is elutasítás jutott. A hangulatot fokozhatta az élmény, hogy ilyen körülmények között immár a nagygyűlésen való részvételtől is kiderült, hogy értelmetlen. Scheff szerint a dühkitöréshez vezető spirál ezen a ponton még megállítható lett volna a helyzet megbeszélése és a sértés enyhítése révén. A tömeg azt tette, amit tömegként egyáltalán tenni tudott: minden lehető alkalmal skandálta az „Összefogást!” jelszavát és kívánságát, és valószínűleg arra az egyetlen személyre várt, aki megfelelően reagálhatott a felszólításra, vagyis Mesterházy Attilára.

Mesterházy színre lépett, de az első pillanatban világos lett, hogy nincsen a birtokában a megoldásnak, és még csak improvizálni sem volt hajlandó, hogy valamilyen ideiglenes enyhülést hozzon. Nem vette komolyan a füttyülést és a skandálást, nem volt képes megoldani a szituációt. Belekezdett a beszédjébe, de anélkül, hogy engedett volna a közönség akaratának, anélkül, hogy érdemi interakcióba és kommunikációba bocsátkozott volna a tömeggel. Végigmondta a szövegét és távozott. Utóbb azt nyilatkozta, hogy az atrocitás okán a szö-

vetség kibővítése még a korábbiaknál is kevésbé áll a szándékában, hiszen hogyan is lehetne megbízni olyan politikusokban, akik összeesküvést szőnek a társaik ellen.

Ismeretes, hogy a romló közvélemény-kutatási eredmények és más tényezők, többek között a nagygyűlésen történtek hatására hónapokkal később mégis létrejött a szélesebb koalíció a közös listával. 2014 áprilisában pedig a baloldal újra súlyos vereséget szenvedett.

KONKLÚZIÓ

A dolgozat igyekezett igazolni azt a tézist, hogy a politikai identitásnak a szociális identitás-iskola felfogásán alapuló fogalma segít jobban megérteni azt, mi megy végbe egy-egy politikai nagygyűlésen általában, és mi ment végbe a baloldal 2013. október 23-i nagygyűlésén közelebbről. Identitásváltás, identitásátalakulás zajlott le alig másfél óra alatt, jóllehet nem előzmények nélkül, de mindenképpen a konkrét interakciók hatására. A politikusok és a közönség különböző csoportjai is a maguk álláspontjának a megerősítését várták a rendezvénytől, a tágabb vagy szűkebb politikai közösség egységének, tehát egy szélesebb vagy korlátozottabb baloldali politikai identitásnak a létrejöttét, megerősödését, a közösséghez tartozás elfogadását olyanok részéről, akik addig nem vagy nem igen voltak erre hajlandók.

De, és ez a lényeg, senki sem érte el a célját. A listabaloldal nem tapasztalt sem a kizárt baloldali politikusoktól, de a közönségtől sem belenyugvást, különösen nem lelkes támogatást a koalíciós megállapodást illetően. A kizárt politikusok nem tudták rákényszeríteni a tömeg révén sem a listabaloldalra, ezen belül is főként Mesterházy Attilára a koalíció kinyitását. A tömeg pedig végképp nem tapasztalta meg, mit jelent és miért értékes a baloldali politikai közösséghez tartozni, hiszen az sem vált világossá, tulajdonképpen, kiket foglalt magába ez a közösség és miért lehet hozzá érzelmileg kötődni.

A nagygyűléseknek, és talán a politikának általában szituatív jellege van. Bármilyenek legyenek is az előzetes erőviszonyok, az előzetes tudattartalmak és várakozások, a politikai folyamat olyan interakciókból áll, amelyeknek a kimenetele valamilyen mértékben mindig beláthatatlan, s amelyeknek az egyes szereplőkre gyakorolt hatása szintúgy az.

FÜGGELÉK

1. táblázat. A baloldal és a baloldaliak karakterjegyei.

BÁJNAI	UNGÁR	BOKROS	KUNCZE	GYURCSÁNY	FODOR	SZABÓ	MESTERHÁZY
Demokraták	demokraták	félelem-nélküliek	demokraták	veszíthet áprilisban	demokraták	demokraták	demokraták
néhányan családottak	hazafiak	szociáldemokraták, liberálisok, konzervatívok	a többség, de nem elegendő	elveszítheti a szabadság, a közlérsaság, a haladás és az európai élet ügyét	szabadságszeretők	nem egyformák	kevésbé optimisták, mint kellene
eltökélt vagyok	többség	joguk van a szabadsághoz	nem politikai kiskorúak	a többség	liberálisok, szocialisták, konzervatívok és zöldek	demokratikus és csalásmentes választásokat akarnak	eltökélték
lecserélik a kormányt	egyéniiségek	hideg fejük és forró szívük van	nem siránkoznak az állapotokon	le kell győzniük magukat	nem akarják, hogy Magyarországot a jobboldal gyarmata legyen	szabadabb és igazságosabb Magyarországot akarnak	tele vannak erővel
jó kormányzást akarnak	gondolkodnak		rajtunk a szűgyen, ha a Fidesz megint győz	rossz szokások	álvtíták az ellenzéken belül	kis hősök	bűszkék lehetnek magukra
normális Magyarországot akarnak	civilek		alkalmatlanok a társadalmi megrendelés teljesítésére	kishitű	egy évvel ezelőt bíztak az ellenzékben	a reménytelen-ség elleni forradalom hősei	hétköznapi hősök

BÁJNAI	UNGÁR	BOKROS	KUNCZE	GYURCSÁNY	FODOR	SZABÓ	MESTERHÁZY
összefognak	egyenlők		az önérdéküket követik	veszteknek	elvesztették bizalmukat az ellenzékben	a ma forradalmárai	tele vannak félelemmel
azok is idetartoznak, akik még bizonytalanok és félrevezettek	hisznek a szabadságban		vesztesek	önzés	gyengén teljesítenek		aggódnak a számlák miatt
a jobboldali és baloldali többség	hisznek a demokráciában		lehet, hogy elárulják a szabadság, a civil értékek és a szolidaritás Magyarországot	összefogást akarnak a pártok, a mozgalmak és a támogatók között	elvesztegettek egy évet		már felháborodni sem tud
magyarok	győzni fogunk		lehet, hogy elárulják a honfitársaikat	az összefogás akadályai	az áprilisi lehetséges vereség oka		belenyugszanak a feltételekbe
békeszeretők			szabadságszeretők	belenyugvó	le kell győzniük magukat		reménytelenek
velünk az erő			nem elég szeretni a szabadságot, tenni kell érte	hiányzik a nagyvonalúság			a demokratákra kell szavazni
a csendes többség				nem hajlandók a kompromisszumokra			nem ellenségei egymásnak a baloldalon

BAINAI	UNGÁR	BOKROS	KUNCZE	GYURCSÁNY	FODOR	SZABÓ	MESTERHÁZY
győzni fogunk				önző			bátorságra és merészségre van szükség
				túl erősek az egyéni ambíciók			
				hibásak a vereségben			
				szabad Magyarországot akarnak			
				egyetlen vezetőre van szükségük			
				készek a harcra			
				szenvetélyes			
				erkölcsös			
				egyes			
				önfeláldozó			
				szolgálja az országot			
				nem demokratikus megállapodást kötött			
				aggódik az országért			

Megjegyzés: a szónok által egynél többször említett fordulat vastagon van szedve.

2. táblázat. A jobboldal, Orbán Viktor és a kormány jellemzői

Bajnai	Üngár	Bokros	Kuncze	Gyurcsány	Fodor	Szabó	Mesterházy
monopolizálja az országot: Orbánország	Orbán a fordított Nagy Imre	megfélemlíti az embereket	politikai kiskorúak	Orbán Viktor hazug politikai gazember	fenyegeti a szabadságot	megfélemlíti az embereket	Orbán a felcsúti Maradona
övék a hatalom, a média, a pénz és a nyers erő	olyan, mint Ceausescu	újkommunisták	atyáskodó vezető	nem demokratikus alkotmányt készítenek	belülről gyarmatosítják Magyarországot	becsapták az embereket	megfélemlítik az embereket
mint a Titanic kapitánya	szereti Putyint	romboló kormányzás			pártnak álcázott szervezkedés	lopnak	igazságtalan-ság
lerombolják a gazdaságot	diktátorokkal barátkozik	eltorzította a választási rendszert			úgy viselkednek, mint a megszállók	csalnak	félelmet keltenek
	lenézik és megalázzák a nőket	nem nemzeti párt			a jobboldali emberek is a nemzethez tartoznak	hazudnak	reménytelenség okoznak
	mindenkit megaláznak	becsapják a választókat			gyengén teljesítenek	ellopják a földeket	despotizmust működtetnek
	gőgös kiskirályok	nem jobboldali párt				korrupt	fiatal demokráciából Orbán öszülő despotává változott
	elvtelenek	nem demokráciát					Orbán Viktor az ellenség

BÁJNAI	UNGÁR	BOKROS	KUNCZE	GYURCSÁNY	FODOR	SZABÓ	MESTERHÁZY
	a koncra mennek						
	bosszúállók						
	elfoglalják az országot						
	mindenkinek diktálnak						
	megszállják az intézményeket, a kórházakat, az iskolákat						

3. táblázat. A közönség pozitív reakciói a szónokokra, másodpercben

	BAINAI	UNGAR	BOKROS	KUNCZE	GYURCSANY	FODOR	SZABÓ	MESTERHÁZY
1	7	4	10	10	6	3	11	5
2	16	6	8	5	4	10	5	
3	10	7	7	4	5	2	5	
4	21	4	11	3	6	6	12	
5	4	4	3	8	15	4	5	
6	10	9	5	9	14	25	7	
7	17	4	12	7	3	9	5	
8	9	8	5	3	7	7	8	
9	9	5	14	2	7	11	3	
10	3	3	11	4	22	9	14	
11	9	5	4	11	9			
12	2	8	14	7	12			
13	9	10	8	7	4			
14	3	29	4	4	8			
15	9	3		13	5			
16	15	3		3	10			
17	6			7	3			
18				3				
19				11				
20				8				
21				3				

	BAJNAI	ÚNGÁR	BOKROS	KUNCZE	GYURCSÁNY	FODOR	SZABÓ	MESTERHÁZY
22				6				
23				10				
Az összes reakció összes ideje másod-percben*	159	112	116	148	140	86	75	5
A beszédek hossza a másod-percben**	680	366	448	469	706	567	444	480

* A zajongás hossza, beleértve a szónokkal párhuzamos zajt is.
** A beszédek hossza az első szótól az utolsóig, de levonva az üdvözlő és búcsúztató taps hosszát.

4. táblázat. A kognitív összetevő súlyai

	teljes szám	a kedvezőtlen állapotok Magyarországon*		a baloldali állampolgárok összefogása		konfliktusok a baloldalon	
		szószám	százalék	szószám	százalék	szószám	százalék
Bajnai Gordon	843	403	48%	199	24%	0	0%
Ungár Klára	365	176	48%	130	36%	0	0%
Bokros Lajos	530	159	30%	97	18%	47	9%
Kuncze Gábor	610	91	15%	6	1%	434	71%
Gyurcsány Ferenc	890	65	7%	0	0%	646	73%
Fodor Gábor	785	312	40%	24	3%	304	39%
Szabó Tímea	709	165	23%	460	65%	0	0%
Mesterházy Attila	798	412	52%	88	11%	127	16%

* Csak negatív értékelés hangzott el.

5. táblázat. Az értékelő összetevő súlyai

	Teljes szám	Orbán Viktor és a kormány – negatív		Más jobboldali – negatív		Baloldal – pozitív		Baloldal – negatív	
		szószám	százalék	szószám	százalék	szószám	százalék	szószám	százalék
Bajnai Gordon	843	210	25%	14	2%	97	12%	0	0%
Ungár Klára	365	102	28%	30	8%	90	25%	0	0%
Bokros Lajos	530	0	0%	125	24%	69	13%	0	0%
Kuncze Gábor	610	37	6%	36	6%	23	4%	155	25%
Gyurcsány Ferenc	890	7	1%	0	0%	14	2%	185	21%
Fodor Gábor	785	0	0%	115	15%	42	5%	83	11%
Szabó Tímea	709	46	6%	66	9%	168	24%	0	0%
Mesterházy Attila	798	289	36%	0	0%	92	12%	76	10%

6. táblázat. A 9 másodpercnél hosszabb közönségreakciót kapott kijelentések*

Szónok	Kijelentés	reakció másod- percben
Bajnai Gordon	'56 hőseinek emlékezete	16
	„összefogás”	10
	„együtt megcsináljuk” [„Együtt”]	21
	„Orbán Viktor”	10
	„Orbán Viktor” [„Orbán, takarodj!”]	17
	„de az erő velünk van”	15
Ungár Klára	a baloldali békeszerető	10
	„Orbán Viktor” [„Orbán, takarodj!”]	29
Bokros Lajos	„nincs köztünk olyan, aki fél”	10
	a kormányváltás élet és halál kérdése	11
	A Fidesz nem jobboldali, hanem újkommunista párt	12
	„Mi mind hiszünk a szabadsághoz való elidegeníthetetlen jogunkban”	11
	„Csak a demokratikus ellenzék teljes és feltétel nélküli összefogásával adhatunk esélyt hazánknak.” [„Összefogást!”]	14
Kuncze Gábor	„tisztelet a hősöknek”	10
	„a harcot nem lehet összefogásnak álcázott osztozkodással megnyer- ni”	11
	„Közösen kell megtalálni azokat a jelölteket, akiknek a legnagyobb esélyük van a győzelemre”	13
	„ezt a kormányt le lehet váltani”	11
	„Nem elég szeretni a szabadságot és a demokráciát, akarni kell és tenni kell az érdekében”	10
Gyurcsány Ferenc**	„Orbánna mennie kell!” [„Orbán, takarodj!”]	15
	„a demokratikus ellenzék támogatóinak, mozgalmainak, pártjainak össze kell fogni!”	14
	„Összefogást hirdetni, de nem tenni... ez nem elég!” [„Ébresztő!”]	22
	„új vezetőt kell felkérni közös miniszterelnök-jelöltnek”	12
	„amit a mi kollegáink megkötöttek, az nem demokratikus, az nem időtálló, mert nem találkozik a demokratikus választók sokaságának akaratával”	10
Fodor Gábor***	„erkölcsi parancs az összefogás”	10
	„Magyarországot egy politikai pártnak álcázott szerveződés, a Fidesz gyarmatosítja, belülről!” [„Nem hagyjuk!”]	25
	„Ha a Fidesz győz, ma már az annak a két pártnak a felelőssége lesz, akik az együttműködés helyett az elkülönülést választották!”	11

Szabó Tímea	„a rendszerváltás óta politikus és politikai párt még nem csapta be úgy Magyarországot, ahogy azt Orbán Viktor és a Fidesz tette az elmúlt három évben.”	11
	„mindnyájan demokratikus és csalásmentes választásokat és egy szabadabb és igazságosabb Magyarországot akarunk!”	12
	„szükségünk van egymásra, hogy legyen erőnk megvívni azt a csatát, ami most a legfontosabb: hogy jövő tavasszal leválsuk Orbán Viktor embertelen rezsimjét.” [„Együtt!”]	14
Mesterházy Attila		–

* Szögletes zárójelben a tömeg által skandált szavak és mondatok.

** Gyurcsány Ferenc ezen túl többször folytat párbeszédet a közönséggel.

*** Fodor Gábor egy alkalommal párbeszédet folytat a közönséggel.

JEGYZETEK

- ¹ Lásd ehhez Huddy vitáját Oakes-szel: Huddy, 2001, 2002 és Oakes, 2002.
- ² Újabban néhányan ösztökélni kezdték a társadalomtudományokat, hogy vegyék komolyan a tömeg problémáját: lásd például Borch, 2009.
- ³ Tarde (1890/1993) egész társadalomelméletet épített az apró változások interferenciáinak a gondolatára.
- ⁴ Lásd ehhez újabban Boiger és Mesquita 2012-es tanulmányát és a vele kapcsolatos vitát az *Emotion Review*-ban.
- ⁵ A kogníciók, a ráció és az érzelmek viszonyával kapcsolatos tudományos újdonságokhoz lásd: Kiss, 2013.
- ⁶ A baloldaliság kevésbé a programok közelségén alapult ekkor, mint azon az egyszerű térlogikán, hogy aki nem jobbról támadta a kormánypártokat (mint a Jobbik tette), és nem is akart egyenlő távolságot tartani a jobb és a baloldaltól (mint az LMP), az mind a baloldalhoz tartozónak számított.
- ⁷ Lásd: <http://kozvelemenykutatok.hu/partpreferencia/>
- ⁸ Lásd ehhez Schweingruber–McPhail, 1999.
- ⁹ Bajnai Gordon: <https://www.youtube.com/watch?v=j25gAw3MHHc>
 Ungár Klára: <https://www.youtube.com/watch?v=0v60tNQ2WhM>
 Bokros Lajos: <https://www.youtube.com/watch?v=ADFX3wM4Qpk>
 Kuncze Gábor: <https://www.youtube.com/watch?v=qBfEOSmyoP4>
 Gyurcsány Ferenc: <https://www.youtube.com/watch?v=4JSC0f83wgM>,
 Fodor Gábor: <https://www.youtube.com/watch?v=YVUmURRUML2g>
 Szabó Tímea: <https://www.youtube.com/watch?v=YWZDhXIC5CM>
 Mesterházy Attila: <https://www.youtube.com/watch?v=AFQ43eFy0dY>.

- ¹⁰ Bajnai Gordon: <https://www.youtube.com/watch?v=UDERgcsgAE8>
 Ungár Klára: <https://www.youtube.com/watch?v=Uc9svGEMViE>
 Bokros Lajos: <https://www.youtube.com/watch?v=kDGmsoa1eKY>
 Kuncze Gábor: https://www.youtube.com/watch?v=O7WiWvk1T_8
 Gyurcsány Ferenc: <https://www.youtube.com/watch?v=6L4kJdXB3wU>
 Fodor Gábor: <https://www.youtube.com/watch?v=ElxEtaJYJU8>
 Szabó Tímea: <https://www.youtube.com/watch?v=ETRvldbmFko>
 Mesterházy Attila: <https://www.youtube.com/watch?v=FymUi5tV9vk>
- ¹¹ Hogg leszögezi, hogy a percepció számít és nem a valós motívumok vagy tettek.

IRODALOM

- Anderson, Benedict (1983/2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan, Budapest.
- Berezin, Mabel (2009): *Illiberal politics in neoliberal times: culture, security and populism in the new Europe*. Cambridge University Press
- Boiger, Michael and Batja Mesquita, B. (2012): The construction of emotion in interactions, relationships, and cultures. *Emotion Review*, 4.
- Borch, Christian (2009): Body to Body: On the Political Anatomy of Crowds. *Sociological Theory*, 27.
- Collins, Randall (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton University Press.
- Erikson, Erik (1963): *Childhood and Society*. New York, W. W. Norton & Co.
- Erikson, Erik (1968): *Identity, Youth, and Crisis*. New York, Norton.
- Flam, Helena–Debra King (eds.) (2005): *Emotions and Social Movements*. Routledge, London.
- Goffman, Erving (1967): *Interaction Ritual. Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
- Goodwin, Jeff–James M. Jasper–Francesca Polletta (eds.) (2001): *Passionate Politics. Emotions and Social Movements*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Goodwin, Jeff and James M. Jasper (eds.) (2004): *Rethinking Social Movements: Structure, meaning, and emotion*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Gould, Deborah B. (2004): Passionate Political Processes: Bringing Emotions Back into the Study of Social Movements. In: Jeff Goodwin–James M. Jasper (eds.): *Rethinking Social Movements: Structure, Meaning, and emotion*. Rowman & Littlefield, Lanham.
- Hochschild, Arlie Russell (1983): *The managed heart: commercialization of human feeling*. Berkeley, University of California Press.
- Hogg, Michael (2001): A Social Identity Theory of Leadership. *Personality and Social Psychology Review*, 5.
- Huddy, Leonie (2001): From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, Vol. 22, no. 1.
- Huddy, Leonie (2002): Context and Meaning in Social Identity: A Response to Oakes. *Political Psychology*, Vol. 23, No. 4.

- Huddy, Leonie (2013): From Group Identity to Political Cohesion and Commitment. In: Leonie Huddy, David O. Sears, and Jack Levy (eds.): *Oxford Handbook of Political Psychology*. New York, Oxford University Press.
- Illouz, Eva (1997): *Consuming the romantic utopia: love and the cultural contradictions of capitalism*. Berkeley, University of California Press.
- Jasper, James M. (2012): Introduction... In: Jeffrey Goodwin and James M. Jasper. (eds.): *Contention in context: political opportunities and the emergence of protest*. Stanford, California, Stanford University Press.
- Jennings, M. Kent–Richard G. Niemi (1981): *Generations and Politics. A Panel Study of Young Adults and Their Parents*. Princeton University Press.
- Kiss Balázs (2013): Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle*, 2.
- Kiss Balázs–Szabó Gabriella–Antal Anna (2014): Nagygyűlések mint interakciós rituálék. *Politikatudományi Szemle*, 2.
- Le Bon, Gustave (1895/é.n.): *A tömegek lélektana*. Belső EGÉSZ-ség Kiadó.
- Le Bon, Gustave (1910): *La Psychologie politique et la défense sociale*. Flammarion, Paris.
- Oakes, Penelope (2002): Psychological Groups and Political Psychology: A Response to Huddy's 'Critical Examination of Social Identity Theory'. *Political Psychology*, Vol. 23, no. 4.
- Pakulski, Jan–András Körösenyi (2012): *Toward Leader Democracy*. Anthem Press, London, New York.
- Reicher, Stephen (2011): Mass action and mundane reality: an argument for putting crowd analysis at the centre of the social sciences. *Contemporary Social Science*, Vol. 6, no. 3
- Sacks, Harvey–Emanuel A. Schegloff–Gail Jefferson (1974): A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking for Conversation. *Language*, Vol. 50, no. 4, part 1, (Dec., 1974).
- Scheff, Thomas J. (1990): *Microsociology. Discourse, Emotion, and Social Structure*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Scheff, Thomas J. (2004): Is Hatred Formed by Hidden Shame and Rage? *Humanity & Society*, 28.
- Schegloff, Emanuel (1992): Repair after Next Turn: The Last Structurally Provided Defense of Intersubjectivity in Conversation. *American Journal of Sociology*, Vol. 97, no. 5 (Mar., 1992).
- Schweingruber, David–Clark McPhail (1999): A Method for Systematically Observing and Recording Collective Action. *Sociological Methods & Research*, 27/4.
- Sewell, William H. (1996): Historical Events as Transformations of Structures: Inventing Revolution at the Bastille. *Theory and Society*, Vol. 25, no. 6
- Tajfel, Henri (1972) : La catégorisation sociale. In: Serge Moscovici (ed.): *Introduction à la psychologie sociale, tome 1*. Librairie Larousse, Paris.
- Tajfel, Henri (1981): *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Tarde, Gabriel (1890/1993) : *Les lois de l'imitation*. Éditions Kimé, Paris.
- Tarde, Gabriel (1901/1989) : *L'opinion et la foule*. Les presses universitaires de France, Paris.
- Turner, John C. (1975): Social comparison and social identity: Some prospects for intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 5(1).
- Yang, Guobin (2005): Emotional events and the transformation of collective action. The Chinese student movement. In: Flam, Helena–Debra King (eds.): *Emotions and Social Movements*. Routledge, London.

EURÓPAI KÉPVISELŐK

Bíró-Nagy András

*Közép-európai EP-képviselők és szerepeik.
Viselkedési stratégiák az Európai Parlamentben*

KÖZÉP-EURÓPAI EP-KÉPVISELŐK ÉS SZEREPEIK

Viselkedési stratégiák az Európai Parlamentben

Bíró-Nagy András

(MTA TK Politikatudományi Intézet, Policy Solutions)

ÖSSZEFOGLALÓ

Jelen tanulmány a közép-európai EP-képviselők példáján keresztül közelebb visz annak megértéséhez, hogy az európai parlamenti képviselők milyen szereporientációk jellemzőek, ezeket mely tényezők formálják, és a felvett szerepek hogyan függnek össze a mindennapi képviselői tevékenységekkel. A 2009–2014-es ciklus cseh, lengyel, magyar, szlovák és szlovén képviselőivel készített kérdőíves interjúk eredményei alapján amellől érvelek, hogy a politikai-szakpolitikai és az európai-nemzeti tengelyek alkalmasak arra, hogy ezek mentén besoroljuk a közép-európai EP-képviselőket. Az Európai Parlament különleges intézményi pozíciójából és belső működéséből fakadóan ez a két dimenzió ugyanis minden EP-képviselő életében létező dilemmát fed le. A tanulmány bizonyítja, hogy szocio-demográfiai, értékrendbeli és politikai szocializációs tényezők egyaránt befolyásolják a képviselői szerepfelfogások formálódását. Az EP-ben eltöltött idő, az életkor, a korábbi politikai tapasztalat jellege, az európai pártcsalád színezete, a bal-jobb öndefiníció és a jövőre vonatkozó karrierambíciók olyan paraméterek, amelyek ismeretében jó eséllyel meg lehet becsülni a politikus viselkedési stratégiáját. A politikai-szakpolitikai és az európai-nemzeti tengelyeknek más a gyökere, eltérő változók magyarázzák azokat. Előbbi esetében a korábbi politikai tapasztalat és a karrierambíció bír a legnagyobb magyarázó erővel, utóbbi tengelyen pedig az életkor, a pártcsalád és a bal-jobb önmeghatározás jelzik legpontosabban előre a politikus pozícióját.

Kulcsszavak: Európai Parlament ■ elitkutatás ■ szerepfelfogások ■ közép-európai képviselők ■ képviselői magatartás

Az Európai Parlamentiől készült tudományos kutatásokban az utóbbi időkig éppen azok szorultak háttérbe, akiket az uniós intézményrendszerben egyedülként közvetlenül választanak: az európai parlamenti képviselők.* Az EP kétségkívül jelentős intézményi fejlődésen ment keresztül az első, 1979-es közvetlen választás óta, „fügefalevélből társjogalkotó” lett (Corbett et al., 2011: 3.). Az évtizedeken át folyamatosan változó, bővülő és erősödő intézmény esetében az akadémiai érdeklődés egyik fő iránya ezért az Európai Parlament tör-

* Köszönettel tartozom a két opponensnek a hasznos észrevételeikért és Reich Jenőnek a módszertani tanácsokért. A tanulmány megírását a Budapesti Corvinus Egyetem TÁMOP-4.2.2/B-10/1/2010-0023 számú programja támogatta.

ténelmi fejlődésének, hatáskörváltozásainak bemutatása lett. Az Európa-szer-
te megrendezett közvetlen választás is jelentős kutatói figyelmet generált, ahogy
a belső pártpolitikai dinamikák, a pártverseny és a pártkohézió témái is. Abból
fakadóan, hogy az Európai Parlament szerepét csak az európai intézmény-
rendszer részeként lehet teljes mértékben megérteni, az uniós intézményi mát-
rixon belüli helye, a más intézményekkel való kölcsönhatások vizsgálata ké-
pezte az EP-ről szóló tudományos munkák negyedik fő lábát (Hix et al., 2002).

E tanulmány kiindulópontja, hogy egyetlen intézmény működése sem ért-
hető meg anélkül, hogy a vizsgálat középpontjába helyezzünk azokat a sze-
replőket, akik megtöltik tartalommal az intézményi kereteket, és alkalmazko-
dási stratégiákat alakítanak ki a formális és informális szabályokhoz. Az 1990-
es évek második felétől ez a felismerés hajtotta az EP-képviselőkről szóló
úttörő kutatások (Katz, 1997; Scarrow, 1997; Norris, 1999; Wessels, 1999) szer-
zőit, akik jelentős eredményeket értek el a karrierútak, a parlamenti rekrutáció
és a képviselői szerepfelfogások feltárása terén. A 2000-es évek pedig nagy
előrelépést hoztak a képviselői magatartás (Hix et al., 2007), az EP-n belüli ak-
tivitások (Yordanova, 2009), illetve a képviselők és a képviselőcsoportok kap-
csolatának (Hix-Noury, 2009) elemzésében. A következőkben a 2009–2014-es
ciklus közép-európai EP-képviselőinek szereporientációit mutatom be, amely-
nek része az EP-n belüli és kívüli képviselői magatartásuk elemzése is.

Közép-európai országokként azon tagállamokra hivatkozom, amelyek a
régiből 2004-ben egyszerre csatlakoztak az Európai Unióhoz. Ebből követ-
kezően Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia
számára nemcsak a megelőző évtizedek történelme – a szocializmus évtizedei,
majd a rendszerváltás időszaka – teremtett hasonló kontextust politikai elitje-
ik fejlődéséhez, hanem az uniós csatlakozás utáni első évtized is. Ez a tíz év
már elegendő idő annak áttekintéséhez, hogy miként ment végbe a közép-eu-
rópai politikai elit európaizációja (Ilonszki-Edinger, 2007; Semenova et al.,
2014) egy új platformon, az Európai Parlamentben. Politikusi szerepfelfogásu-
kat milyen tényezők befolyásolják a legnagyobb mértékben (Katz, 1997; Farrell-
Scully, 2003; Navarro, 2008), és ez milyen módon jelenik meg az EP-n belüli
és az intézményen kívüli tevékenységeikben? A közép-európai tagállamok
EP-képviselőit ezen kérdések felől közelítve vizsgálom. Minden esetben, ami-
kor képviselői attitűdök voltak szükségesek a válaszok megadásához, a 2009–
2014-es ciklus közép-európai képviselőivel készített kérdőíves interjúk adatai-
ra építettem.

Műfaját tekintve e tanulmány neoinstitucionalista elitkutatás. Ebből követ-
kezően fontosnak tartja az intézményi keretek (beleértve a választási rendszert)
hatását a politikusi viselkedésre, de az egyéni preferenciáknak (karriertervek-
nek, ideológiai pozíciónak, szakmai tapasztalatnak) is nagy jelentőséget tulaj-
donít. A domináns szerepfelfogások beazonosítására szolgáló szereptipológia
kidolgozásához jelentős inspirációként szolgált Strøm (1997) elmélete a poli-

tikusok „szűkös erőforrásainak” beosztásáról – amelyet a maga is gyakorló EP-képviselő Corbett szerzőtársaival (2011: 64.) más szavakkal úgy írt le: „a legnagyobb korlát az EP-képviselők számára az idő”. A szűkös erőforrások okán az EP-képviselőknél egyszerre kell prioritásokat felállítaniuk az európai és nemzeti politikára fordított idő tekintetében, és eldönteni, hogy milyen tevékenységekre koncentrálnak az EP-n belül, az uniós intézményrendszer más intézményeivel fenntartott kapcsolatokban, illetve az EP-n kívüli politikai és nem politikai szereplőkkel. Az újraválasztási szempontok okán nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni a nemzeti politikával ápolts kapcsolatokot, ahogy az európai karrier szempontjából azt sem, hogy munkája minőségével, a megszerzett feladatok és pozíciók rangjával Brüsszelben és Strasbourgban presztízt vívjon ki magának a képviselő. Az, hogy egy politikus milyen stratégiai döntést hoz ezekben a kérdésekben, egyéni mérlegelés kérdése. Ugyanez igaz arra, hogy mennyire él egy EP-képviselő a bizottsági munka által felkínált szakosodás lehetőségével. Legyen egy képviselő generalista vagy váljon egy szűkebb szakterület specialistájává? Ez is egy olyan dilemma, amellyel kapcsolatban valamennyi képviselőnek döntést kell hozni.

Az első két részben bemutatom a tanulmány hipotéziseit és a választott módszertant, különös tekintettel a közép-európai képviselők 40 százalékát lefedő primer, reprezentatív kérdőíves kutatásra. A harmadik fejezet a közép-európai képviselőkkel készült interjúk alapján azonosítja be azon törésvonalakat, amelyek mentén a politikusok különböző ideáltípusokba sorolhatók – ez adja az alapját egy új szereptipológia kidolgozásának. A negyedik rész azon tényezőket mutatja be, amelyek a legnagyobb mértékben magyarázzák a képviselők szerepfelfogásának alakulását. Az ötödik fejezet a szerepfelfogások aktivitási dimenzióját elemzi. A hivatalosan dokumentált Európai Parlamenten belüli, és a képviselői interjúk alapján rekonstruált EP-n kívüli tevékenységek vizsgálatával arról tudunk meg többet, hogy milyen összefüggés van a szerepekben testet öltő koherens attitűdstruktúrák és a tettek között.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A „választási kapcsolat” hiánya miatt a nemzeti politikához való viszony kulcsfontosságú az EP-képviselők számára (Hix–Høyland, 2013). Egy EP-képviselőnek kétségtávol két irányba is figyelnie kell, és döntő jelentőségű lehet az intézményen belüli és kívüli tevékenysége szempontjából, hogy a nemzeti vagy az európai szintet helyezi képviselőtétének fókuszába. Pártkormányzás hiányában a szakbizottságok kiemelkedő szerepe ugyancsak ismert adottság az EP világában (Judge–Earnshaw, 2008; Yordanova, 2009). Az EP-képviselők mindegyikét beosztják a szakbizottsági struktúrába, ezért a képviselői lét első pillanatától felmerül a dilemma, hogy mennyi időt és energiát fordítson a politi-

kus a policy-jellegű munkára. Az erre adott válasz – ami egyben önelhelyezés is a szakpolitikai és politikai típusú munkavégzés skáláján – nagyban meghatározhatja, hogy a képviselőt milyen jellegű, irányú, műfajú aktivitásokkal jeleníthető meg. Ebből következően az európai–nemzeti és a szakpolitikai–politikai dimenziók olyan adottságok, amelyekhez tudatosan vagy sem, de minden EP-képviselő kialakít valamilyen kapcsolatot, és ezáltal hatással lehetnek az EP-n belüli és kívüli viselkedésükre. A hipotézisem ebből következően az, hogy az európai–nemzeti és a szakpolitikai–politikai dimenziók alkalmasak a politikusi szerepek leírására az Európai Parlamentben (H1). A közép-európai képviselők körében vizsgálom e dimenziók érvényességét, teszek kísérletet egy lehetséges szereptipológia felállítására, és megvizsgálom, hogy mely változók magyarázzák a legnagyobb mértékben a politikusok szerepfelfogását.

1. táblázat. Kutatási kérdések, hipotézisek és a tesztelés módjai

Kutatási kérdés	Hipotézis	Tesztelés módja
Lehet különböző szerepfelfogásokról beszélni a közép-európai EP-képviselők körében?	A közép-európai képviselők körében a nemzeti-európai uniós (képviselő fókusz) és a szakpolitikai–politikai (képviselő iránya) dimenziók alkalmasak a politikusi szerepek leírására	Faktorelemzés és további kétváltozós elemzések a közép-európai EP-képviselők válaszai alapján (majd klaszterelemzés a csoportalkotáshoz)
Mennyiben következik a politikusi szerepfelfogásból az EP-n belüli magatartás?	A szakpolitikai és politikai megközelítések tetten érhetők az EP-n belüli képviselői aktivitások formáiban	A politikusi szerepek és az EP-n belüli aktivitások összefüggései
Mennyiben következik a politikusi szerepfelfogásból az EP-n kívüli magatartás?	A nemzeti és európai uniós megközelítések tetten érhetők az EP-n kívüli képviselői aktivitások formáiban	A politikusi szerepek és az EP-n kívüli aktivitások összefüggései

Két további hipotézisben független változóként kezelem a politikusi szerepeket. Külön kezelem a szerepek EP-n belüli és kívüli leképeződését a viselkedésre. Előbbi esetében azt a feltevést tesztelem, miszerint a politikusi szerepek szakpolitikai–politikai dimenziója nagyon világosan tetten érhető a képviselő által az EP-n belül választott aktivitások formáiban (H2). Egy EP-képviselőnek azonban természetesen nem korlátozódik a tevékenysége az intézményen belüli munkára, legalább olyan fontos a más intézményekkel, a nemzeti politikával, a hazai sajtóval, érdekképviselőkkel, állampolgárokkal

való kapcsolattartás. Ezért azt a hipotézist is megvizsgálom, hogy a politikusi szerepfelfogásoknak a nemzeti-európai dimenziója kimutatható az EP-n kívüli aktivitások jellegében (H3).

AZ ADATBÁZIS

Jelen tanulmány számos megállapítása egy primer kutatáson, és az abból épített adatbázison alapul (2. táblázat). A közép-európai képviselőktől származó adatok hiányában nem lehetett volna a képviseletről alkotott képükről, a politikusi szerepekről és az EP-n kívüli aktivitásairól érdemi megállapításokat tenni. Két hullámban, 2011. szeptember 5–16. és 2012. június 25. – július 6. között összesen négy hetet töltöttem személyes kérdőíves interjúk készítésével a cseh, lengyel, magyar, szlovák és szlovén EP-képviselők körében. A kérdőív nagy részét a European Parliamentary Research Group 2010-es EP-képviselői kutatásának kérdései adták (ezeket a későbbi összehasonlításág kedvéért szó szerint vettem át), de saját kérdésekkel is kiegészítettem a kérdőívet. Az egyéni kutatásra az EPRG 2010-es kutatásának gyengébb közép-európai elemszáma miatt volt szükség (különösen rossz volt az elérés a magyar képviselők körében: az EPRG a 22 képviselőből négytől kapott válaszokat). Végeredményben a két kutatás nagyon jól kiegészítette egymást: mindkét projekt eljutott olyan pártok képviselőihez, amelyekhez a másik nem, vagy csak jóval gyengébb arányban.

A végső adatbázis építésénél pártonként tekintettem át a két kutatás elérési eredményességét. Minden esetben abból a kutatásból emeltem be adatokat az adatbázisba, amelyek az adott párt EP-képviselői közül többet tudott sikeresen lekérdezni.¹ Azonos elérésnél a saját eredményeimet használtam a továbbiakban, mivel az én felmérésembe további kontrollkérdéseket is beemeltem. Ennek eredményeként az összes közép-európai képviselő közel 40 százalékát (45 főt) kitevő adatbázist sikerült felépíteni, ami más EP-kutatásokkal összehasonlítva is jó arálynak számít.²

A két kutatás releváns részeinek egyesítésével egy olyan végső adatbázis jött létre, amely pártcsaládok és tagállamok szerint is viszonylag reprezentatív eredményeket kínál. Nagyrészt ezen új empirikus eredményekre épül a tanulmány.³ Fontos hozzátenni, hogy mindkét kutatás teljes elérésre törekedett. Az EPRG az összes EP-képviselőt, egyéni kutatásom a vizsgált öt közép-európai ország valamennyi képviselőjét megszólította e-mailben (több körben). A válaszadási arány még kedvezőbbnek tekinthető, ha csak azokat a képviselőket tekintjük a sokaságnak, akik valóban aktívak az EP-ben. Ha azon közép-európai EP-képviselőket vesszük figyelembe, akik az összes szavazás legalább 85%-ánál részt vettek, akkor a minta lefedettsége máris 68%-ra ugrik, ami a

társadalomtudományi kutatási tapasztalatok szerint elegendő általános következtetések levonásához.

2. táblázat. A közép-európai EP-képviselők tagállamok és képviselőcsoportok szerinti bontása, az összes közép-európai képviselő és a mintában szereplők között (2009–2014-es ciklus)

Ország	EP-képviselő-csoport	Összes közép-európai EP-képviselő	Képviselők száma a mintában	Adatok forrása
Csehország	ECR	9	3	BNA
	S&D	7	4	EPRG
	GUE/NGL	4	2	BNA
	EPP	2	1	EPRG
Lengyelország	EPP	28	9	EPRG
	ECR	15	2	EPRG
	S&D	7	1	EPRG
Magyarország	EPP	14	5	BNA
	S&D	4	4	BNA
	Független	3	3	BNA
	ECR	1	–	–
Szlovákia	EPP	6	4	3 BNA + 1 EPRG
	S&D	5	1	BNA
	ALDE	1	1	EPRG
	EFD	1	–	–
Szlovénia	EPP	3	2	BNA
	S&D	2	2	BNA
	ALDE	2	1	BNA
Közép-Európa összesen	Összes képviselőcsoport	114	45	

Megjegyzések: BNA = Bíró-Nagy András 2011–2012-es kutatása, EPRG = European Parliamentary Research Group 2010-es kutatása

Az egyes képviselőcsoportok létszáma a 2009–2014-es ciklus kezdeti állapotát mutatja. Ciklus közben a lengyel és a szlovén delegáció egy-egy európai néppárti képviselővel gyarapodott.

A közép-európai EP-képviselői adatbázisban egyedül az euroszeptikus Európai Konzervatívok és Reformerek (ECR) képviselőcsoport és a lengyel delegáció számít némileg alulreprezentáltnak. Ennek fő oka azonban ugyanaz: a Jog és Igazságosság (PiS) képviselőinek nagyon alacsony választadási hajlandósága. Mivel a PiS az egész régióból a második legtöbb képviselővel vágott

neki a 2009-es ciklusnak, joggal feltételezhető, hogy nagyobb válaszadási hajlandóságuk némileg jobbra és a nemzeti szuverenitás támogatása irányába húzhatta volna a régiós átlagot.

Az euroszeptikus ECR általában véve elutasító magatartása nem korlátozódik a közép-európai képviselőikre: az ECR az EPRG teljes EP-re vonatkozó adatbázisában is a leginkább alulreprezentált képviselőcsoport volt. A politikai erőviszonyok szempontjából jóval fontosabb azonban, hogy a közép-európai adatbázisban reprezentativitás szempontjából megegyezik a legnagyobb képviselőcsoport, az Európai Néppárt (EPP) aránya az összes és a mintában szereplő képviselő között, és a radikális baloldali (GUE/NGL) és liberális (ALDE) csoportokban sincs érdemi eltérés (3. táblázat). A szocialista frakcióhoz (S&D) tartozók is csak enyhén felülreprezentáltak, míg a független képviselők (a gyakorlatban: a jobbikos képviselők) súlya felértékelődött a mintában azzal, hogy mindhárman rendelkezésre álltak.

3. táblázat. A közép-európai EP-képviselők képviselőcsoportok szerinti megoszlása az összes közép-európai és a mintában szereplő képviselők arányában (százalék)

EP képviselőcsoport	Arány az összes közép-európai képviselő között	Arány a mintában
EPP	46,5	46,7
S&D	21,9	26,7
ECR	21,9	11,1
GUE/NGL	3,5	4,4
ALDE	2,6	4,4
EFD	0,9	0
Független	2,6	6,7

Megjegyzés: Az egyes képviselőcsoportok aránya a 2009–2014-es ciklus kezdeti állapothoz képest került számításra.

A tagállami reprezentativitás tekintetében a lengyelek viszonylagos alulreprezentáltságának (a minta 26,7 százaléka lengyel, az összes képviselő körében arányuk 43,9 százalék) következményeként a többi közép-európai ország súlya enyhén megnőtt. Ettől függetlenül a lengyelek (holtversenyben a magyarokkal) adják a legtöbb képviselőt a mintába. A kifejezetten jó, 50 százalék feletti elérési arány a magyar és a szlovén képviselőket kicsit jobban, a 45 százalék körüli lekérdezési ráta a cseh és a szlovák képviselőket ennél kevésbé, de némileg így is felülreprezentálja. Ezen eltérésektől a méretbeli különbségekből fakadó természetes arányok – a lengyel esettől eltekintve – azonban nem borulnak fel. A szlovének vannak jelen a legkevesebb képviselővel a mintában, őket a szlovákok és a csehek követik.

A KÖZÉP-EURÓPAI EP-KÉPVISELŐK SZEREPEI

A neoinstitucionalista szerepkutatások egyik jellemzője, a különféle megközelítések ellenére is létező közös pontja, hogy a szerepek feltárásához a képviselők attitűdjeiből indulnak ki (Searing, 1994; Strøm, 1997; Navarro, 2008; Blomgren–Rozenberg, 2012). Az a döntő fontosságú a politikusi stratégiák felvázolásában, hogy a képviselők miként látják magukat. Ezt az alapelvet követtem, amikor a közép-európai EP-képviselők politikusi szerepfelfogásaival kapcsolatos elemzésekhez a körükben végzett kérdőíves kutatás eredményeit használtam fel. Az eredeti EPRG-kutatás kérdőíve külön kérdésblokkot szentelt a képvisellel kapcsolatos attitűdöknek. Ebben egyaránt szerepeltek a képviselet irányára, tartalmára és a képviselet (területi) fókuszára vonatkozó kérdések. Szintén fontosak voltak azon kérdések, amelyek az uniós intézményrendszerben való beágyazottságot vizsgálták: azt, hogy milyen kapcsolatok építésére fordít elsősorban energiát az EP-képviselő – az érdeklődés, a figyelem irányá ezekből az adatokból is kiderülhet.

A kutatás során a képviselet témáját számos kérdéssel közelítettem meg. A szereptípusok vizsgálatához egy két részből álló, bevett módszertani lépéssel jutottam el (Sajtos–Mitev, 2007: 284.). Első körben faktorelemzéssel törekedtem adattömörítésre és az adatstruktúra, a változók közötti összefüggések feltárására. Az egymással nem korreláló komponensek beazonosítása után, az elemzési stratégia második lépéseként klaszterelemzéssel rendeztem viszonylag homogén csoportokba a 45 fős mintában szereplő közép-európai EP-képviselőket. A klaszterelemzést a faktorelemzés során kapott változók segítségével végeztem.⁴

A hat változó közül kettő fedi a képviselet irányát (tartalmi, műfaji szempontból), kettő a képviselet fókuszát (területi alapon), és további kettő a képviselők kapcsolatainak erősségét az EU „kormányával”, javaslattevő-ellenőrző intézményével, az Európai Bizottsággal. A képviselet irányára vonatkozóan a jogalkotási munkával kapcsolatos kérdés beemelése több okból is alapvető fontosságú volt. Nemcsak ezt tartották a képviselői munka legfontosabb aspektusának a közép-európai EP-képviselők (4,37 egy öt fokú skálán), de egyben arra is kiváló mutató, hogy a szakpolitikai munka iránti nyitottságot (függetlenül attól, hogy európai vagy nemzeti szintű policy-ról van szó) megragadja. A „közös európai stratégiák kidolgozásához” való hozzáállás bevonását az indokolja, hogy általa az európai témák iránti érdeklődésre és elkötelezettségre nyerünk értékes adatokat – ezúttal pedig attól függetlenül, hogy a közös európai ügy szakpolitikai vagy politikai típusú. A képviselet területi fókuszát vizsgáló kérdések szintén kulcsfontosságúak ahhoz, hogy kiderüljön, létezik-e élesen különválasztható „nemzeti” és „európai” képviselői attitűdstruktúra. Az erre vonatkozó két kérdés azt mérte fel, hogy mennyire fontos a képviselőnek valamennyi európai állampolgár képvisellete, vagy inkább csak a saját

országuk állampolgárainak képviseletét tartják szem előtt az EP-ben. Az Európai Bizottsággal fenntartott kapcsolatokra vonatkozó két kérdés pedig indirekt módon ismét a szakpolitikai irányultságot méri. A politikai típusú munkától és a politikai véleménynyilvánítástól is teljesen elzárt bizottsági hivatalnokokkal való szoros kapcsolat egyértelműen annak a jele, hogy az EP-képviselő erősen érdeklődik egy adott közpolitikai terület iránt, a közpolitikai folyamatokra szeretne hatni, azokról szeretne több információt megszerezni. Az uniós biztosokkal való kapcsolattartás már megteremti a lehetőségét a politikaibb típusú együttműködésnek, de a szigorúan lehatárolt biztosi portfóliók, és az a kikötés, miszerint az uniós biztosok nem avatkozhatnak be az uniós tagállamok belpolitikai folyamataiba, erősen a szakpolitikai típusú együttműködés irányába viszi el az EP-képviselőkkel fenntartott kapcsolat jellegét. Ezek a változók tehát nagyon alkalmasak annak mérésére, hogy egy EP-képviselő mennyire tekinti prioritásnak munkája szakpolitikai oldalát.

Az 4. táblázatban látható faktorelemzés adatai alapján azt állíthatjuk, hogy a képviselők válaszai koherens attitűd-struktúrára utalnak. Márpedig ez elengedhetetlen ahhoz, hogy tényleg szerepekről beszélhessünk: a szerep ugyanis egy komplex profilt feltételez. Az elemzés azt mutatja, hogy két különböző dimenzió létezik, amelyek nem korrelálnak egymással. A feltáró módszerben, az ún. Kaiser-kritérium alapján lefuttatott faktorelemzés szerint a hat változóból két komponens képződött, amelyek a teljes variancia 66,55%-át magyarázzák. Azok a változók, amelyekről az volt feltételezhető, hogy a szakpolitikai vagy politikai affinitást mérik, egyértelműen az első komponenshez kapcsolódnak. Viszont a képviselet fókuszát operacionalizáló változók közül az európai polgárok képviseletére vonatkozó adatok és a közös európai stratégiákkal kapcsolatos vélemények újabb, közös dimenziót képeznek. A faktorsúlyok alapján a változók illeszkedése kifejezetten meggyőző: egyedül a saját ország állampolgáira vonatkozó fókusz illeszkedése kérdéses. Ez utóbbi változó mindkét komponenshez némileg gyengébben kapcsolódik.

4. táblázat. Rotált faktorsúlymátrix (N = 45)*⁵

	Komponens	
	1: magyarázott variancia 39,76%	2: magyarázott variancia 26,79%
Jogalkotási munka	-,738	,170
Közös európai stratégiák kidolgozása	-,253	,756
Képviselet – minden európai állampolgárt	-,216	,829
Képviselet – a saját ország állampolgárait	-,444	-,494
Kapcsolat az Európai Bizottság hivatalnokaival	,901	-,267
Kapcsolat uniós biztosokkal	,849	-,062

* KMO = 0,55 ($p < 0,000$); PCA extrakciós módszer alapján lefuttatva, Varimax rotáció alkalmazásával

Bár az európai orientáció egyértelműen elválasztható a képviseleti tevékenység dimenziójától, a honpolgárok képviseletére vonatkozó válaszok nem könnyítették meg a faktorok interpretációját. Látni kell azonban, hogy ez az EPRG-kutatásban alkalmazott indikátor valójában nem azt mérte, hogy a nemzeti érdekvédelem mentén hogyan polarizálódnak a válaszadók. Azok, akik minden európai állampolgár képviseletét rendkívül fontosnak tartották (maximális értéket adtak rá az öt fokú skálán), nyilván az otthoniak képviseletét is igen lényegesnek vélték (átlagosan 4,19-re értékelték), hiszen ők is uniós polgárok. Érdekes tehát konfrontatívabb kérdésekkel kiegészíteni az EPRG-kutatást, hogy lássuk: magához a nemzeti érdekvédelemhez hogyan viszonyulnak a válaszadók és ez vajon tényleg független-e a képviseleti aktivitástól?

A közép-európai EP-képviselőkkel folytatott kérdőíves interjúimat kiegészítettem több olyan kérdéssel is, amelyek az eredeti EPRG-kutatásban nem szerepeltek, viszont a fenti dilemmákra válasszal szolgálhatnak. Egyrészt a képviselet irányát, tartalmát tesztelő elemekhez hozzáadtam a „nemzeti érdek védelme” („standing up for national interest”) válaszlehetőséget, amelynek fontosságát a többi válaszhoz hasonlóan ötös skálán kellett a képviselőknek értékelni.⁶

A nemzeti érdekvédelemmel kapcsolatos kérdésre választ adó 25 közép-európai EP-képviselő közül 15 maximális értéket jelölt meg az öt fokú skálán, ami jelzi, hogy egy fontos, a korábbi kutatásokban kevésbé hangsúlyos szempontra bukkantunk. A faktorelemzés eredményeként kapott két komponenssel összevetve pedig kiderült, hogy a nemzeti érdek képviselése a nemzeti-európai dimenzióban válik igazán értelmezhetővé (5. táblázat), míg a policy-politics tengellyel nem mutat kapcsolatot.

5. táblázat. A nemzeti érdekvédelem és a faktorelemzés komponenseinek kapcsolata (N = 25)*

Nemzeti érdek képviselése**		„szakpolitika–politika”-dimenzió (faktorértékek)	„nemzeti–európai”-dimenzió (faktorértékek)
0	átlag	-0,10	0,41
	elemszám	10	10
	variancia	0,86	0,46
1	átlag	0,25	-0,76
	elemszám	15	15
	variancia	1,55	1,30

Forrás: saját számítások

* a szakpolitikai aktivitással kapcsolatos összefüggés: $\text{Eta}^2 = 0,03$ ($p = 0,453$); a képviselettel való kapcsolat: $\text{Eta}^2 = 0,27$ ($p = 0,008$)

** változó leírása: 1 = azok, akik egy 5 fokozatú skálán a nemzeti érdekek képviseletét rendkívül fontosnak értékelték (5-öst adtak rá)

Az eredeti kérdőívet kiegészítettem továbbá azzal a kérdéssel, hogy melyik európai parlamenti tevékenység áll az EP-képviselőhöz a legközelebb (a pontos kérdés angolul: *which parliamentary activity suits you the most?*) A válaszlehetőségek közül a plenáris beszéd kiemelése egyértelműen a politikai típusú aktivitás felé mutatott elkötelezettséget jelzett, a jelentéstevői, riportéri feladat pedig a legrangosabb szakpolitikai feladatkör az EP-ben, így a policy-irányultság jó fokmérője. A riportéri szerepkör és a plenáris beszédek preferálása is az első, a szakpolitikai–politikai dimenzióval mutatott komoly összefüggést. Ezek a kiegészítő kérdések tartalmi értelemben erősítették meg a faktorelemzés eredményeit: a két különálló komponens valóban a „szakpolitikai–politikai” és az „európai–nemzeti” törésvonalakat fedi. A faktorelemzés és a kétváltozós tesztelés tehát bizonyítja, hogy a közép-európai EP-képviselők szerepfelfogását korántsem lehet egy dimenzió mentén értékelni. Mind a politikai–szakpolitikai aktivitás, mind a képviselőlet fókuszja önálló jelentőséggel bír.

A két dimenzió pólusai alapján négy ideáltípusa rajzolódik ki a szerepfelfogásoknak. Ehhez kapcsolódóan egyrészt arra vagyok kíváncsi, hogy a dimenziók által kifeszített térben hogyan helyezkednek el a közép-európai EP képviselők. Másrészt olyan homogén csoportokat szeretnék képezni a két paraméter alapján, amelyek érdemben különböznek egymástól és jó alapot szolgáltatnak későbbi többváltozós elemzések számára.

A klaszterelemzések rendkívül érzékenyek a deviáns, kiugró adatokra: mivel nem jellemzők az alapsokaságra, ezért jelentősen torzíthatják a valós struktúrát. Első körben ezért – egy hierarchikus klasztereljárást követően – kivettem azt a hat képviselőt, akik nagyon kilógtak valamilyen irányba a többiek közül, majd második lépésben elhelyeztem őket a releváns klaszterekben (mivel a kiugró esetek valójában az adott szereptípus legideáltipikusabb képviselői). A kiugró esetek újbóli beillesztésével született meg a végleges eloszlás (1. ábra). Eszerint a mintában a legnagyobb arányban azok a képviselők szerepelnek, akik európai fókusszal végzik munkájukat, ami jellemzően szakpolitikai jellegű (a 45 képviselőből 17-en kerültek e kategóriába). A második leggyakoribb csoport azokat a képviselőket foglalta magában, akik szintén jellemzően a szakpolitikai ügyeket érzik magukhoz közelebb állónak, de képviselői munkájuk fókuszában a nemzeti dimenzió áll (ők 13-an voltak). A sorban a harmadik az a képviselői csoport (11 fő), amelynek tagjai európai fókusszal dolgoznak, de inkább a politikai jellegű témákban, feladatokban érzik magukat otthonosan. A mintában a legkevesebben pedig azok voltak (összesen 4 képviselő), akik képviselői felfogásának fókuszában a nemzeti dimenzió áll, és a szakpolitikai munkával szemben a politikai vitákat helyezik előtérbe.

Az *uniós szakpolitikások* kategóriájába azon képviselők tartoznak, akik szakmai munkájuk fókuszába európai szintű szakpolitikai javaslatok kidolgozását, általában véve az EU közpolitikai hatékonyságának javítását helyezik. A fel-

karolt ügyek kiválasztásakor nem meghatározó igazodási pont az, hogy a nemzeti érdekérvényesítésre nyílik lehetőség vagy sem. Az uniós szakpolitikusok közpolitikai témákban aktívabbak, a politics irányultság kevésbé jellemző.

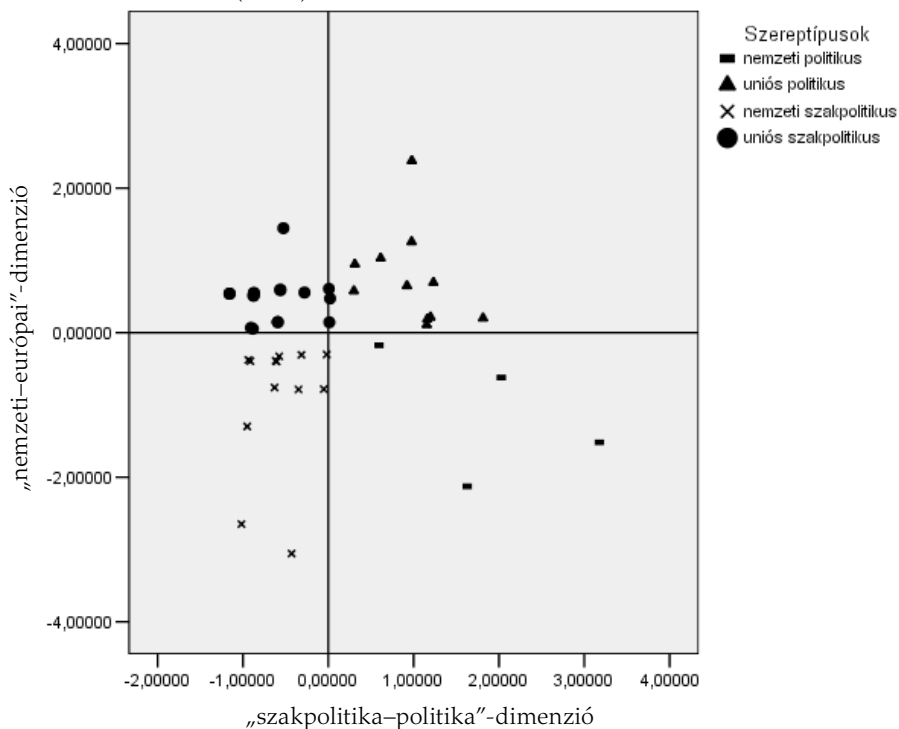
A *nemzeti szakpolitikusok* eszköztára teljes mértékben megegyezik az uniós szakpolitikusai profilt magukra öltőkével, a munkájuk fókusza azonban teljesen más. Az EP-ben nemzeti szakpolitikusnak tekinthető az, aki fő céljának a küldő országnak kedvező közpolitikai változások elérését tekinti. Esetükben is a policy irányultság dominál, de a siker kritériuma az, hogy a saját országuk számára sikerült-e valamilyen kézzel fogható előnnyel járó közpolitikai eredményt elérni.

Uniós politikusnak azt tekinthető, aki tevékenysége középpontjába az Európai Uniót, mint politikai egységet érő kihívások megoldását tekinti. Az érdekérvényesítés esetében nem nemzetállami, hanem általános világnézeti, értékrendbeli alapokon nyugszik. Politikusi profiljához a politics típusú ügyek illelnek, szemben a közpolitikai témákkal.

A *nemzeti politikus* azon témákat helyezi prioritásai közé, amelyek a saját országa számára valamilyen oknál fogva kiemelkedő fontosságú politikai ügygé váltak. A nemzeti érdekvédelmet első számú feladatnak tekintők azokat a politics típusú témákat kezelik hangsúlyosan, amelyekben hazájuknak stratégiai politikai célja, hogy érdekei érvényesüljenek.

Az egyes szereptípusok eloszlását látva megállapítható, hogy a mintában többen vannak azok, akik a képviselő fókuszába az európai szintet helyezik (28-an, míg nemzeti fókuszú képviselők 17-en vannak). A szakpolitikai-politikai törésvonalnak pedig a szakpolitikai oldalán vannak többen (30–15). A 1. ábrán a képviselők pontos elhelyezkedése jelzi, hogy a vegytiszta szerepek ritkák a mintában szereplő politikusok között. Jóval inkább érdemes azt hangsúlyozni, hogy domináns, és nem kizárólagos szerepekről beszélünk. A diagram azt mutatja, hogy az egyes képviselőknek – saját válaszaik alapján és a többiek önbesorolásához képest – melyik mező a hangsúlyosabb a munkájuk során, de nem jelenti azt, hogy a szituációtól függően, ritkábban ne próbálnák ki magukat más szerepekben is (Bíró-Nagy 2010). Egyetlen képviselő sem csak egy típusú munkát végez, a domináns szerepek kijelölésével senki sincs kizárva más szerepekből. Könnyedén elképzelhető, hogy egy EP-képviselő alapvetően egy erős uniós szakpolitikusai profilt épít, de közben rendszeresen véleményét nyilvánítson a hazájában aktuális politikai kérdésekben. A szerepekben tapasztalható párhuzamosságok semmiképpen nem tekinthetők egymást kizáró szerepkeveredésnek, jóval inkább az EP-képviselői lét adta lehetőségekről van szó, a brüsszeli és strasbourgi élet potenciális sokszínűségét illusztrálja.

1. ábra. A közép-európai EP-képviselők csoport-hovatartozása szereptípusok szerint a klaszterelemzés után (N=45)

Az országok szerinti bontásban a cseh képviselők között kiegyenlített viszonyokat találunk, mind az európai–nemzeti, mind a szakpolitikai–politikai felosztás szerint. Mindkét szempont szerint 5–5 arányban oszlik meg a mintában szereplő 10 cseh EP-képviselő. Körükben a leggyakoribb két szerep az uniós politikus és a nemzeti szakpolitikus.

A magyar EP-képviselőket is viszonylag egyenlően osztja meg a két tengely. Az arány mindkét esetben 7–5 (az európai és a szakpolitikai mező némileg erősebb), és mind a négy szereptípusra található magyar képviselő. A leggyakrabban az uniós szakpolitikus karaktere tűnik fel a magyarok között.

A lengyelek esetében kizárólag szakpolitikai preferenciával rendelkező képviselők kerültek a mintába, közöttük azonban egyaránt szép számban foglaltak helyet nemzeti szakpolitikusok (5 fő) és uniós szakpolitikusok (7 fő) is. Ezen a ponton érdemes ismét hangsúlyozni, hogy az euroszeptikus lengyel képviselők nagyobb válaszadási hajlandóságával valószínűleg még erősebb lehetett volna a nemzeti szakpolitikai kategória, és kerülhettek volna lengyel képviselők a nemzeti politikai kategóriába is.

A szlovének között mindössze egy nemzeti fókuszú EP-képviselőt lehetett beazonosítani, a másik négy honfitársa európai fókusszal végezte munkáját. A politika-szakpolitika tengely mentén 3–2 volt az arány az előbbi javára. A szlovén képviselők esetében a leggyakoribb szerep az uniós politikus volt (hármán is ide tartoztak a mintában szereplő öt főből).

A szlovákok között többségben voltak az európai fókuszú (5-1) és a szakpolitikát preferáló (4-2) képviselők. A mintában szereplő hat szlovák politikus közül hárman uniós szakpolitikusok, ketten uniós politikusok voltak.

Ami az európai képviselőcsoportok szerinti bontást illeti, jelentős különbséget láthatunk a mainstream pártcsoportok és a kevésbé befolyásos, a főáramon kívüli képviselők esetében (6. táblázat). Az Európai Néppártnál kétharmados, a Szocialistáknál 80% feletti arányban voltak az európai fókuszú közép-európai EP-képviselők a 2009–2014-es ciklusban. A két legnagyobb pártcsaládnak a mintában szereplő összesen 33 közép-európai képviselője közül mindössze egy volt nemzeti politikus (egy fideszes képviselő). Aki tehát a legnagyobb pártcsaládokban nemzeti fókusszal végzi munkáját, az is rendszerint nyitott a szakpolitikai munka irányába. Az EPP-ben messze az uniós szakpolitikus a leggyakoribb domináns politikusi szerep (21-ből 10-en tartoztak ide). A szociáldemokrata (S&D) képviselőcsoportban az uniós politikus és az uniós szakpolitikus hasonlóan népszerű szerepnek bizonyult. A szocialistáknál tehát inkább az a jellemző, hogy mindegy milyen műfajú, típusú kérdésekkel foglalkozik egy EP-képviselő, de az európai léptékű ügy legyen.

A nemzeti fókuszú szerepek előtérbe kerülése az EP centripártjain kívüli képviselőcsoportokra jellemző. Az Európai Konzervatívok és Reformerek frakciójában helyet foglaló közép-európai képviselők közül mindössze egy volt uniós szakpolitikusként tekinthető, a másik négy mintában szereplő frakciótárs nemzeti szakpolitikus vagy nemzeti politikus volt. A radikális baloldali frakció tagjaiként dolgozó cseh képviselők egyfajta „nemzeti kommunizmust” képviselnek: a mintában szereplő mindkét képviselőjük nemzeti szakpolitikus volt. A három függetlenként dolgozó jobbikos képviselő közül ketten nemzeti politikusi profilt alakítottak ki maguknak, míg harmadik képviselőjük szerepfelfogásában európai szintű szakpolitikai (főként ipari- és energiaügyi) kérdések alakításának szándéka volt hangsúlyos.

6. táblázat. A közép-európai EP-képviselők szereptípusai európai képviselőcsoportok szerinti bontásban (N=45)

Szereptípusok		EP képviselőcsoport						Összesen
		EPP	S&D	ALDE	ECR	GUE-NGL	Független	
Nemzeti politikus	Képviselők száma	1	0	0	1	0	2	4
	% frakción belül	4,8	0,0	0,0	20,0	0,0	66,7	8,9
Uniós politikus	Képviselők száma	4	5	2	0	0	0	11
	% frakción belül	19,0	41,7	100,0	0,0	0,0	0,0	24,4
Nemzeti szakpolitikus	Képviselők száma	6	2	0	3	2	0	13
	% frakción belül	28,6	16,7	0,0	60,0	100,0	0,0	28,9
Uniós szakpolitikus	Képviselők száma	10	5	0	1	0	1	17
	% frakción belül	47,6	41,7	0,0	20,0	0,0	33,3	37,8
Összesen	Képviselők száma	21	12	2	5	2	3	45

Forrás: saját számítások

Navarro (2012) felhívja a figyelmet, hogy az egyéni tapasztalatok, az intézményi tanulás, a megszerzett tudás és a változó karriercélok okán az EP-képviselők szerepei változhatnak. Aki képviselősége egy szakaszában elsősorban még a plenáris üléseken zajló politikai vitákat élvezte, egy másik korszakban még lehet specialistája egy szakterületnek. Ugyanez természetesen fordítva is igaz, és a további szerepek közötti átjárás, váltás is lehetséges. Az adott pillanatban meghatározott szereptípusok és a képviselők besorolása tehát egy pillanatképnek tekinthető, amely egy későbbi időpontban – a képviselők szerepfelfogásának formálódásával – más képet is mutathat. Ez a gondolatmenet természetesen igaz minden szerepkutatásra, így az imént bemutatott szerepbesorolásra is.

A POLITIKUSI SZEREPEKRE HATÓ VÁLTOZÓK

A 7. táblázatban az látható, hogy az egyszerre szerepeltetett független változók (melyek a társadalmi-demográfiai háttérrel, a politikai tapasztalatot, a képviselői attitűdöket, a pártkötődést, a választási rendszereket és a karrierambíciókat fedik le) közül melyek jelzik előre a legpontosabban az európai-nemzeti és a politikai-szakpolitikai tengelyeken elfoglalt pozíciót. Nem csupán az összesen tíz darab változó erőssorrendjének a megállapítása lényeges, emellett érdemes meghúzni egy határvonalat a releváns és a kevésbé fontos változók között.

7. táblázat. A politikusi szerepeket becslő logisztikus regressziós modellek, N = 44

Független változók**	Uniós szerep*		Politikus szerep*	
	P	Exp(B)	p	Exp(B)
Nem	0,257	4,154	0,887	0,834
Életkor	0,045	54,551	0,405	3,631
Kormányzati tapasztalat	0,323	4,510	0,749	0,640
Helyi politikai tapasztalat	0,779	0,691	0,066	12,162
Jövőbeli politikai ambíció	0,578	2,104	0,106	6,112
Pártcsalád	0,041	44,840	0,857	0,815
Európai integráció pártiság	0,461	0,302	0,998	1,000
Baloldali önbesorolás	0,130	10,990	0,998	1,000
Választási rendszer	0,265	0,120	0,588	0,512
Első ciklus – nem inkumbens	0,064	14,794	0,121	5,187
Nagelkerke R ²	0,62		0,61	
Találati arány a nullmodellben	60,50%		67,40%	
Helyesen előrejelzett esetek aránya	88,40%		83,70%	

Forrás: saját számítások

* Függő változók leírása: az összes dummy változó; uniós szerep: 1 = a faktorelemzés és a klaszterelemzés eredményeként az uniós oldalra sorolt képviselők; politikus szerep: 1 = a faktor- és klaszterelemzés révén a politikus oldalra sorolt képviselők

** Független változók leírása: az esélyhányadosok könnyebb összehasonlíthatósága végett az összes változó dummy: nem: 1=férfi; korcsoport: 1=49 év feletti (2009-es állapot szerint); kormányzati tapasztalat: 1=rendelkezik vele; helyi politikai tapasztalat: 1= rendelkezik vele (polgármester, önkormányzati képviselő, regionális kormányzat tagja); jövőbeli politikai ambíció: 1=10 év múlva is szeretne az EP tagja lenni, 0=nem választotta ezt az opciót; pártcsalád: 1= EPP-hez vagy S&D-hez tartozik; európai integráció pártiság: a minta átlagához képest elkötelezettebb az integráció mélyítése mellett (10-es

skálán legalább 7-est adott rá); baloldali önbesorolás: a bal-jobb-skálán inkább balra sorolta magát (10-es skálán, ahol 1 a leginkább baloldali értékrendet fejezte ki, maximum 5-ös értéket adott meg); választási rendszer: 1= preferencia szavazásos választási rendszerben indult, 0=zárt listán jutott be; első ciklus: 1=2009 előtt nem volt tagja az EP-nek

Az uniós vagy a nemzeti oldalra sorolódást a lefuttatott modell alapján négy tényező befolyásolja a leginkább. A két legerősebb összefüggést az életkor és a pártcsalád mutatja a képviselő fókuszával. A képviselők átlagéletkoránál (49 év) idősebbek és a két hagyományos nagy képviselőcsoporthoz (Európai Néppárt, Szocialisták és Demokraták) tartozók igen nagy valószínűséggel az uniós fókusz felé orientálódnak. A fiatalabb és a kisebb európai pártok képviselői között erősebb a nemzeti orientáció.

E két tényezőnél kisebb jelentőségű, de szintén releváns az EP-ben eltöltött idő hossza. A 2009–2014-es ciklust inkumbensként megkezdő képviselők nagyobb valószínűséggel húztak a nemzeti irányba, míg az EP-be frissen érkezők között az uniós fókusz dominált. Ez azt sugallja, hogy a csatlakozás utáni második ciklusban jellemzően inkább olyan képviselők érkeztek az EP-be, akiknek képviselői fókusza az uniós szint volt. Az is elképzelhető, de részletesebb adatok nélkül nem tesztelhető, hogy a frissen érkező képviselők még idealistábbak, lelkesebbek a közösségi politikát illetően, és ez tükröződik a számokban. Megemlíthető továbbá az ideológiai pozíció, a bal-jobb öndefiníció befolyása is. A mintában a magukat balra helyező közép-európai képviselők inkább az uniós fókuszúak táborát erősítették, míg a jobboldaliak között nagyobb valószínűséggel fordultak elő nemzeti fókuszú politikusok. A legerősebb összefüggést mutató változók alapján egy ötven feletti, az európai parlamenti munkáját 2009-ben kezdő szociáldemokrata képviselő felelne meg a leginkább az uniós fókuszú közép-európai képviselőkről alkotott sztereotípiáknak.

Ami a politikai-szakpolitikai tengelyt illeti, a korábbi karrierút és a jövőre vonatkozó karrierambíció meghatározóak. A helyi politikai tapasztalat egyértelmű összefüggést mutat az általánosabb politikusi szerepfelfogással, míg annak hiánya valószínűbbé teszi a szakpolitikusi profilt. Ennek hátterében az állhat, hogy a helyi politikában (az EP-képviselők esetében jellemzően korábbi polgármesterként vagy regionális kormányzat vezetőjeként) kevésbé kell szakpolitikai specializáción átesni, mint egy nemzeti parlament tagjaként, és főleg kormánytagként. A generalistább helyi politikai megközelítés pedig együtt jár az EP-ben a szakpolitikusi szerepfelfogás kerülésével. Hozzá kell tenni, hogy a modellben szereplő választási rendszer jellege komoly átfedést mutat a helyi politikai tapasztalat meglétével. A helyi politikai tapasztalattal rendelkező 15 képviselőből tizenhárman preferencia-szavazásos listán jutottak be az EP-be. Ha tehát nem ismernénk a korábbi karrieradatokat, akkor a választási rendszer jelentősége is lényegesen nagyobb lenne a modellben.

Azon EP-képviselők, akik hosszabb távon is az intézményen belül képzelik el magukat, nagyobb valószínűséggel politikusok, mint szakpolitikusok. A nemzeti parlamentbe való hazatérés egyetlen szerepfelfogású csoport számára sem igazán vonzó, azonban ennél csábítóbb perspektívának számít a szakpolitikusok körében a nemzeti kormány jövőbeli tagjának lenni.

Érdemes megemlíteni az intézményen belül eltöltött idő jelentőségét a politikus-szakpolitikus felosztás esetében is: az inkumbensek nagyobb arányban találhatók meg a szakpolitikusok között. Az adatok alapján nem dönthető el, hogy vajon ez egy EP-n belüli tanulási folyamat eredménye, vagy eleve azok maradtak egy újabb ciklusra, akik a 2004-ben érkezett képviselők között inkább szakpolitikusai pozíciót vettek fel. Mindenesetre az kijelenthető, hogy a 2009-ben második ciklusukat kezdők között jellemzőbb volt a szakpolitikai irányultság, mint az akkor frissen érkezettek között. A három legerősebb összefüggést mutató változó alapján a sztereotípiának leginkább megfelelő közép-európai generalista politikus egy első ciklusos, helyi politikából érkező EP-képviselő lenne, aki tíz év múlva is új pozíciójában képzei el magát.

Összességében az európai–nemzeti és a politikai-szakpolitikai tengelyekre alkotott modellekről is elmondható, hogy érdemben segítik a képviselők szerepének előrejelzését. Az EP-ben eltöltött idő, az életkor, a korábbi politikai tapasztalat, az európai pártcsalád, valamint a karrierambíció kiemelkedő jelentőségű információval bír, amennyiben egy képviselő domináns szerepfelfogását kívánjuk meghatározni. Az is segíti a besorolást, ha ismerjük egy képviselő bal-jobb skálán elfoglalt helyét. Tehát szocio-demográfiai, értékrendbeli és politikai szocializációs tényezők együttesen befolyásolják a szerepek formálódását. Amennyiben ezeket a paramétereket ismerjük, jó eséllyel meg tudjuk becsülni, hogy milyen domináns szerepet vesz fel egy EP-képviselő.

Fontos hangsúlyozni, hogy a magyarázó változók beazonosítása a korábban feltárt eredményeket is megerősíti: valóban érdemes elkülöníteni egymástól az európai–nemzeti és a politikai-szakpolitikai dimenziókat. Ennek újabb bizonyítékát az adja, hogy eltérő változók magyarázzák a két dimenzióban elfoglalt pozíciót (leszámítva az inkumbens-változót, mely mindkét esetben érdemi magyarázó erővel bír). Végso soron tehát az bizonyosodott be, hogy az európai–nemzeti és a politikai-szakpolitikai dimenziók más és más tőről fakadnak.

POLITIKUSI SZEREPEK ÉS A KÉPVISELŐI MAGATARTÁS

Amellett, hogy milyen tényezők befolyásolják a közép-európai EP-képviselők szerepfelfogását, érdemes áttekinteni azt is, hogy milyen kapcsolat van a különböző szerepek és a képviselők munkája között. A szerepek ugyanis természetesen nemcsak attitűdökből, hanem viselkedési jellemzőkből is állnak. A képviselők aktivitásait két részre kell bontani. Egyrészt az Európai Parlamen-

ten belül végzett, hivatalosan dokumentált tevékenységekre, másrészt mindazon munkára, amelyet a képviselő az intézményen kívül végez.

A politikusi szerepek és az európai parlamenti munka

A politics és policy irányultság nagyon élesen kiütözik abban, hogy a képviselők milyen parlamenti tevékenységekre fordítanak több energiát (8. táblázat). A három policy típusú parlamenti műfajban (raportóri és véleménytevői feladatok, illetve a módosító indítványok benyújtása) jóval aktívabbnak bizonyultak a 2009–2014-es EP-ciklusban a nemzeti és az uniós szakpolitikusok, mint a nemzeti és uniós politikusok. Egy szakpolitikus profilú közép-európai EP-képviselő átlagosan négy jelentéstevői feladatot kapott a ciklus alatt, míg a politikusi szerepfelfogású képviselők között ez nem érte el a kettőt, a nemzeti politikusok között pedig mindössze egy olyan képviselő volt, aki vállalkozott ilyen feladatra és meg is kapta azt. A nagy különbség a két profil között jól látszik a véleménytevői szerep esetében is. Az egy közép-európai képviselőre jutó átlag 2,5 volt a vizsgált ciklusban, a szakpolitikusok felette, a politikusok alatta voltak az átlagos értéknek. Az uniós szakpolitikusok nemcsak a raportóri feladatok, hanem a módosító indítványok terén is listavezetők voltak: átlagosan 70 módosító indítványuk a mintában szereplő nemzeti politikusok e téren mutatott teljesítményének 3,5-szeresét jelentette, de jelentősen felülmúlták az uniós politikusokat és a nemzeti szakpolitikusokat is.

8. táblázat. A közép-európai EP-képviselők európai parlamenti aktivitása a 2009–2014-es ciklusban szereptípusok szerint (átlagpontok, N=44)

	Parlamenti felszólalás	Állásfoglalási indítvány	Parlamenti kérdés	Írásbeli nyilatkozat	Raportóri feladat	Vélemény	Módosító indítvány
Nemzeti politikus	134,25	1,25	14,25	0	0,25	0,25	19
Uniós politikus	139,82	34,36	29,45	2,09	2	1,64	48,82
Nemzeti szakpolitikus	111,77	62,23	41	2,23	3,85	3,46	53,77
Uniós szakpolitikus	151,56	51,63	30,13	1,5	4,19	2,94	70,25
Összes közép-európai EP-képviselő	135,3	45,86	31,73	1,73	3,18	2,52	55,36

Forrás: A votewatch.eu egyéni képviselői adatai alapján végzett saját számítások

A politics típusú tevékenységek (parlamentari felszólalás, állásfoglalási indítvány, parlamentari kérdés, írásbeli nyilatkozat) terén az látható, hogy a szakpolitikusok nem kevésbé aktívak ezekben a műfajokban, mint a politikusok. A nemzeti szakpolitikusok kifejezetten aktívak az inkább szimbolikus értékkel bíró állásfoglalási indítványok támogatása terén, és a parlamentari kérdések megfogalmazásában. Utóbbi azért nagyon fontos, mert ez az Európai Bizottság és a Tanács feletti ellenőrző funkció fő politikai megjelenése, azaz remek eszköz arra, hogy a nemzeti szakpolitikus azt bizonyítsa a közvéleménye és a pártja felé, hogy a nemzeti érdekek szempontjából fontos szakpolitikai kérdésekben az uniós intézmények körmére néz. Az uniós szakpolitikusok ugyanakkor a legaktívabbak a parlamentari felszólalásokban, ami egyfajta általános hiperaktivitást jelez, és egyben azt, hogy nem szűkülnek be kizárólag a szakpolitikai eszköztárba, hanem minden rendelkezésre álló műfajjal élnek.

A politikusi profilú közép-európai EP-képviselők az abszolút számokat tekintve nem aktívabbak a politics-jellegű műfajokban, mint a szakpolitikusok, de a saját tevékenységükön belül jóval nagyobb szerepe van ezeknek a tevékenységeknek. Míg a szakpolitikusok aktivitása minden műfajra kiterjed legalább átlagos mértékben, addig a politikusoké csak a politics-típusú feladatokra. Utóbbiak körében messze a parlamentari felszólalásoknak van a legnagyobb szerepe. A nemzeti és uniós politikusok átlagosan többször szólnak fel a plenáris üléseken, mint a nemzeti szakpolitikusok, és nem sokkal kevesebbszer, mint a legaktívabb csoport, az uniós szakpolitikusok. A nemzeti politikusok ezen kívül semmilyen tevékenységi formában nem érik el az átlagot, ami egy általános passzivitást jelez a szakpolitika irányába, és távolságtartást a valamelyest nehezebben mediatizálható (szimbolikus jelentőségű vagy uniós ellenőrzési funkciójú) politikai műfajok felé. Az uniós politikusok minden aktivitási mutatóban felülmúlják a nemzeti politikusokat. A nemzeti politikusokhoz képest gyakran élnek a parlamentari kérdések, az állásfoglalási indítványok és az írásbeli nyilatkozat eszközeivel, és a szakpolitikai tevékenységek terén sem annyira passzívak, mint nemzeti fókuszú társaik.

Az adatok alapján kijelenthető, hogy a szerepfelfogások a képviselők európai parlamentari viselkedésében is tetten érhetők. A politikus profilú EP-képviselők átlagos politikai aktivitást mutatnak, de jóval átlag alatti szakpolitikai munkát vállalnak, a szakpolitikai dossziéktól való távolságtartás erős. A szakpolitikusok átlagos mértékben élnek a politikai eszközökkel, de magasan az átlag felett fordítanak energiát a policy-műfajokra.

A politikusi szerepek és az Európai Parlamenten kívüli munka

A képviselők munkája nem érhető meg a maga teljességében az intézményen kívüli tevékenységek elemzése nélkül. A kutatások intézményen belüli foku-

sza miatt rengeteg tudással rendelkezünk arról, hogy mi történik az Európai Parlamentben, de nagyon kevéssel arról, hogy az EP-képviselők miként ápolják kapcsolataikat a külvilággal: saját országuk közéletével, a sajtóval, más uniós intézményekkel. Ez a vizsgálati irány azért is releváns, mert az EP-képviselők parlamenten kívüli munkáját intézményesíti az ún. zöld hét, amely minden hónapban egy hetet a választókerületi munkára irányoz elő. A közép-európai képviselőkkel készített kérdőíves interjúk tartalmaztak olyan kérdéseket, amelyek alkalmasak arra, hogy néhány észrevételt lehessen tenni a szerepfelfogások parlamenten kívüli dimenziójáról. A kutatási eredmények bemutatásánál érdemes különválasztani a politikán kívüli kapcsolatrendszer, illetve a az EP-n kívüli politikai szereplőkkel ápoltság viszonyok erősségét.

A 9. táblázat mutatja be a közép-európai EP-képviselők kapcsolatainak – saját bevallásuk szerinti – gyakoriságát az EP-n kívüli nem politikai szereplőkkel, szereptípusok szerinti bontásban. Mind a négy vizsgált kategóriában átlag alatti intenzitás látszik az uniós politikusoknál. Ez egybeesik a generalista politikusok parlamenten belül is tapasztalt általánosabb passzivitásával, és az uniós fókusz pedig a jelek szerint gyengíti azt az ösztönzést, ami az újságírókkal és az állampolgárokkal ápoltság kapcsolatokat kiemelt helyen kezelné.

A négy nemzeti politikus közül három legalább hetente találkozik a választókkal, és a negyedik is minimum havi szintű érintkezésekről számolt be. Szembetűnő azonban, hogy négyből ketten minden más, nem politikusokkal fenntartott kapcsolat terén teljesen passzívak, a másik két nemzeti politikus viszont minimum hetente találkozik újságírókkal és havonta érdekcsoportok képviselőivel. Lobbistákkal egyikőjük sem találkozik legalább havi gyakorisággal.

Az EP-n kívüli kapcsolatok elemzése is igazolja, hogy az uniós szakpolitikusok minden téren aktívak, illetve azt is, hogy az EP-n kívüli érdekcsoportok és lobbisták pontosan tudják, hogy őket kell a leginkább megkörményezni, ha tartalmi eredményeket szeretnének elérni. Az uniós szakpolitikusok kétharmada legalább havonta találkozik lobbistákkal és szervezett érdekcsoportokkal, ami a legmagasabb arány a különböző szereptípusok között. Emellett azonban nem hanyagolják el az újságírókkal és az állampolgárokkal fenntartott kapcsolatokat sem. Az uniós szakpolitikusok hetven százaléka hetente találkozik választóival, felük újságírókkal. Havi szinten pedig az összes ebbe a kategóriába tartozó politikus ápoltságot a választókkal, és szinte mindenki ad interjút újságíróknak. Az uniós szakpolitikusok tehát valóban minden téren aktív politikai szereplőknek tekinthetők. Nemcsak az EP szakpolitikai folyamataiban vannak otthon, aktivitásuk általánosságban véve is kiemelkedő.

A nemzeti szakpolitikusok kapcsolatainak erőssége a nem politikai szereplőkkel minden téren legalább átlagos vagy afeletti. Figyelemreméltó, hogy szinte mindegyikük legalább havonta ad interjúkat a sajtónak – igaz jóval kevesebb

közöttük az újságírókkal hetente találkozó politikus, mint az uniós szakpolitikusok között. A nemzeti szakpolitikusok fele havi szinten találkozik lobbistákkal, kétharmaduk szervezett érdekcsoportokkal és szinte mindegyikük a választókkal. Általánosságban elmondható róluk, hogy a politikus profilú EP-képviselőknél aktívabban ápolják az intézményen kívüli, nem politikai jellegű kapcsolataikat, de az uniós szakpolitikusok aktivitásától némileg elmaradnak. Az igazi különbségek – ahogy az EP-n belüli tevékenységeknél látható volt – nem a nemzeti-európai tengely, hanem a szakpolitikai–politikai tengely mentén van. Ennek legjobb példája a lobbistákkal ápoltság gyakorisága. Míg a politikusi profilú képviselők alig számolnak be ilyen típusú találkozókról, addig a nemzeti szakpolitikusok és az uniós szakpolitikusok között ez igencsak elterjedt.

9. táblázat. A közép-európai EP-képviselők kapcsolatainak gyakorisága az EP-n kívüli nem politikai szereplőkkel, szereptípusok szerint (N = 45, százalék)

		Nemzeti politikus	Uniós politikus	Nemzeti szakpolitikus	Uniós szakpolitikus	Összes közép-európai EP-képviselő
Állampolgárok	legalább hetente	75	36,4	61,5	70,6	60
	legalább havonta	25	36,4	30,8	29,4	31,1
Szervezett érdekcsoportok	legalább hetente	0	18,2	30,8	17,6	20
	legalább havonta	50	27,3	38,5	52,9	42,2
Lobbisták	legalább hetente	0	18,2	15,4	23,5	17,8
	legalább havonta	0	9,1	38,5	41,2	28,9
Újságírók	legalább hetente	50	36,4	23,1	52,9	40
	legalább havonta	0	27,3	69,2	35,3	40

Forrás: saját kutatás, EPRG 2010

Eredeti kérdés: How frequently are you in contact with the following groups, people or institutions?

Érdekes megnézni azt is, hogy az EP-n kívüli politikai szereplőkhöz milyen viszonyok fűzik a közép-európai képviselőket (10. táblázat). A kérdések között voltak a nemzeti és az uniós politikára vonatkozó elemek egyaránt.

Az eredmények megerősítik az eddig látott trendeket. A nemzeti politikusokat általános passzivitás jellemzi, ha az uniós politikai szereplőkről (sőt, még akkor is, ha hazája más pártjainak EP-képviselőiről) van szó. Mindannyian legalább havi szinten tartják azonban a kapcsolatot nemzeti parlamentjük képviselőivel, és viszonylag gyakran találkoznak nemzeti kormányuk tagjaival és pártjuk vezetésével is. Az uniós politikusok elméletben abszolút prioritásként kezelhetnék a képviselőcsoportjuk vezetésével ápoltságokat. Ez a közép-európai EP-képviselők esetében azonban még sincs így. A szakpolitikusokhoz képest tapasztalt visszafogottság itt is tetten érhető: kétharmad alatti arányban van legalább havonta kapcsolatuk a frakcióvezetéssel, szemben a szakpolitikusok szerepek kilencven százalékos arányával. Az Európai Bizottsággal – akár uniós biztosi, akár hivatalnoki szinten – az uniós politikusoknak sincs érdemi kapcsolatuk. Az európai fókusz esetükben gyengébb kapcsolódással jár együtt a nemzeti politikai elittel. Kapcsolataik erőssége átlag alatti a nemzeti párt vezetésével, a parlamenti képviselőkkel, és kifejezetten gyenge a nemzeti kormányuk tagjaival.

A két szakpolitikus csoport kapcsolatainak erőssége sok tekintetben egyezik, kivéve az Európai Bizottságot, amellyel az uniós szakpolitikusok ápolják messze a legszorosabb kapcsolatokat. A nemzeti szakpolitikai fókusz nem jár együtt szorosabb kapcsolódással a hazai politika felé. Ennek oka ismét csak az lehet, hogy az uniós szakpolitikusok európai aktivitása nem megy más kapcsolataik rovására, az újválasztáshoz szükséges erős nemzeti szálakra ők is nagy figyelmet fordítanak.

Ami az Európai Bizottságot illeti, a közép-európai képviselők válaszai alapján a nemzeti szakpolitikusok is felkeresik a bizottsági munkatársakat és az uniós biztosokat is, ha az általuk vitt – jellemzően nemzeti relevanciájú – ügyekben ez szükséges. Az uniós szakpolitikusoknak pedig szinte lételeme az Európai Bizottsággal fenntartott szoros viszony. Az uniós szakpolitikusok kétharmadának az uniós biztosokhoz is van havi szinten bejártott kapcsolatrendszere, ami a többi szereptípushoz képest kimagasló.

10. táblázat. A közép-európai EP-képviselők kapcsolatainak gyakorisága az EP-n kívüli politikai szereplőkkel, szereptípusok szerint (N = 45, százalék)

		Nemzeti politikus	Uniós politikus	Nemzeti szakpolitikus	Uniós szakpolitikus	Összes közép-európai EP-képviselő
EP-frakció vezetésével	legalább hetente	25	18,2	30,8	47,1	33,3
	legalább havonta	0	45,5	61,5	41,2	44,4

		Nemzeti politikus	Unióspolitikus	Nemzeti szakpolitikus	Uniószakpolitikus	Összes közép-európai EP-képviselő
Hazája más pártjainak EP-képviselői	legalább hetente	0	54,5	15,4	52,9	37,8
	legalább havonta	25	27,3	76,9	29,4	42,2
Európai Bizottság hivatalnokai	legalább hetente	0	0	0	35,3	13,3
	legalább havonta	0	0	76,9	58,8	44,4
Uniósbiztosok	legalább hetente	0	0	0	0	0
	legalább havonta	0	9,1	46,2	64,7	40
Nemzeti párttagjai	legalább hetente	75	18,2	61,5	52,9	48,9
	legalább havonta	0	81,8	30,8	41,2	44,4
Nemzeti pártvezetősége	legalább hetente	0	18,2	30,8	23,5	22,2
	legalább havonta	75	54,5	53,8	70,6	62,2
Nemzeti parlamenti képviselők	legalább hetente	50	9,1	23,1	23,5	22,2
	legalább havonta	50	36,4	46,2	58,8	48,9
Nemzeti kormánytagjai	legalább hetente	0	9,1	7,7	0	4,4
	legalább havonta	75	18,2	46,2	41,2	40

Forrás: saját kutatás, EPRG 2010

Eredeti kérdés: How frequently are you in contact with the following groups, people or institutions?

Az EP-n kívüli politikai és nem politikai szereplőkkel fenntartott kapcsolatok gyakoriságából az olvasható ki, hogy a közép-európai képviselők java része fél szemét azért a nemzeti politika szereplőin tartja, és szoros kapcsolatot ápol velük. Kivételt némileg az uniós politikusok csoportja jelent, de a nemzeti párt vezetésével – akik az újraválasztás kulcsát jelentik – ők is gyakran beszélnek. A szakpolitikusok és a politikusok közötti általános aktivitásbeli

különbség az EP-n kívüli kapcsolatok terén is kijön. Nagyon látványos ez az Európai Bizottságra fordított figyelem terén, de tetten érhető az újságírókkal, illetve a lobbistákkal és szervezett érdekcsoportokkal fenntartott kapcsolatok erősségében is.

KONKLÚZIÓ

A közép-európai képviselők szerepfelfogásainak beazonosításához – a neo-institucionalista elitkutatások sztenderdjeinek megfelelően – a politikusok nézőpontját tekintettem kiindulópontnak. A bemutatott szereptípusok nem szubjektív konstrukciók, hanem a képviselők által adott válaszok elemzéséből fakadó, kvantitatív alapokon nyugvó koherens attitűdstruktúrák. A kérdőíves kutatás megerősítette azt a hipotézist, miszerint a politikai-szakpolitikai és az európai-nemzeti tengelyek alkalmasak arra, hogy ezek mentén besoroljuk a közép-európai EP-képviselőket. Az EP különleges intézményi pozíciójából és belső működéséből fakadóan ez a két dimenzió ugyanis minden EP-képviselő életében létező dilemmát fed le. Arra a kérdésre igényel ugyanis stratégiai választ, hogy a képviselő fókusza és műfaji iránya tekintetében mire fordítsa a politikus a szűkös erőforrásait: idejét és energiáját. E két tengely pólusai mentén négy ideáltípus rajzolódik ki. Ebből következően a közép-európai EP-képviselők egy lehetséges szereptipológiáját a nemzeti politikusok, az uniós politikusok, a nemzeti szakpolitikusok és az uniós szakpolitikusok alkotják.

A többváltozós elemzések egyértelműen bizonyították, hogy szocio-demográfiai, értékrendbeli és politikai szocializációs tényezők egyaránt befolyásolják a képviselői szerepfelfogások formálódását. Az intézményi környezet és az egyéni preferenciák egyaránt fontosnak bizonyultak. Az EP-ben eltöltött idő, az életkor, a korábbi politikai tapasztalat jellege, az európai pártcsalád színe, a bal-jobb öndefiníció és a jövőre vonatkozó karrierambíciók olyan paraméterek, amelyek ismeretében jó eséllyel meg lehet becsülni a politikus viselkedési stratégiáját. Fontos kutatási eredmény, hogy a politikai-szakpolitikai és az európai-nemzeti tengelyeknek más a gyökere, eltérő változók magyarázzák őket. Előbbi esetében a korábbi politikai tapasztalat és a karrierambíció bír a legnagyobb magyarázó erővel. Utóbbi tengelyen pedig az életkor, a pártcsalád és a bal-jobb önmeghatározás jelzik legpontosabban előre a politikus pozícióját. Az egyetlen változó, amely mindkét dimenzióban segíti a képviselői szerepfelfogás előrejelzését, az EP-ben eltöltött idő (az inkumbencia-faktor).

Az EP-n belüli és kívüli tevékenységek trendjei demonstrálják, hogy a szerepfelfogások megrajzolásához felhasznált dimenziók a képviselők viselkedésében is tetten érhetők. A policy és politics irányultság közötti különbségek nagyon látványosak a hivatalosan dokumentált európai parlamenti műfajokban, ami igazolja a tanulmány második hipotézisét. A riportéri és vélemény-

készítői feladatokban, illetve a módosító indítványok készítésében jóval aktívabbak a szakpolitikus profilú képviselők, mint a politikusok. A generalistább, politikus profilú képviselők legfőképpen a parlamenti felszólalásokat kedvelik, de az uniós politikusok a más uniós intézményekhez benyújtható parlamenti kérdések műfajában is aktívak. Az a tény, hogy a szakpolitikusok a policy-műfajokban magasan átlag feletti aktivitást mutatnak, nem jelenti azt, hogy a politikaibb jellegű eszközökkel (parlamenti felszólalás, állásfoglalási indítvány, parlamenti kérdés, írásbeli nyilatkozat) ne élnének. Az uniós szakpolitikusok számítanak az Európai Parlament leginkább mindenevő képviselőinek – amellett, hogy a legtöbb szakpolitikai munkát ők végzik, politikai jellegű aktivitásuk nem marad el a politikus profilú képviselőktől. Ez tehát egy általános hiperaktivitást mutat az uniós szakpolitikusok részéről, amely legalább átlagos politikai és átlag feletti szakpolitikai munkát jelent. A politikus profilú képviselők általánosságban némileg passzívak, mint szakpolitikus kollégáik: távolságtartásuk a szakpolitikai munkától erős, viszont munkájukon belül egyértelműen előtérbe kerülnek a politikai eszközök.

Az EP-n belül a várakozásnak megfelelően jól kijön a policy-politics törésvonal, az EP-n kívüli tevékenységek gyakoriságát vizsgálva viszont csak részben igazolódik az európai–nemzeti fókuszok közötti különbség. Ennek fő oka az uniós szakpolitikusok már említett sokoldalúsága. Ők nemcsak az uniós intézményrendszerben építenek erős kapcsolati hálót, de a hazai közéletre is figyelmet fordítanak. Az európai–nemzeti fókuszokból következő hipotézis, miszerint a nemzeti fókuszú képviselők szorosabb kapcsolatot ápolnának a hazájuk közéletével, csak részben teljesül: az uniós politikusokkal szembeállítva a különbség valóban látványos a nemzeti politikusok és szakpolitikusok javára. Más szavakkal: a nemzeti fókuszú EP-képviselőkre igazolódik a hipotézis, az európai fókuszúak közül azonban csak a politikus profilú képviselőkre. Utóbbiak esetében az uniós fókusz gyengíti a motivációt a sajtóval és az állampolgárokkal való kapcsolattartásra. Az EP-n kívüli kapcsolatok terén néhány esetben a szakpolitikai–politikai tengely jelentősége is azonosítható. Az Európai Bizottsággal szinte kizárólag csak a szakpolitika iránt nyitott képviselők keresik a kapcsolatot, és főként velük szeretnének találkozni a lobbisták és más szervezett érdekcsoportok. A politikus profilú képviselőknek ezekkel a szereplőkkel szinte semmilyen kapcsolata nincs. Ez érthető, egyrészt az Európai Bizottság erőteljesen szakpolitikai jellege miatt, másrészt azért, mert a lobbisták pontosan tudják, hogy a közpolitikai dossziéokra a szakpolitikusokon keresztül lehet hatást gyakorolni.

A felvázolt politikusi szerepfelfogások koherens attitudinális és viselkedési struktúrákká állnak össze, de ez nem jelenti azt, hogy a képviselők ne lehetnének nyitottak többféle irányba. Ahogy a politikusi szerepekről szóló irodalomban általában, úgy ebben az esetben sem kizárólagos, hanem domináns szerepekről beszélhetünk. A vegytiszta szerepek ritkák, ezek a kategóriák arra

alkalmasak, hogy a képviselők leginkább jellemző arcát mutassák be. A cseh, lengyel, magyar, szlovák és szlovén képviselőkről rendelkezésre álló gazdag adatháttérnek köszönhetően a szerepekben egyesíteni lehetett a szerepfelfogást és a képviselők tevékenységeit. Ezzel a közép-európai EP-képviselők példáján keresztül közelebb kerültünk annak megértéséhez, hogy az európai parlamenti képviselőket mik motiválják, milyen viselkedési stratégiákat alakítanak ki, és a felvett szerepek hogyan függnek össze a mindennapi képviselői tevékenységekkel.

JEGYZETEK

- ¹ Kutatásom keretén belül Brüsszelben és Strasbourgban összesen 33 interjút készítettem, amelyből a pártokénti eredményességi szelekciós mechanizmus után 26 adatsor került be a végleges adatbázisba. Ezt az EPRG-kutatásából további 19 (kétharmadrészt lengyel) képviselő válaszával egészítettem ki.
- ² Julien Navarro (2008) EP-szereptipológiáját a képviselők alig több mint 10 százalékának meginterjúvolását követően állította fel. Az EPRG 2010-es teljes lekérdezési aránya pedig hivatalosan 36,8 százalék (270 fő) volt, de ha azokat vesszük figyelembe, akik a kérdőívet valóban érdemben ki is töltötték, akkor az elérés jóval gyengébbnek volt mondható. A bal-jobb vagy az európai integrációs skálára például az összes képviselő 24 százaléka válaszolt (Scully et al., 2012: 675.).
- ³ Az EP-n belüli, számszerűsíthetően dokumentált aktivitásokkal kapcsolatos adatokat a Votewatch adatbázisából gyűjtöttem.
- ⁴ A faktorelemzésnél alapvető módszertani elvárás, hogy az elemszám sokszorosan – legalább ötszörösen, de akár tízszeresen is – haladja meg a vizsgált változók számát (Sajtos–Mitev, 2007: 249.). Ezt szem előtt tartva a faktorelemzésbe eleve limitált számú változó bevonása volt lehetséges. Végül hat olyan változót vizsgáltam, amelyek különböző aspektusokból ragadják meg a képviselők saját magukra vonatkoztatott szerepét. Az elemszám így a vizsgált változók 7,5-szerese, ami megfelel a módszertani előírásoknak.
- ⁵ A felhasznált változók: Jogalkotási munka (Working on legislation) és Közös európai stratégiák kidolgozása (Developing common strategies for EU policies) esetében az eredeti kérdés: When thinking about your work as an MEP, how important are the following aspects of your work? (1–5 skála). A minden európai állampolgár (All people in Europe) és a saját ország állampolgárainak (All people in my member state) képviseletére az eredeti kérdés: How important is it to you to represent the following groups of people in the European Parliament? (1–5 skála). A kapcsolat az Európai Bizottság hivatalnokaival (Officials in the Commission) és a kapcsolat uniós biztosokkal (European Commissioners) változókra az eredeti kérdés: How frequently are you in contact with the following groups, people or institutions? (1–6 skála).
- ⁶ Mivel a kiegészítő kérdések csak a saját kérdőíveimen szerepeltek, így ezek a változók csak a teljes közép-európai mintánál kisebb csoportra állnak rendelkezésre. Ezért nem lehetett őket a faktorelemzésbe bevenni, az abból kapott komponensek további tesztelésére viszont kiválóan alkalmasak.

IRODALOM

- Bíró-Nagy András (2010): Európai Parlament: Politikai elfekvő vagy ugródeszka? In: *Kommentár*, 5(2), 97–107.
- Blomgren, Magnus–Rozenberg, Olivier (2012): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. Routledge, London. DOI: 10.4324/9780203126493
- Corbett, Richard–Jacobs, Francis Brendan–Shackleton, Michael (2011): *The European Parliament*. 8th Edition, John Harper Publishing, London.
- Farrell, David–Scully, Roger (2003): MEPs as Representatives: Individual and Institutional Roles. *Journal of Common Market Studies*, 41: 269–288. DOI: 10.1111/1468-5965.00422
- Hix, Simon–Høyland, Bjorn (2013): Empowerment of the European Parliament. *Annual Review of Political Science*, 16: 171–189. DOI: 10.1146/annurev-polisci-032311-110735
- Hix, Simon–Raunio, Tapio–Scully, Roger (2002): Fifty Years On: Research on the European Parliament. *Journal of Common Market Studies*, 41(2), 191–202. DOI: 10.1111/1468-5965.00418
- Hix, Simon–Noury, Abdul (2009): After Enlargement: Voting Patterns in the Sixth European Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, 34(2), 159–174. DOI: 10.3162/036298009788314282
- Ilonszki Gabriella–Edinger, Michael (2007): MPs in Post-Communist and Post-Soviet Nations: A Parliamentary Elite in the Making. *Journal of Legislative Studies*, 1., 142–163. DOI: 10.1080/13572330601165436
- Judge, David–Earnshaw, David (2008): *The European Parliament*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hampshire.
- Katz, Richard (1997): Representational Roles. *European Journal of Political Research*, 32 (2), 211–226. DOI: 10.1111/1475-6765.00339
- Navarro, Julien (2008): *Parliamentary roles and the problem of rationality: an interpretative sociology of roles in the European Parliament*. Paper presented at „Parliamentary and representative roles in modern legislatures”, European Consortium for Political Research Joint Sessions of Workshops, Rennes, France. 1–27.
- Navarro, Julien (2012): The cognitive rationality of role choices. Evidence from the European Parliament. In: Blomgren, M.–Rozenberg, O. (eds.): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. Routledge, London. 184–210.
- Norris, Pippa (1999): Recruitment into the EP. In: Katz, R. S.–Wessels, B.: *The European Parliament, the National Parliaments and European Integration*. Oxford University Press, Oxford. 86–104.
- Sajtos László–Mitev, Ariel (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Scarrow, Susan E. (1997): Political Career Paths and the European Parliament. *Legislative Studies Quarterly*, 22: 253–263. DOI: 10.2307/440385
- Scully, Roger–Hix, Simon–Farrell, David (2012): National or European Parliamentarians? Evidence from a New Survey of the Members of the European Parliament. *Journal of Common Market Studies*, 50(4), 670–683. DOI: 10.1111/j.1468-5965.2012.02250.x
- Searing, Donald (1994): *Westminster's World: Understanding Political Roles*. Harvard University Press, Cambridge.
- Semenova, Elena–Edinger, Michael–Best, Heinrich (2014): *Parliamentary Elites in Central and Eastern Europe. Recruitment and Representation*. Routledge, London. DOI: 10.4324/9781315857978

- Strøm, Kaare (1997): Rules, reasons and routines: Legislative roles in parliamentary democracies. *Journal of Legislative Studies*, 3(1), 155–174. DOI: 10.1080/13572339708420504
- Wessels, Bernhard (1999): Whom to Represent? Role Orientations of Legislators in Europe. In: Schmitt, H.–Thomassen, J. (eds): *Political Representation and Legitimacy in the European Union*. Oxford University Press, Oxford. 209–234. DOI: 10.1093/0198296614.003.0010
- Yordanova, Nikoleta (2009): The Rationale behind Committee Assignment in the European Parliament: Distributive, Informational and Partisan Perspectives. *European Union Politics*, 10 (2): 253–280. DOI: 10.1177/1465116509103377

VITA

Löffler Tibor

*Megjegyzések a konzervatív jogpolitika és a „büntető
populizmus” kapcsolatáról*

Bartha Attila és Szabó Gabriella

*Kritikus olvasat vagy egy új kutatási irány vázlata?
Válasz Löffler Tibornak*

MEGJEGYZÉSEK A KONZERVATÍV JOGPOLITIKA ÉS A „BÜNTETŐ POPULIZMUS” KAPCSOLATÁRÓL

Löffler Tibor

(SZTE ÁJTK Politológiai tanszék)

A Politikatudományi Szemle 2014/3. számában jelent meg Boda Zsolt, Szabó Gabriella, Bartha Attila, Medve-Bálint Gergő és Vidra Zsuzsanna *Politikától vezérelve. A büntető populizmus diskurzusai a magyar politikában és a médiában* című esettanulmánya, amelyben a szerzők kísérletet tettek arra, hogy „a három csapás elvét a hazai büntetőjogba beemelő reform” és „az azt övező közéleti diskurzus” elemzésével „feltérképezzék a büntető populizmus mint közpolitikai diskurzus mintázatait a médiabeli és a politikai közbeszédben”, tekintettel arra, hogy Magyarország „a közép-európai régióban előretörő populizmus jellemző esete” (88. oldal).

A szerzők tanulmánya kitűnő, de úgy gondolom, hogy az általuk alkalmazott hipotézisek, valamint a diskurzuselemzések miatt olyan, a témában fontos jog- és politikatörténeti tények és összefüggések maradtak figyelmen kívül, melyek ismeretében árnyaltabb képet festhettek és ezért talán eltérő következtetésekre jutottak volna.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

Az alapvető problémát a következőkben látom.

1. A kiindulópontnak tekintett populizmusról általában, valamint a közép-európai régiót és Magyarországot illetően különösen, elnagyolt képet adnak, inkább a *szakirodalomra*, s kevésbé saját empirikus elemzéseikre hagyatkoznak.
2. A populizmus igen tömör meghatározásai (72. és 79. oldal) után a populizmust lényegében a jobboldalhoz és a radikalizmushoz kötik, ezért a magyar *baloldali és liberális populizmussal*, s benne a baloldali büntető populizmussal nehezen tudnak mit kezdeni.
3. A büntető (büntetőjogi) populizmust nem helyezik egy szélesebb *jogi (jogpolitikai) populizmus* keretei közé.
4. Az általuk ily módon populistának minősített (jobboldali) diskurzussal szembeni (baloldali-liberális) *ellendiskurzust* automatikusan *antipopulista* diskurzusként értelmezik.

5. Nem vizsgálják a 2009-ben napirendre került „három csapás” *politika- és jogtörténeti* előzményeit, ebből kifolyólag az a látszat is keletkezik, hogy Magyarországon az ún. büntetőpopulizmus 2009-től datálódik.
6. Összességében az elemzés arra épül, hogy egy jól körülhatárolható – a büntető és politikai populizmussal foglalkozó – szakirodalom *téziseit* és az ezekből megalkotott saját hipotéziseiket az empirikus magyar anyagon *teszteljék* (71., 73. és 84. oldal), nem pedig arra, hogy átfogó empirikus elemzést végezzenek a magyarországi büntetőjogi és politikai populizmusról, amelynek végülis mellékes eredménye lehetne a vonatkozó szakirodalom korrekciója.

MEG NEM FOGALMAZOTT KÉRDÉSEK

A szerzők úgy érvelnek, hogy „a büntető populizmus (penal populism) az angolszász országok igazságszolgáltatási gyakorlatából ismert jelenség” (69. oldal), a „három csapás” elve az Egyesült Államokból származik, és „a büntető populizmus *egyik* forrása Magyarországon ... *kétségtől* a radikális jobboldal *lehet*”: a radikális jobboldali Jobbik, amely „a bűnözés és igazságszolgáltatás problémáját a politikai napirend részévé tette”, és a Fidesz „*többek között* a Jobbik kihívására is igyekezett választ adni akkor, amikor 2009-ben témává tette a három csapás elvét a parlamentben” (75. oldal).¹ „Az pedig, hogy hatalomra jutása után *törvénybe* is iktatta, jól illusztrálja Minkenberg tézisének a kelet-európai *mérsékelt* jobboldali pártok *radikalizálódásáról*. Bizonyos *mérsékelt* pártok persze *hatalmi számításból* is magukévá teheték a büntető populizmus érvrendszerét...” Az érvelésből tehát az derül ki, hogy a „három csapás” az Egyesült Államokból származó elv, amelyet a mérsékelt jobboldali Fidesz a radikális Jobbik kihívására adaptált Magyarországon, pártpolitikai kihívásra adott válaszként és hatalmi számításból. Az viszont nem derül ki, hogy ha a radikális jobboldal csak az „*egyik*” forrása „*lehet*” a három csapásnak, mi lehet a *másik* forrás, továbbá nem teszik fel a logikusan adódó kérdést: az Egyesült Államokban milyen politikai erők forszírozták és vezették be a három csapást? Vajon az Egyesült Államokban is a – Jobbikkal párhuzamba állítható – radikális jobboldal tematizálta politikailag a bűnözés és igazságszolgáltatás problémáját?

Arról csak később olvashatunk (80. és 89. oldal), hogy ellenzékben a Fidesz a három csapást elvét alkalmazó *Szlovákia* példájára is hivatkozott, a szerzők azonban nem térnek ki arra, hogy Szlovákiában milyen politikai erők nyomására vezették be a három csapást, vagy hogy ott is a – Jobbikkal párhuzamba állítható – radikális jobboldal tematizálta-e politikailag a bűnözés és igazságszolgáltatás problémáját. Véleményem szerint megkerülhetetlen tény, hogy Szlovákiában 2004-ben *Mikuláš Dzurinda mérsékelt jobboldali (jobbközép)* kormánya vezette be a Három csapás törvényt Trikrát a dost’

néven, és azt *Robert Fico baloldali* kormánya a 2008-as kormányváltás után hatályban tartotta.

Ha a szerzők nem csak a magyar, hanem a hivatkozott angolszász „büntető populizmus” *politikai hátterét* is vizsgálták volna, kiderülhetett volna, hogy angolszász közegben a „büntető populizmusnak” a *konzervatív „törvény és rend” (law and order)* elve az alapja, abban gyökerezik, abból nő ki.

Az angolszász *politikai-jogpolitikai konzervativizmus (politics of law and order)* vizsgálata² természetesen nem érvénytelenítené a jobboldali populizmus és/vagy radikalizmus elemzését, viszont már fogalmilag is tálcán kínálna olyan kézenfekvő témákat (konzervatív populizmus, konzervatív radikalizmus, radikális/jobboldali konzervativizmus vs. liberális konzervativizmus stb.), amelyek más megvilágításba helyeznék a mérsékelt/konzervatív pártok és a radikális/szélső jobboldal közötti különbségeket és átfedéseket: biztos, hogy a mérsékelt/konzervatív pártok radikalizálódnak? Biztos, hogy egyszerűen csak átvesznek témákat és politikákat a radikális/szélső jobboldaltól?

A szlovák mintából is adódik a kérdés: a „három csapás” Dzurinda-kormány általi bevezetése is „*jól illusztrálja*” Minkenberg tézisé³ a *kelet-európai mérsékelt jobboldali pártok radikalizálódásáról*?

Természetesen Magyarországon a szerzők által felvázolt *okási összefüggések* létezhetnek, és vezethettek a „három csapás” bevezetésére a szlovákoktól és Minkenberg tézisé³től függetlenül is (ha nincs Jobbik, vagy marginális, az Orbán-kormány *nem* hozza meg a törvényt), de a tanulmány végül bizonytalanságban hagyja az olvasót az *okokat* illetően azzal, hogy a 73. oldalon óvatosabban fogalmaznak: „Ezzel nem azt feltételezzük, hogy a média és a populisták mozgalmak »okozzák« a büntető populizmus megjelenését és terjedését. A mozgalmak és a média azonban megteremthetik és népszerűsíthetik a büntető populizmus érvrendszerét és nyelvezetét, amely hatással lehet a közvéleményre is.” Ezért nagyon úgy tűnik számomra, hogy a Minkenberg-tézissel valójában kabátot varrtak a gombhoz: kevésbé a tényleges és empirikus összefüggéseket és okokat, inkább példát vagy bizonyítékot kerestek egy tézishoz: a mérsékelt jobboldali pártoknak a radikális jobboldali pártok miatti radikalizálódására.

Mint írják, „kontextus szempontjából fontos, hogy 2008–2009 a Jobbik Magyarországiért Mozgalom nevű radikális párt felemelkedésének időszaka volt” (75. oldal), és elemzésük a „három csapás” elvét intézményesítő büntetőjogi reform politikai és médiadiskurzusaira irányul. Ezért sikkad el a kérdés szerintem, hogy volt-e a Fidesznek a „három csapást” megelőzően (2009 előtt) büntetőpolitikája, és ha volt, populisták volt-e vagy sem, és ha volt populisták büntetőpolitikája, az a „három csapásnak” a szerzők által homályban hagyott *egyik lehetséges* forrása-e, többek között.

AZ ANTIPOPULISTA MDF KONZERVATÍV
POPULISTA BÜNTETŐPOLITIKÁJA?

A látszattal ellentétben ezek a kérdések nem a Minkenberg-tézis helytállóságát illetően, hanem olyan tények miatt fontosak, amelyeknek nincs nyoma a tanulmányban: a Fidesz Orbán Viktor *első* kormánya idején (1998–2002) már hatalmon volt, és így volt alkalma *saját büntetőpolitika* érvényesítésére; az első Orbán-kormánynak az a Dávid Ibolya (MDF) volt az igazságügy-minisztere, aki 2009-ben *antipopulista konzervatívként* és az általa már *populistának* tartott Fidesz és Orbán Viktor ellenfeleként fenntartásokkal ugyan, de támogatta a „három csapás” koncepcióját.

A 80–81. oldalon részletesen olvashatunk a Fidesz törvényjavaslatáról, de az MDF álláspontjáról semmit sem. Márpedig Dávid Ibolya leszögezte, hogy az MDF támogatja a csomagot, amely „valójában *visszaállítja* a ’98-as polgári kormányzás idején hatályban volt”, és 2003-ban Bárándy Péter által megszüntetésre javasolt rendelkezéseket „az elkövetők feltételes szabad lábra helyezésével, feltételes szabadságával, próbára bocsátással” kapcsolatban. „*Visszahoz* ez a törvényjavaslat számos olyan büntetőpolitikai intézményt – a többszörös és különös visszaeső kedvezményeinek megvonását, illetve korlátozását, a középérték szabályait –, amiért itt megküzdöttünk egyszer, és az Országgyűlés már elfogadta.”⁴

Dávid Ibolya felszólalása tehát nagyon is jelzi, hogy „a bűnözés és igazságszolgáltatás problémáját” már jóval a Jobbik előtt „a politikai napirend részévé tette” a mérsékelt jobboldal két pártja, a Fidesz és az MDF.

Dávid Ibolya *antipopulista konzervatívként* mindig is a *Btk. szigorításának*, azaz a *szigorú büntetőpolitikának* a híve volt. Egy évvel korábban arra a kérdésre, hogy egyetért-e azzal, hogy *sokkal szigorúbb büntetési tételekre* lenne szükség, avagy úgy látja-e, hogy önmagában a szigor még nem hoz fordulatot a társadalmi okok gerjesztette bűnözésben, azt válaszolta, hogy „1998 és 2002 között, igazságügyi miniszterként *a szigorú és következetes törvények mellett köteleztem el magam*”. „A gyermekek, a kiszolgáltatottak sérelmére, a kábítószer hatása alatt elkövetett bűncselekmények kategóriájában ... *szigorítottuk* a büntető törvénykönyv szabályait [...] 1998 és 2002 között *csökkent az elkövetett bűncselekmények száma* Magyarországon. Egyébként figyelemre méltó, hogy a jelenlegi, *liberalizálást* folytató kormány, amikor szembetalálta magát az utcán egy 12 éves, késelő gyermekkel, tehetetlenségében a vétőképeség korhatárának leszállításával, tehát *szigorítással* állt elő...”⁵

A választási vereség után Dávid Ibolya az alábbiak szerint összegezte 2002-ben a kormányzati politikát. Az identitása szerint „polgári” kormány „*szigorú büntetőpolitikát*” érvényesített annak céljából, hogy szűküljenek a bűnelkövetés esélyei, legyen határozott a bűnüldözés, hatékony az igazságszolgáltatás és le-

gyen következetes a végrehajtás. *Szigorították* a Büntető törvénykönyv rendelkezéseit, *szigorúbbá váltak* a büntetéskiszabási szabályok, megteremtették a *ténylegesen életfogytig tartó büntetés* lehetőségét. A *büntetőpolitika szigorítása* a büntetések végrehajtására is kiterjedt, a börtönből való eltávozás rendszabályainak módosításával elejét vették annak, hogy a veszélyes bűnözők visszaéljenek ezzel a lehetőséggel és újabb bűncselekmény elkövetésére nyíljon alkalmuk.⁶ Igazságügy-miniszterként egy parlamenti vitában 2001-ben a fő célok között a *törvényesség*, a *rend* és a *biztonság* megvalósítását említette. A kormány pozitív lépésének minősítette a büntetőpolitika szigorítását: „A kormányzati ciklus eltelt három évében a büntetőjog területén markáns váltás történt, *szigorodott a büntetőpolitika*”.⁷

A FIDESZ KONZERVATÍV BÜNTETŐPOLITIKÁJA A KILENCVENES ÉVEKBEN

A „törvény és rend” Dávid Ibolya által képviselt konzervatív jogpolitikájával összhangban volt, véleményem szerint, a politikai szövetséges Fidesz–Magyar Polgári Párt 48 pontos, rövidített választási programja, amelyben az olvasható, hogy „A polgárok joggal várják el, hogy az adóforintjaikból fönntartott állam védje meg családjuk, otthonuk biztonságát. A polgárok nem akarnak bizonytalanságban és félelemben élni [...] A brutális gyilkosságok, robbantások, rablások életünk mindennapi részévé váltak. A polgárok okkal *félnek* kimenni az utcára. De *veszélyeztetve érzik magukat* már otthonaikban is. Mind jobban *aggódnak* gyermekeik, szeretteik biztonsága miatt. A hatalomból most távozó kormány évek óta nem tett kellően hathatós lépéseket a bűnözési hullám lecsillapítására. Magatartása bátorítólag hatott és hat a törvények megsértőire. A *velünk élő félelem* olyan mótó, amely képes belülről felemészteni a társadalom életerejét, a közösségek és a polgárok közötti bizalmat [...] Magyarországnak olyan kormányra van szüksége, mely *képes a bizonytalanság és félelem légkörének felszámolására*. A polgári kormány célja a polgárok biztonságának megteremtése és szavatolása, a közbizalom helyreállítása [...] Nem fogadjuk el, hogy a polgároknak kell bezárkózniuk rácsokkal és hevederzárakkal védett otthonaikba, ahelyett, hogy a bűnözők kerülnének valóban rács mögé. A polgárok gyakran joggal várják el, hogy a bűnelkövetőkkel szemben következetesebb és szigorúbb ítéletek szülessenek. A napjainkban egyre jobban terjedő erőszakos, fegyveres bűnelkövetések ellen valóban indokolt bevetnünk a *szigorú büntetések* elrettentő erejét. Gyermekeink védelmében *fel kell emelniünk* a gyermekek és kiskorúak sérelmére elkövetett bűncselekmények *büntetési tételeit*. Szigorítjuk az autólopás büntetését. A hivatalos személyek jogi védelmét kiterjesztjük a támadásoknak gyakran kitett taxisofőrökre is. A *szigorú ítéleteket* végre is kell hajtanunk. Az *életfogytiglanra ítélt bűnöző* valóban *élete végéig börtönben marad*.”⁸

A választási program bővebb változata még azt is tartalmazza, hogy „a törvényhozónak a büntetési tételek emelésével világos üzenetet kell küldenie a független bírói hatalmi ágnek, hogy nem tartja szerencsésnek, hogy az ítélezési gyakorlat enyhe a közbiztonság jelenlegi helyzetéhez képest”⁹

Orbán Viktornek az Országgyűlésben 1998. július 2-án mondott beszédében az állt, hogy a megalakuló kormány céljai között az első, hogy „a polgárokat és családjaikat megszabadítsa a félelemtől”. „Nem nyugodhatunk bele, hogy brutális gyilkosságok, robbantások, rablótámadások életünk mindennapi részévé váljanak [...] ha a szabadság nem párosul *renddel*, akkor a zűrzavar, a felfordulás, a bűnözés és a vele együttjáró megaláztatottság előbb-utóbb felemészti a szabadságot is. A megalakuló kormány a szabadság kormánya lesz, de csak akkor válhat azzá, ha a *rend*, a *törvényes rend* kormánya is lesz egyúttal.” A kormányfő meghirdette a *közrend megteremtését*, a *rendőrség megerősítését*, a *törvényes rend helyreállítását*. Ha hiányzik a törvények erejébe vetett bizalom – érvelt –, ha *elgyengül az állam és a rendőrség*, ha a *bűnelkövetők nem kapják meg időben arányos büntetésüket*, elembertelenedett világban találhatjuk magunkat [...] Ennek a kormánynak tehát az a hivatása, hogy a *biztonság és a nyugalom kormánya* legyen. A kormány el fogja kerülni a *megélhetési bűnözésre* való hivatkozás ingoványos talaját is. A *bűnözés társadalmi okait* természetesen meg kell értenünk, ha orvosolni akarjuk a *bajok forrását*. Ám joggal várjuk el a *jogalkalmazóktól*, hogy számukra ne létezzen középút a jog és a jogtalanság között, és hogy a megértést ne keverjék össze a megbocsátással.”¹⁰

2002-ben a Fidesz–MPP és az MDF közös választási programjában *A jog erejével* című pont azt ígérte hogy az új Btk. „megőrzi a polgári kormány *büntető jogpolitikájának szigorát*”: „Megújult szemlélete nem annyira a *bűnelkövetők jogainak biztosítását*, hanem a *bűncselekmények áldozatainak érdekét*, helyzetük javítását állítja középpontba”¹¹

A FIDESZ ÉS AZ MDF KONZERVATÍV BÜNTETŐPOLITIKÁJA A „HÁROM CSAPÁST” MEGELŐZŐEN

A Fidesz 2006-os programjának *A Félelem nélküli élet* című fejezetében a következőket találjuk: „Mit kell tennünk azért, hogy az emberek ne érezzék úgy, hogy a törvények nem a bűnözőkkel, hanem velük szigorúak, vagy azért, hogy a politikusok ne mentegethessék a bűnözőket megélhetési bűnözőknek nevezve őket? Érvényt kell szerezni a törvény betűjének és szellemének. Olyan új államot kell létrehoznunk, amely a bűnüldözés során nem tesz különbséget törvénysértés és törvénysértés között. Véget vetünk annak az emberek joggal irritáló gyakorlatnak, hogy egyesek kivételes elbánást kapnak a törvény részéről, hogy sztárügyvédek járják ki az enyhe büntetéseket, amelyeket jó magavise-

let alapján még rövidíteni is lehet [...] A bűnözést radikálisan vissza kell szorítani Magyarországon, ahogy egyszer már, 1998-2002 között sikerült [...] Aki idősek és gyermekek ellen követ el bűncselekményt, az csak a legszigorúbb elbánásban részesülhet az állam részéről. Szigorítjuk a Büntető törvénykönyvben az idősek és a gyermekek sérelmére elkövetett bűncselekmények büntetéseit. A büntetés-végrehajtásnál semmilyen kedvezmény nem illetheti meg az elkövetőt, nem lehet idő előtt szabadlábra helyezni, akármilyen jól is viselkedik”.¹²

Párhuzamosan az MDF expressis verbis „konzervatív büntetőpolitikát” hirdetett meg a 2006-os programjában. A Közbiztonság című fejezet két alfejezetének beszédes címe: „Konzervatív fordulat a büntetőpolitikában” és „Új büntető kódexet!”. „Valós társadalompolitikán alapuló valós büntetőpolitikára van szükség. Olyan összetett szemléletmódra, amely tekintettel van arra, hogy az emberek biztonságérzete a jóléti politikák és büntetőpolitika szoros összhangján nyugszik. Az emberek biztonságérzetét megerősítésük, a munkanélküliség csökkenése, a munkahelyek biztonsága, a beruházások, illetve a munkaalkalmak növekedése, az infláció féken tartása, az egyéni gyarapodás reménye és lehetősége, a tisztességes és biztos megélhetés értékének megerősödése adja. Ezt tudja a hatékony és erélyes büntetőpolitika a maga eszközeivel megtámasztani, megerősíteni. A törvényesség és a morál erélyével, a visszatartó erő felmutatásával és a bűnözésben rejlő kockázat növelésével. Az emberek jelenleg szinte mindegyik tényező tekintetében hiányt szenvednek, ezért biztonságérzetüket erősíteni kell egyrészt a jóléti intézkedéseken keresztül, másrészt hatékony büntetőpolitikával, ahol a jogkövető ember biztonságban, a jogsértő bizonytalanságban érezheti magát [...] Az új Btk. előkészítése nem halogatható tovább [...] A Kódexben érvényre kívánjuk juttatni, hogy jogállamban a bűn elkövetése elsősorban egyéni felelősség, és csak másodsorban élethelyzet kérdése, a polgárok biztonságérzete a bűnözők bizonytalanságban tartásán múlik, amihez szigorú és következetes állami intézkedésekre van szükség a bűnözők kockázatának növelésével. Mindenki számára legyen az világos, hogy a kormány és a törvény az áldozatok, a tisztességes emberek pártján áll, és a bűnözők jogai csak ehhez képest és nem emellett és különösen nem ezzel versengve érvényesülhetnek.”¹³

2006. november 20-án Reform vagy deform címen tartott beszédet Dávid Ibolya az Országgyűlésben, amelyben bírálta a büntetőtörvénykönyv liberális átalakítását, és megjegyezte, a korábbi büntetőpolitikát utódja primitívnek nevezte, ami jelzi, hogy Dávid következetesen értelmezte konzervatív–liberális ellentétként a jogpolitikai alternatívákat. Az általa 2004-ben, ellenzékben és már Orbán ellenfeleként közreadott Konzervatív Kiáltványban is azt írta: „A korszerű konzervatív politika hármas jelszava: szabadság, rend, érték”.¹⁴

A BALOLDALI POPULIZMUSRÓL

Véleményem szerint a szerzők elnagyolt képet festenek a populizmus és antipopulizmus kettősségéről. Úgy tűnhet, ahogy az a politikai és szakmai diskurzusokat is uralja, mintha Magyarországon a populizmus természete szerint jobboldali lenne (populisták a jobboldalon vannak), míg az antipopulisták a baloldaliak és/vagy a liberálisok, akik általában *szakmai érvekkel és szakpolitikai koncepciókkal* állnak elő.¹⁵ Kategorizálásuk szerint a büntetőpolitika területén populista a Fidesz, a Jobbik és a Magyar Nemzet, míg antipopulista az LMP és a Népszabadság. Mint írják, az antipopulista büntetőpolitikát „többszörre kriminológus szakértők, emberjogi mozgalmak és baloldali pártok képviselik”. Bár a „három csapás” vitája nyomán óvatosan megjegyzik, hogy az MSZP „néhányik megnyilvánulása ugyancsak ide [populizmusba] sorolható”. (72. és 88. oldal), *empirikusan kellőképpen alá nem támasztott hipotézisük* eleve az, hogy „büntetőpolitikával kapcsolatos politikai diskurzus a bal-jobb tengely alapján válik szét: a politikai baloldal jellemzően ellenzi, míg a jobboldal támogatja a populista intézkedéseket”. Talán ezért van, hogy a baloldali MSZP büntetőpolitikáját úgy sorolják óvatosan a „büntetőpopulizmus” fogalma alá a 2009-es és 2010-es diskurzusok elemzése alapján, hogy szóba sem hozzák a *Btk. Bajnai-kormány alatti szigorítását*, a 2009. évi LXXX. törvényt! Annyit írnak csak, hogy Draskovics Tibor igazságügy-miniszter pedig a „három csapásnál is szigorúbb intézkedéseket tervezett”, és hogy Bárándy Gergely (MSZP) azzal védte a Gyurcsány- és a Bajnai-kormányok büntetőpolitikáját a *kormányváltás után*, hogy „szinte csak súlyosabb intézkedések kerültek megállapításra, megszavazásra az elmúlt időszakban”.

A baloldali antipopulizmus tézisével szemben a következő fenntartásaim vannak: 1) a populizmust a baloldali pártok, értelmiség és szaktudósok előszeretettel *tematizálják* mint jobboldali radikális jelenséget, ezért elemzéseikben és tematizációjukban szinte fel sem merül a *baloldali és/vagy liberális populizmus* lehetősége; 2) ezzel szemben empirikus elemzésekkel kimutatható a baloldali populizmus markáns jelenléte, Magyarországon különösen; 3) a baloldali populizmusnak megvan a maga sajátos, „populus”-ként értelmezhető célközönsége (kisemberek, nyugdíjasok, szegények, kisebbségek stb.), amelyek megnyerésére a baloldalon populistának értelmezhető technikákat, nyelvezeteket, beszédmódokat alkalmaznak.

A tanulmány szerint populizmusnak kell tekintenünk 1) a közvélemény vélt vagy valós elvárásainak való megfelelést és ezáltal politikai népszerűség szerzését (70. oldal); 2) a hétköznapi véleményekre, az emberek felől érkező kíváncsalmakra, valamint érzésekre és intuíciókra hivatkozást tények és adatok helyett (79. és 81. oldal); 3) az elnyomott, csendes többségre és a hétköznapi emberekre hivatkozást.

BALOLDALI BÜNTETŐPOLITIKA:
VÁLASZ A RADIKÁLIS JOBBOLDAL KIHÍVÁSÁRA?

Ebben a megközelítésben Dávid Ibolya 2001-es parlamenti felszólása és azt követő írása valóban populistának minősíthető: „Szóval a *törvényesség*, a *rend* [sic!] és a biztonság az, ami számomra, igazságügy-miniszterként és az állampolgárokért felelős politikusként is kiemelkedő tevékenység. [...] A polgárok államba vetett bizalmának záloga az életkörülmények javulása és a *biztonságérzet*. Ebben a *biztonságérzetben*, azt hiszem, hogy az elmúlt három év igen sokat lépett előre [...] a bűnüldözésnek a jelenlegi helyzete, ami sokkal jobb, mint az előző négy évben, statisztikában is és a *társadalom érzületében* is kimutatható volt”.¹⁶ A kormányzati politikának feltétele, hogy „*tisztában legyen a polgárok érzületével*”, mert ennek révén „érezheti a polgár, hogy róla szól, érte van a kormányzás, utóbbi pedig megóvjá a kormányzást az esetlegességtől”.¹⁷ Csakhogy az így értelmezett populizmus *politikai kontextusát* nagyon is árnyalja az, hogy Kuncze Gábor a Horn-kormány *liberális* belügyminisztereként (SZDSZ) azzal érvelt egy felszólalásában, hogy „én nem statisztikák alapján tájékozódok a közbiztonság alakulásáról. Ha a *polgárok biztonságérzete rossz*, és *rossz a véleményük* a közbiztonságról, akkor őket semmilyen statisztikával nem lehet meggyőzni ennek az ellenkezőjéről. Ezért én azt gondolom, hogy *amíg a polgárok biztonságérzete rossz*, *addig nekem is rossz a véleményem a közbiztonságról*. Éppen ezért követ el a kormány mindent annak érdekében, hogy ezen a helyzeten javítson”.¹⁸ Korábban is azt mondta, hogy „ahhoz igazán kedvem nincsen, hogy statisztikai adatok alapján vitatkozzunk, hiszen én közbiztonság-ügyben *nem a statisztikák, hanem a polgárok véleménye alapján tájékozódok*. Kétségtávol, az állampolgárok a közbiztonság alakulásáról nincsenek jó véleménnyel [...] a kormány – ezt talán a meghozott intézkedések is bizonyítják – nem nézi tétlenül és közömbösen a bűncselekmények számának alakulását, hanem igenis mindent elkövet annak érdekében, hogy gátját szabja a növekedő bűnözésnek, annak a növekedő bűnözésnek, ami egyébként számunkra egy rossz dolog, *az állampolgárok ezt rosszul élik meg*, ugyanakkor viszont nemzetközi összehasonlításban Magyarországon a bűnügyi helyzet átlagosnak tekinthető, igaz ez az Európa nyugati felével történő összehasonlításban is. Ez persze *a magyar állampolgárt nem érdekli*, mert ő a saját maga számára szeretne jobb közbiztonságot, és éppen azt szolgálják a kormányzat idén – többek között – meghozott intézkedései, hogy ezt a biztonságot számukra nyújtani lehessen”.¹⁹ A hétköznapi véleményekre, az emberek felől érkező kíváncsiságokra, valamint érzésekre hivatkozás példáira feltehetjük a liberális SZDSZ 1998-as választási programjának a közbiztonságról szóló fejezetében is: „a kormányzatnak *nem pusztán* a bűnözési helyzet *objektív* folyamataira kell tekintettel lennie, hanem *olyan büntetőpolitikát kell folytatnia, amely a polgárok szubjektív fenyegetettségérzését csökkenti*. A félelmet, bizonytalanságot keltő bűncselekmények elleni hatékony rend-

őri fellépés nem pusztán a felderítés eredményességén mérhető, hanem azon is, hogy a *polgári biztonságérzetét* sikerül-e helyreállítani. A közbiztonságról alkotott kép alapvetően befolyásolja az ország *lakosságának közérzetét*. A jó közérzethez ezen a téren arra van szükség, hogy a polgárok érzékeljék: az állam megfelelő védelmet nyújt az életüket, testi épségüket, tulajdonukat, méltóságukat veszélyeztető bűncselekményekkel szemben. *A közbiztonság mércéjének – mint eddig is – a polgárok biztonságérzetét tekintjük, ezért fokozott erőfeszítéseket kell tennünk e biztonságérzet javítása érdekében*.²⁰

Az ország közbiztonságáról 1998-ban tartott politikai vitanapon a *baloldali* Szekeres Imre (MSZP) is érzésekre hivatkozott: „Ha valakinek betörnek a lakásába, ha valakinek ellopják az autóját, azt nem hatja meg, hogy a statisztikai adatok alapján javult a közbiztonság. [...] S azt sem értékeli, hogy a mai magyar közbiztonság Európában még mindig a jobbak közé tartozik. [...] Gondolkodásunkat és tetteinket tehát a realitások mellett a *polgárok szubjektív érzései* is meghatározzák. [...] Készülve a mai vitára, *szakértőkkel, rendőrökkel, szakemberekkel* beszélgetve kiderült, hogy sokan közülük úgy érzik, *a jogszabályok jelenleg nem az áldozatot, hanem az elkövetőt támogatják*.²¹ Egy jogállamban csak a bíróság mondhatja ki valakiről, hogy bűnös, csak a törvények alapján ítélező bíróság szabhatja meg a büntetés mértékét. A Magyar Szocialista Párt parlamenti frakciója azonban meg van arról győződve, *hogy tartósan nem távolodhat el egymástól a jog és az emberek igazságérzete*. Állampolgárként és politikusként egyaránt biztos vagyok azonban abban, hogy *meg kell védenünk a társadalmat, és meg kell büntetni a bűnözőket*.²²

Érdeemes hozzáfűzni, hogy Draskovics Tibor is azzal érvelt utóbb, hogy amit a Fidesz „három csapás programként” hirdetett meg, *„kevesebb, mint amit mi előterjesztettünk”*!²³ A Btk.-nak a „három csapásnál” ezek szerint sokkalta szigorúbb módosítását Bajnai Gordon miniszterelnök a következők szerint indokolta: „nagyon világos üzenetet küld Magyarországon mindenkinek: annak, aki fél a bűnözéstől, és azoknak a keveseknek, akik a bűnözéssel tartanak rettegésben sokszor kis falvakban családokat, egyedülálló embereket. Azt mondjuk a mai törvénnyel, hogy aki erőszakos cselekményt, fegyveres erőszakos cselekményt követ el, *ő sokkal szigorúbb büntetésre számíthat*. Aki megvédi magát, őt sokkal jobban védi majd a törvény is, ahogy védi majd az intézkedő rendőrt is. Nagyobb lehetőséget nyújtunk a bírácnak abban, hogy *szigorúbban ítéljék meg* azokat a cselekményeket, amelyek fenyegetik az emberek biztonságát. Ezzel az intézkedéssel üzeni szeretnénk azoknak is, akik ma a *szélsőségesek* által felvetett, valós kérdésekre gyalázatos válaszjavaslatokat tartalmazó üzenetek felé fordultak az elmúlt időben.”²⁴

A Btk. baloldali szigorítása és a baloldali miniszterelnök szavai alapján kérdés, hogy 2009. évi LXXX. törvény a büntető populizmus eklatáns példája-e, és hogy a törvény által a mérsékelt baloldali MSZP radikalizálódott-e. Továbbá: a szocialisták és a velük szavazó liberálisok (SZDSZ) a Jobbik ki-

hívására populista választ adtak-e a büntetőjog szigorításával, avagy esetükben a büntetőjog szigorítása és az antipopulizmus megfér egymással?

*

Hozzászólásomban azt igyekeztem érzékeltetni, hogy a diskurzuselemzés akkor hatékony igazából, ha felöleli a releváns résztvevők és az eredmény összességét. Alaposabb elemzésben nem maradhat figyelmen kívül sem az MDF álláspontja és retorikája, sem a Btk. Bajnai-kormány alatti módosítása, illetve annak a Fidesz eredeti javaslatára is utaló kommunikálása. Már csak azért sem, mert – mint láttuk – a baloldali Bajnai-kormány azt állította, hogy a Btk. módosításával a „három csapásnál” *szigorúbb* alternatívát kínálnak. A szerintem is termékeny diskurzuselemzés akkor szorítható merev kronológiai keretek (kontextus) közé, ha a diskurzus tárgyának bizonyíthatóan nincs előzménye. A „három csapásnak” azonban volt, és a diskurzusban résztvevők (MDF) ráadásul nyíltan is beszéltek erről. A források „beszéltetésével” igyekeztem illusztrálni, hogy a büntetőpolitika terén a baloldali és liberális pártok is magától értetődően alkalmaznak olyan retorikai megoldásokat, amelyek a szerzők meghatározása alapján populistának tekinthetők. Ezek diszkurzív politikatudományos elemzése nemcsak megkérdőjelezi a populizmus és a jobboldali pártok merev összekapcsolását, hanem felveti a *nem populista* politikai-kormányzati döntések *populista* kommunikálásának kettségét – melynek vizsgálata izgalmas vállalkozás lehet egy diskurzus-elemzés során.

JEGYZETEK

- ¹ Itt és minden más idézetben a kiemelés tőlem – L. T.
- ² Stuart A. Scheingold: *The Politics of Law and Order: Street Crime and Public Policy*. Longman, 1984. – Katherine Beckett: *Making Crime Pay: Law and Order in Contemporary American Politics*. New York, Oxford University Press, 1997. – Michael W. Flamm: *Law and Order: Street Crime, Civil Unrest, and the Crisis of Liberalism in the 1960s*. Columbia University Press, 2007. Naomi Murakawa: *The Origins of the Carceral Crisis: Racial Order as „Law and Order” in Postwar American Politics*. In: Joseph Lowndes, Julie Novkov, and Dorian Warren (eds.): *Race and American Political Development*. Routledge, 2008. – Mike Brake, Chris Hale: *Public Order and Private Lives: The Politics of Law and Order*. Routledge, 1992. – Russell Hogg and David Brown: *Rethinking Law and Order*. Pluto Press, 1998.
- ³ Minkenberg, Michael: From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 2013/1.
- ⁴ Dávid Ibolya felszólalása az Országgyűlésben 2009. március 2-án.
- ⁵ Dávid Ibolya: Nem létezik cigánybűnözés. *Teol.hu*, 2008. 01. 29.
- ⁶ Dávid Ibolya az Igazságügyi Minisztérium elmúlt négy évének mérlegéről. *Jogi Fórum*, 2002. 05. 17. <http://www.jogiforum.hu/hirek/4531>

- ⁷ Lásd még ehhez Dávid Ibolya parlamenti felszólalását 2001. október 18-án. http://parlament.hu/naplo98/233/n233_022.htm. Továbbá Dávid Ibolya: Cél a következetes igazságszolgáltatás. *Origo*, 2001. október 18. <http://www.origo.hu/archivum/20011018david.html>. Dávid Ibolya: Törvényesség, rend, biztonság. *Magyar Nemzet*, 2001. október 22.
- ⁸ http://www.gondola.hu/cikkek/6328-1998__A_Fidesz_-_Magyar_Polgari_Part_valasztasi_programja.html
- ⁹ Szabadság és jólét. A polgári jövő programja. 95. oldal.
- ¹⁰ Az Orbán-beszéd konzervatív jellegéhez lásd Szűcs Zoltán Gábor: A közjogi folytonosság házában. 2000, 2005/1. Lásd még Finszter Géza: Kormányzati teljesítmények a rendészeti szervek irányításában, közbiztonsági stratégiák című előadását a XV. Politológus Vándorgyűlésen. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:QpaM4f8sDE4J:www.vandorgyules.uni-miskolc.hu/absztraktok+&cd=9&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>
- ¹¹ A jövő elkezdődött. Választási program 2002. <http://nezopontintezet.hu/files/2012/03/A-j%C3%B6v%C5%91-elkezd%C5%91d%C3%B6tt-2002.pdf>
- ¹² Hajrá Magyarország! A Cselekvő Nemzet Programja. 2006. <http://nezopontintezet.hu/files/2012/03/Hajr%C3%A1-Magyarorsz%C3%A1g-A-cselekv%C5%91-nemzet-programja-2006.pdf>
- ¹³ A normális Magyarorszáért. A Magyar Demokrata Fórum választási programja 2006. <http://nezopontintezet.hu/files/2012/03/A-norm%C3%A1lis-Magyarorsz%C3%A1g%C3%A9rt-2006.pdf>
- ¹⁴ Konzervatív Kiáltvány – 2004. június 9. <http://nol.hu/archivum/archiv-321405-140508>
- ¹⁵ A Politikatudományi Szemlében bő egy évtizeddel ezelőtt már felvettem az egyoldalúságot: „a szakma politikai semlegességet képviselő és – elvben – steril tudományosságnak helyt adó folyóiratában a populizmusról az derülhetett ki nem is oly rég, hogy a magyar populizmus kizárólag jobboldali és radikális”. Löffler Tibor: A politika és a politológia 21. századi Magyarországon betöltött szerepéről. *Politikatudományi Szemle*, 2006/1.
- ¹⁶ http://parlament.hu/naplo98/233/n233_022.htm
- ¹⁷ Dávid Ibolya: Törvényesség, rend, biztonság. *Magyar Nemzet*, 2001. október 22. És a populizmusnak minősíthető Torgyán József (FKGP) 1996-ban az Országgyűlésben elhangzott következő szövege is arról, hogy „Horn Gyula vagy Kuncze Gábor a *nép hangját* [sic!] cinikus göggel utasította vissza”. 1996. 03. 25. <http://www-archiv.parlament.hu/naplo35/159/1590038.htm>
- ¹⁸ 1997. 11. 24. <http://www-archiv.parlament.hu/naplo35/324/3240016.htm>
- ¹⁹ 1997. 11. 18. <http://www.parlament.hu/naplo35/323/3230016.htm>
- ²⁰ Modern Európai Magyarország 1998–2002. A Szabad Demokraták Szövetsége választási programja. É. n., 137–138. oldal.
- ²¹ A szerzők meghatározása szerint „egy megszólalás akkor része a büntető populista diskurzusnak”, ha például „a bűnözés áldozatainak és általában a jogkövető többségnek a jogait, szempontjait hangsúlyozza a bűnözőkével szemben”! (78–79. oldal)
- ²² 1998. 03. 19. <http://www-archiv.parlament.hu/naplo35/343/343tart.htm>
- ²³ Nem lehet újra a politika játékszere az igazságszolgáltatás. Fekete Gy. Attila interjúja Draskovics Tiborral. *Nol.hu*, 2009. 12. 18.
- ²⁴ 2009. 06. 29. http://www.parlament.hu/naplo38/219/n219_002.htm

KRITIKUS OLVASAT VAGY EGY ÚJ KUTATÁSI IRÁNY VÁZLATA?

Válasz Löffler Tibornak

Bartha Attila és Szabó Gabriella
(MTA TK Politikatudományi Intézet)

Köszönjük Löffler Tibornak a tanulmányunkról írott megjegyzéseit. Észrevételei világosan jelzik, hogy a populizmus és a büntető populizmus témái milyen szerteágazó problémákat vetnek fel. Számos felvetését tehát megfontolandónak látjuk, amelyek hasznosak, inspirálóak a későbbi vizsgálatok számára. Tanulmányunk szempontjából úgy véljük ugyanakkor, bírálata zömmel olyan külső szempontokat érvényesít, illetve kér számon, amelyek nem részei megközelítésünknek.

Löffler Tibor kritikáját legfontosabb téziseinek felsorolásával kezdi. Ezek közül hadd vegyük előre az utolsót, a hatodikat, amely ugyan bírálatként fogalmazódik meg, azonban leíró értelemben pontosan állapítja meg tanulmányunk ambícióját: „az elemzés arra épül, hogy egy jól körülhatárolható – a büntető és politikai populizmussal foglalkozó – szakirodalom *teziseit* és az ezekből megalkotott saját hipotéziseiket az empirikus magyar anyagon *teszteljük*, nem pedig arra, hogy átfogó empirikus elemzést végezzenek a magyarországi büntetőjogi és politikai populizmusról”. Valóban erről van szó, azzal a megszorítással, hogy kutatásunk tárgyát a büntető populizmusra szűkítettük, azaz az általánosabb politikai populizmust (és ennek pártpolitikai dimenzióit) itt nem elemeztük. Éppen ezért a Löffler Tibor által felvetett izgalmas kérdések zöme nem képezte tárgyát a vizsgálódásunknak. Tanulmányunk egy közpolitikai változást (a Btk. „három csapás” elvét érvényesítő módosítását) alapul véve arra volt kíváncsi, hogy milyen közpolitikai érvek, diskurzusok kísérték ezt a törvényhozási aktust a politikai aktorok körében, illetve a médiában. A büntető populizmus mintázatait kerestük a politikai megnyilvánulásokban és a médiatartalmakban, és azt igyekeztünk feltárni, hogy mennyire elterjedtek ezek az érvek, illetve milyen szereplők alkalmazták őket elsősorban. Elemzésünk tehát keresztmetszeti: két rövid időszakra és szűken a büntető populizmus diskurzusára összpontosított. Sem a populizmus általában, sem a szélesen értelmezett hazai populista megnyilvánulások, sem pedig ezek történeti összefüggései nem képezték

vizsgálatunk tárgyát, bár valóban reflektáltunk ezekre az általánosabb szempontokra is. Úgy tűnik számunkra, hogy elsősorban ezt, azaz a dolgozat elméleti kereteit és az empirikus vizsgálat kontextusát megalapozó irodalmi áttekintést találta Löffler Tibor nem kellően részletezettnek – ő más súlypontokat érvényesített volna kutatásában. Ebben – a dolog természetéből fakadóan – kétségkívül igaza is van. Ám empirikus elemzésünk perspektívája vállaltan más volt, mint az, a pártokra összpontosító jog- és büntetőpolitika-történeti kutatási irány, amelyre ő javaslatot tesz.

Ezen általános megjegyzésen túl azonban konkrétan is válaszolni kívánunk Löffler Tibor felvetéseire. Mivel a bírálata elején sorszámozva tárgyal néhány szempontot, az alábbiakban sorra vesszük ezeket. További felvetéseiből pedig igyekszünk rekonstruálni a leglényegesebbeket, és azokat ugyancsak megválaszolni.

„A kiindulópontnak tekintett populizmusról általában, valamint a közép-európai régiót és Magyarországot illetően különösen, elnagyolt képet adnak, inkább a *szakirodalomra*, s kevésbé saját empirikus elemzéseikre hagyatkoznak.” Ahogy azt előbb jeleztük, valóban ez a helyzet: elemzésünk nem a populizmusról általában szólt, hanem egy konkrét megnyilvánulásáról, egy szakpolitikai populizmusról. A kettő között van kapcsolat, azonban nem lehet egyenlőségjelet tenni közéjük. A populizmus nyilván többet jelent a büntető populizmusnál, és ez utóbbi, bár kapcsolatban van az előzővel, mégsem annak determinisztikus függvénye, pl. alapvetően nem populista pártok is élhetnek a büntető populizmus retorikájával.

„A populizmus igen tömör meghatározásai (72. és 79. oldal) után a populizmust lényegében a jobboldalhoz és a radikalizmushoz kötik, ezért a magyar *baloldali és liberális populizmussal*, s benne a baloldali büntető populizmussal nehezen tudnak mit kezdeni.” Löffler Tibornak ez az értelmezése egyrészt féloldalas, mivel csak a politikai aktorok büntető populizmusára utal. Tanulmányunkban ugyanakkor korábbi nemzetközi és hazai kutatásokra hivatkozva világossá tettük, hogy a büntető populizmus forrásai nem kizárólag a politikai aktorok lehetnek; a média, elsősorban a bulvár média is táplálhatja a büntető populizmust (70–71., illetve a második hipotézis a 73. oldalon). A politikai aktorokkal kapcsolatos hipotézisünk pedig ugyancsak a nemzetközi kutatási előzményekre épül; márcsak azért is, mert ezt vizsgáló korábbi hazai kutatások számunkra nem ismertek (és Löffler Tibor sem utal ilyen elemzésekre). Továbbá még egyszer: sem a populizmussal általában, és így specifikusan sem a jobboldali, sem pedig a hazai „baloldali és liberális populizmussal” nem foglalkoztunk. Ám az nem igaz, hogy a baloldali büntető populizmussal nem tudunk mit kezdeni: egyik empirikus eredményünk éppen az, hogy a büntető populizmus diskurzusa Magyarországon jelen volt a baloldalon is.

„A büntető (büntetőjogi) populizmust nem helyezik egy szélesebb *jogi (jogpolitikai) populizmus* keretei közé.” Löffler Tibornak ebben igaza van, ugyan-

akkor számunkra nem világos a jogi/jogpolitikai populizmus mibenléte, használatának termékenysége – konceptuális kutatásunk során sem a „jogi populizmus”, sem pedig a „legal populism” fogalmához nem találtunk világos definíciót, illetve erre épülő empirikus kutatási eredményeket sem. Ez alapján úgy látjuk, hogy míg a büntető populizmusnak kiterjedt és megalapozott, empirikus és elméleti szakirodalma van – amelyre mi is támaszkodhattunk –, ugyanez a jogi populizmus témájában még várat magára.

„Az általuk ily módon populistának minősített (jobboldali) diskurzussal szembeni (baloldali-liberális) *ellendiskurzust* automatikusan *antipopulista* diskurzusként értelmezik.” Ez nem pontos: előbb definiáljuk az antipopulista diskurzus jellemzőit, majd azokat a megnyilvánulásokat soroljuk ide, amelyek e definíciónak megfelelnek. A besorolás tehát nem politikailag determinált.

„Nem vizsgálják a 2009-ben napirendre került »három csapás« *politika- és jogtörténeti* előzményeit, ebből kifolyólag az a látszat is keletkezik, hogy Magyarországon az ún. büntetőpopulizmus 2009-től datálódik.” Ez kétségtelenül így van. Tanulmányunk történeti áttekintésre, rekonstrukcióra nem vállalkozott, ennek megírása másra marad.

A továbbiakban Löffler Tibor amerikai, szlovák és angol példákra hivatkozva azt vitatja, hogy mi a büntető populizmust radikális jobboldali jelenségnek tartjuk, és úgy érvel, hogy a mérsékelt konzervatív felfogásnak is részét képezik az elrettentésre alapozó intézkedések. Ezt értjük, és voltaképpen egyet is értünk vele, hozzátevé, hogy miközben a „law and order” diskurzus, és az elrettentésre vagy „példás büntetésre” hivatkozó büntetőjogi reformok valóban inkább a jobboldal ideológiájához állnak közelebb, és egyébként hasonlóságban állnak a büntető populizmussal, mégis pontatlanság ezeket a fogalmakat azonosítani egymással. A büntető populizmusnak több elemű meghatározását adtuk, vagyis önmagában egy szigorító intézkedés nem tesz egy büntetőpolitikát populistává. Talán a Löffler Tibor kritikájának címében jelzett kapcsolatot a konzervatív jogpolitika és a büntető populizmus kapcsolatáról nem látjuk teljesen világosan – és meglehet, ez a mi hiányosságunk.

Ahogy egy szigorító intézkedés, úgy önmagában az emberek véleményének figyelembe vétele (amelyre bírálónk baloldali és liberális politikusi idézetekben utal) sem teszi a büntetőpolitikát populistává. Az adatokban tükröződő kriminalisztikai trendek és a közvélemény közötti eltérés, feszültség jól ismert jelenség más országokban is, amelyre egy politikusnak – főleg a nyilatkozataiban – illik reflektálnia. De ez nem jelenti azt, hogy a büntető populizmus általunk is alkalmazott többelemű definícióját kimerítette volna.

Löffler Tibor érvelésének további eleme, hogy szerinte a Fidesz és az MDF már 1998-ban is hasonló büntetőpolitikai intézkedéseket tartott helyesnek, mint amit 2010-ben törvénybe iktatott. Elismerjük, hogy a dolgozat elején

erre utalhattunk volna. Ugyanakkor ettől még továbbra is kérdés, hogy vajon a Jobbik népszerűség-növekedésének nem volt-e szerepe abban, hogy a „három csapás” javaslatot éppen 2009-ben tűzte napirendre a Fidesz. Mi ezt feltételes módon vetjük fel, és továbbra is védhetőnek érezzük. Valamint az, hogy a Fidesz már korábban is a szigorítás híve volt – és a Löffler Tibor által citált idézetek szerint úgy tűnik (bár precíz kódolást erre nem végeztünk), hogy a büntető populista beszédmód tankönyvi példáját hozta már 10 évvel ezelőtt is –, semmilyen hatással nincs a megfogalmazott hipotéziseinkre vagy empirikus eredményeinkre.

Nem teljesen világos számunkra, hogy Löffler Tibor társít-e normatív kritikát a büntető populizmus elemzéséhez. Egyfelől amellettt érvel, hogy a büntető populizmus nem radikális, hanem mérsékelt jobboldali jelenség (is). Itt úgy tűnik, nem érzi megbélyegzőnek a címkét. Másfelől azt állítja, hogy a baloldal is (büntető) populista, és itt mintha némi indignációt éreznénk a soraiban, amiért csak a jobboldalhoz kötjük ezt a fogalmat (ezt ráadásul eredményeink nem támasztják alá egyértelműen). Csak azt tudjuk megismételni, hogy a politikai aktorok körében a nemzetközi szakirodalom első-sorban a radikális jobboldallal társítja a büntető populizmust. Ugyanakkor az érvrendszer a magyar baloldalon is felbukkan – ezt mi ki is mutatjuk empirikus elemzésünkben.

Végezetül Löffler Tibor tesz még néhány olyan megállapítást tanulmányunkkal kapcsolatban, amelyekre reagálni kívánunk. Furcsa azt olvasni, hogy *„empirikusan kellőképpen alá nem támasztott hipotézisü[n]k* eleve az, hogy a »büntetőpolitikával kapcsolatos politikai diskurzus a bal-jobb tengely alapján válik szét«, ugyanis egy kutatási hipotézis a dolgok természetéből fakadóan az empirikus vizsgálat *előtt*, tehát a mi vizsgálatunk eredményeivel valóban nem alátámasztva fogalmazódott meg. A hipotézisek a korábbi nemzetközi kutatási eredményekre épültek – többek között éppen az ilyen hazai kutatások hiánya miatt láttuk izgalmasnak a kutatási kérdést. Az empirikus vizsgálat célja pedig ezeknek a hipotéziseknek a tesztelése volt, és történetesen a hipotézist a tények részben meg is cáfolták. Vagyis nem értjük, mi ezzel a probléma.

Löffler Tibor a bírálata végén tesz egy módszertani megjegyzést is: a „termékeny diskurzuselemzés akkor szorítható merev kronológiai keretek (kontextus) közé, ha a diskurzus tárgyának bizonyíthatóan nincs előzménye. A »három csapásnak« azonban volt, és a diskurzusban résztvevők (MDF) ráadásul nyíltan is beszéltek erről.” Ezzel nem értünk egyet, több okból sem. Egyrészt minden diskurzusnak van valamilyen előzménye, máskülönben feltehetően nem lenne értelmezhető a befogadók számára. Másrészt az előzményeket annyiban és úgy kell figyelembe venni, amennyiben és ahogyan azt a kérdésfelvetés indokolja. Mi egy keresztmetszeti vizsgálatot végeztünk, amelyben a politikai szereplők és a média vonatkozásában igyekeztünk fel-

térképezni a büntető populizmus érvrendszerének elterjedtségét és mintázatait. Úgy véljük, ehhez nem volt szükség a történeti előzmények részletes taglalására.

Összefoglalva, még egyszer szeretnénk megköszönni Löffler Tibornak, hogy vette a fáradságot, és leírta, megosztotta velünk észrevételeit. Meglátásunk szerint ugyanakkor több megjegyzése olyan külső nézőpontból született, amely kilép az általunk alkalmazott megközelítés keretéből. Kritikáját ezzel együtt inspirálónak érezzük, hiszen számos további kérdést vet fel – talán nem csak bennünk, hanem a vitánkat olvasó kutatótársakban is. Álláspontunk szerint a hazai politikatudománynak általában is szüksége lenne több vitára, az álláspontok nyilvános ütköztetésére, nemcsak azért, hogy önmagunk és mások előtt is pontosítsuk gondolatainkat, hanem azért is, hogy újabb kérdéseket vessünk fel a tudományos kutatások számára. Világosan látszik, hogy a populizmus és annak szakpolitikai mintázatainak megértésében a hazai és a nemzetközi tudományos közösségnek jócskán van feladata. Löffler Tibor a konzervatív jogpolitika és a büntető populizmus kapcsolatára utal írásának címében; úgy érezzük, ez további, az általunk alkalmazott kutatástól független vizsgálati irány, amelyet ugyanakkor minden bizonnyal érdemes követni.

RECENZÍÓK

Mikó Melinda

Változatok az integrációra: Jacques Delors Európája

Bischof Péter

Egy idealista föderalista kritikája a realista „Merkiavelli” jelenségről

VÁLTOZATOK AZ INTEGRÁCIÓRA: JACQUES DELORS EURÓPÁJA

Mikó Melinda
(Pécsi Tudományegyetem)

(*Jacques Delors: Az új európai összhang. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 211 oldal*)

A L'Harmattan Kiadó a *Varietas Europaea* sorozatának részeként Jacques Delors beszédeiből adott közre egy válogatást *Az új európai összhang* címmel. A sorozatban eddig megjelent könyvek többféle – történelmi, filozófiai és természetesen politikai – aspektusból közelítették meg az európai identitás tematikáját, olyan neves szerzők írásaival, mint Jürgen Habermas, José Ortega y Gasset, Jean Marc Ferry. A sorozat ezen kötete korunk Európa-gondolatának egyik ikonikus megjelenítője, az Európai Bizottság egyik legismertebb elnöke, Jacques Delors gondolataiba enged bepillantást.

A szakértők véleménye megegyezik abban, hogy Jacques Delors elnöki periódusa az Európai Unió fejlődéstörténetének egyik legfontosabb, fordulópontot jelentő reform időszaka volt. Manapság azonban nem pusztán történeti okokból érdekes beszédeinek tartalma. Nem nehéz észrevenni a közös pontokat a '80-as évekbeli Európai Közösség és az integráció mai problémái között. A nemzetközi politikai helyzetben már a '80-as évek közepétől felvetődött bizonyos radikális változások lehetősége. Az európai integrációban az ún. „euroszklerózis”, s az ebből fakadó reformkényszer ugyanolyan elodázhatatlan imperatívusként jelentkezett 1985-ben, mint manapság. A helyzet megoldásához Európának egy határozott, hosszú távú évtizedes folyamatokban gondolkodni tudó bizottsági vezetőre volt szüksége. A jelennel való párhuzam az integrációt érintő tartalmi kérdésekben azonban már nem áll fenn teljes mértékben. A könyv aktualitását az jelenti, hogy az Európai Unió előtt álló reformok több tekintetben a delors-i elképzelések bizonyos mértékű revízióját tennék szükségessé. Az európai integráció jelentős intézményi reformok előtt áll, miközben az európai identitás definíciója is változóban van (Tuka, 2009). Mind a külső környezet – az átalakuló világrend –, mind az Unió bonyolult belső viszonyai megértését segíti, ha újra felidézzük a Jacques Delors által vezetett bizottság eredményeit, illetve azokat az elképzeléseit, amelyek mai tudásunk szerint korrekcióra szorulnak.

A könyv fejezeteiben a beszédek témák szerint csoportosítva szerepelnek, ami nem jelent kronológiai sorrendet. Minden egyes fejezet előtt egy rövid bevezető vázolja a történeti kontextust, nagy mértékben segítve az adott időszak politikai gazdasági folyamatai összefüggéseinek értelmezését.

A nyitó fejezet témája a Delors-bizottság nagy ívű projektje, az egységes belső piac létrehozása *„'92 célkitűzése”* címmel. Két beszédet tartalmaz, az első 1985 januárjában az új bizottság, a második 1987 februárjában az Egységes Európai Okmány bemutatása alkalmából hangzott el az Európai Parlamentben.

A *„Miért van szükség belső határok nélküli nagy piacra”* címmel megtartott beszédben egy nagy formátumú európai politikus ad helyzetlemezést a közösség állapotáról és fogalmazza meg vízióját az európai integráció jövőjéről. Nem megfoghatatlan, távoli ígéretek formájában, hanem konkrét célkitűzésekkel, ehhez tartozó eszközökkel és időrenddel vázolja fel az egységes belső piac – a közös piac után következő integrációs szint, amelyben a közösség országai az ún. „nem vámjellegű” akadályokat, a fizikai, pénzügyi és technikai korlátokat is felszámolják – két választási ciklusra tervezett programját. Az 1985-ös helyzetleírás nagy mértékben rímel a mai problémákra: az európai projekt megrekedt, az euroszklerózisból való kilépés politikai elszántságot igényel mind a bizottság, mind a tagállamok részéről. A demokrácia és méltányosság, a társadalmi igazságosság, az esélyegyenlőség európai értékeinek megőrzéséhez a gazdasági növekedés beindítása szükséges, amelynek eszköze a közösség határok nélküli piacának megvalósítása. Delors szerint nem a „mit csináljunk” az igazi kérdés, hanem a „hogyan”. Ezért – igazi karteziánus módon – módszert javasol Európa számára, amelyet vitára bocsát, felvállalva a konfliktusokat is. Delors a bizottság nevében három területen javasol döntő lépéseket. Egyrészt a létrehozandó egységes belső piacon működő tisztességes verseny érdekében a szabályok harmonizációjára van szükség. Másrészt el kell érni az Európai Monetáris Rendszer megerősítését, amely – egyelőre – nem jelentené a közös valuta bevezetését; az eurózóna mai nehézségei ismeretében igen figyelemre méltó érv alapján: „Így [az EMR erősítésével közös pénz nélkül – a szerző] a monetáris megközelítés – amelyet sokan veszélyesnek és túl kifinomultnak tartanak – növekedési többletet és még több foglalkoztatást eredményezne.” (32. old.) Harmadik fontos teendőként a gazdaságok konvergenciáját jelöli meg, amelyet a szociális szabályok minimális harmonizációjának kell kísérnie, hogy ne jelenthessen versenyelőnyt a szociális vívmányok figyelmen kívül hagyása. Pontosan látta a tagállamok közötti kereskedelem során hosszabb távon felmerülő külkereskedelmi mérleg problémákat is, amelyek pl. 2010-től jelentősen hozzájárultak az eurózóna válságához. (Artner, Róna, 2012) „Inkoherencia lenne, ha a költség-előnyök terminusát használva, elhallgatnánk a

Közös Piac által a tradicionálisan exportáló országoknak kínált lehetőségeket. Ide vezet, és ezt nyíltan ki kell mondani, a közösség kizárólag költségvetési felfogása.”(33. old.) „Végül az is inkoherencia lenne, ha minden ország a végsőig hajtva a pénzügyi és monetáris szigort, a megmenekülését, vagyis az erőteljesebb növekedéshez való visszatérését csak partnereinek történő eladásainak növelésétől várná.”(34. old.)

Két évvel később, 1987-ben az Európai Parlament előtt már a kitűzött célok elérésére létrehozott új dokumentumot, az *Egységes Európai Okmányt* mutatja be Jacques Delors, mely elsőként módosítja jelentősen a Római Szerződést. E beszédben részletezi, hogy a közös gazdasági térség felépítéséhez az áruk, a szolgáltatások és a munkaerőn kívül a tőkemozgások európai liberalizációja is meg fog történni. Ezzel párhuzamosan a nemzeti monetáris politikák összeegyeztetésének kérdése is felmerül, mint a közös pénzügyi térség stabilitásának biztosítója. Ekkor még nem tulajdonítanak kellő jelentőséget annak az aszimmetriának, amely ekkor keletkezik s később, a 2008-as pénzügyi válság legfőbb kiváltó oka lett: a tőke európai, sőt globális szinten mozog korlátok nélkül, miközben a pénzügyi szektort érintő szabályozások nemzeti hatáskörben maradnak. (Farkas, 2011) Ugyanakkor Delors széles látókörű és integrációelméletileg megalapozott megközelítését bizonyítja, hogy az egységes gazdasági térség megteremtését a strukturális politikák reformjával összekapcsolva képzelte el. Szerinte ugyanis az a nagy gazdasági haszon, amelyet a határtalan belső piac eredményez, a különböző régiók szintjén csak fokozatosan és egyenlőtlenül fog megjelenni. Ezt a hatást lett volna hivatott enyhíteni a kibővített és megduplázott kohéziós büdzsé.

Az azóta eltelt időszakból tudjuk, hogy a strukturális alapok működése a legjobb szándékok ellenére sem szolgálta az elképzelt hatékonysággal a tagállamok gazdaságainak, illetve régióinak konvergenciáját. Az okok rendkívül összetettek. Bonyolult érdekháló alakult ki a donor és a fogadó országok elitjei / vállalatai között a kohéziós források felhasználásával kapcsolatban, mely nem feltétlenül a pénzek legjobb hasznosulásának irányába hatott. A közösségi ellenőrzési mechanizmus pedig messze nem elég erős az ilyen források esetében mindig jelenlévő korrupció kiküszöbölésére. Ez akkor is igaz, ha Delors hivatali idejének kezdetekor a kohéziós politika a még csak tíz (rövidesen tizenkettő) tagú közösségben valósult meg, tehát a tagállamok gazdasági teljesítménye között még nem állt fenn akkora szakadék, mint a 2004-es bővítést követően. Amennyiben a kohéziós politikát a Delors által meghatározott értelemben vesszük figyelembe, hogy ti. „a közösségi eszközöket nem pusztán pénzügyi kompenzációként kell alkalmazni, hanem általuk a gazdaságok valódi konvergenciáját kell elérni”(41. old.), akkor a mai helyzetet értékelve megjegyzendő, hogy a koncepció eredményeit tekintve számos megalapozott kritika született.(Nagy, 2010)

A Delors által kezdeményezett változások másik része az intézményi háttérrel érintette. Kiemelendő a Tanácsban a minősített többségi szavazás általánossá tétele az egyhangú döntés ellenében, mely a döntéshozatali mechanizmus hatékonyságát jelentősen növelte, más kérdés, hogy az informális úton történő, minden tagállamot érintő kompromisszum keresés azóta is az Európai Tanács alapvető működési rendje. Ezen kívül az EP társjogalkotói státuszának erősítése a demokratikus kontroll növekedéséhez járult hozzá.

A második fejezet témája egy másik nagy, Jacques Delors nevéhez szorosan kötődő európai projekt, az európai társadalmi modell. Több fórumon, minden lehetséges alkalommal hangsúlyozza: az egységes európai piac létrehozásának a politikai, társadalmi dimenziói ugyanolyan relevanciával bírnak, mint a gazdaságiak. A közösség előtt álló feladat nem csupán a piac egységesítése, hanem, ehhez szorosan kapcsolódva, egy egységes európai szociális térség kialakítása. A bizottsági elnök korábbi szakszervezeti kötődései ismertek voltak, így nem okozott meglepetést Delors személyes elkötelezettsége a közösségi szintre kiterjesztett szociális partnerség, szociális párbeszéd kialakítása iránt. A vezetésével kidolgozott *Egységes Európai Okmányban* szerepel egy addig a közösségi szokincsben nem létező terminus, a gazdasági és szociális kohézió fogalma, mely a Római Szerződés alapvetően neoliberális gazdaságpolitikai megközelítéséhez képest új szemléletet tükröz az integráció működésének vonatkozásában. „A fejlődések és a szociálpolitikák konvergenciájának a haladás irányában kell végbemenniük. (...) Ami azt jelenti, hogy azokat az országokat, amelyekben alacsonyabb szociális normák vannak, felszólítjuk e normák fokozatos emelésére, miközben azokat az országokat, ahol magasabbak, annak a fenntartására, sőt emelésére ösztökéljük.” (54. old.) (Európai Szakszervezeti Szövetség Kongresszusa, Stockholm, 1988) Mindez Delors azon mély meggyőződését tükrözi, miszerint a közösség országaiban létező, a világban egyedülálló szociális gazdasági modell nem csak, hogy fenntartandó, de tovább is fejlesztendő, egyrészt mert ez a garanciája az egységes belső piac hatékony működésének, másrészt, mivel ez a gazdasági, társadalmi struktúra az európai identitás alapját képezi. Az Unió mai helyzetében úgy tűnik, Európa versenyképességének megőrzése érdekében éppen egy ellentétes irányú folyamatra, ennek a szociális dimenzióknak a korrekciójára van szükség. (Artner, 2011)

„A történelem menete felgyorsul” címet viselő fejezetben a beszédek történelmi perspektívában értékeli az integráció elért eredményeit 1989 és 1991 között. Jacques Delors „Az európai építés dinamikája” címmel Brüsszelben, 1989-ben megtartott beszédében az Egységes Európai Okmány (EEO) az integrációra gyakorolt hatásait elemzi. Szerinte az EEO működőképességének megértéséhez fontos leszögezni, hogy az európai integráció Grotius jogfelfo-

gásán alapul, ami a nemzetközi kapcsolatok idealista megközelítését, döntően a realista szemlélet elutasítását jelenti. Nagyon fontos rámutatni erre a delors-i megállapításra a mai viták közepette, mivel éppen ennek az idealista szemléletnek a létjogosultságát illetve jóhiszeműségét kérdőjelezi meg napjainkban bizonyos tagállamok, főképpen a 2004-ben csatlakozók közül. (Lentner, 2010) 1989-ben azonban, a Tizenkettek – gazdasági fejlettségüket, társadalmi értékrendjüket tekintve – nagy mértékben homogénnek mondható közösségében a tagállamok önkéntes politikai, gazdasági elköteleződése az integráció elmélyítése irányában a közösen elérhető eredményekben való őszinte hiten alapult. Annál is inkább, mivel az optimista jövőkép elméleti megalapozottsággal is rendelkezett. Delors az EEO szükségességét az integráció kutatás neorealista megközelítése alapján, a spill-over hatás elméletének újra gondolásával igazolja. (Keohane, 1991) Robert Keohane és Stanley Hoffmann, a neorealista elmélet megalkotóira hivatkozva megállapítja: „A spill-over mechanizmusok beindulása nem automatikus. Alá van rendelve a közös célkitűzések uniós partnerek által történő periodikus megerősítésének és a belőlük fakadó alapvető kötelezettségek aktualizálásának.” (96. old.)

Ehhez az elmülethez kapcsolódott az EEO egy másik kiemelt fontosságú új szemlélete, a szubszidiaritás elve. Delors hangsúlyozottan favorizálja ennek az elvnek az érvényesülését, mivel a föderális inspirációjú rendszerekben a szubszidiaritás elve képezhet ellensúlyt a spill-over hatással szemben, a szuverenitás közös gyakorlásából eredő hátrányok kompenzálására.

Ehhez kapcsolódóan a fejezet másik fő beszéde Maastricht tanulságait elemzi az Európai Parlamentben 1991-ben, a Gazdasági és Monetáris Unió (GMU) és a közös védelem témáját helyezve a középpontba, amit az európai gazdasági növekedés, munkahelyteremtés és a stabilitás garanciájaként aposztrofál. Hangsúlyozza, hogy a GMU visszafordíthatatlan, fokozatos és szigorú gazdasági- politikai elkötelezettség a tagállamok részéről. Az 1989-es ún. Delors-jelentés alapján eltervezett, több szakaszban létrehozott GMU és a közös pénz, az euró bevezetését Delors az európai integráció fejlődéstörténetének elkerülhetetlenül logikus lépéseként értelmezte, ami az utolsó előtti lépcsőfokot jelenti a végső cél, a politikai unió megvalósítása előtt. Az azóta eltelt időszakban azonban az euróválság megmutatta, hogy az európai GMU Delors által támogatott elméleti alapvetése bizonyos, szakértők által már az ötlet megfogalmazásakor felvetett problémákat és veszélyeket nem kellő súllyal vett számításba. Számos elméleti munka hívta fel a figyelmet arra a tényre, hogy az európai integráció több szempontból nem felel meg az optimális valutaövezet kritériumainak, ami hosszabb távon az integráció szétesését eredményezheti. (Mundell, 1961)

Ma már világosan látszik, hogy a szubszidiaritás elve alapján nemzeti hatáskörben maradt, s ennek következtében közösségi szinten csak részben és elvileg felügyelt, gyakorlatilag kizárólag tagállami érdekek alapján mű-

ködtetett fiskális politikák a rendszerben legalább akkora mértékű divergenciát okoztak, mint amekkora összetartó erőt jelentett a monetáris politikák közösségi szintre emelése. (Szijártó, 2014) Ez a probléma Delors és munkatársai számára az integráció mélyülésének folyamatában fokozatosan megszűnő zavarként tűnt fel, aminek jelentősége eltörpül a közös valuta előnyei, pl. a nemzetközi spekulációkkal szembeni stabilitásához képest.

„A Nagy Európa körvonalai” című fejezet a közösség nemzetközi viszonylataival foglalkozik. A „A közösség és a nemzetközi kötelezettségei” címmel az Európai Parlamentben 1990-ben elhangzott beszéd már a Kelet-Közép-Európában lezajlott társadalmi átalakulásokra reflektál. Mint a bizottság második ciklusát töltő elnöke, Delors a közösség szempontjából értékeli a történelmi változásokat. A visszafogott, objektív elemzés az azóta eltelt idő tapasztalatainak fényében különösen szembeötlő éleslátásra vall a szónok részéről. Miközben üdvözlí az Európa keleti felében történő demokratizálódási folyamatokat, a szerinte indokolatlanul optimista történelemszemléletet elutasítva nyíltan beszél a közösséget kívülről fenyegető veszélyforrásokról, amelyeket legfőképpen a kommunizmus bukása után előállt geopolitikai kihívások jelentenek. Egyértelmű számára, hogy – reálpolitikai megközelítésben – a közösségnek megoldást kell találnia a közvetlen szomszédságában létrejött hatalmi vákuumra, másfelől, idealista felfogás szerint, a kelet-európai országok népeitől nem lehet megtagadni a jogot a demokratikus Európához való csatlakozásra. Ugyanakkor Delors, mint a közösség érdekeinek képviselőjével megbízott vezető egyértelműen hangsúlyozza azt az alapelvet, miszerint a közösségben az integráció elmélyítésének van prioritása a bővítéssel szemben. Az 1989-es világtörténelmi jelentőségű események eufórikus hangulata nem homályosítja el a tisztánlátását: a kelet-közép-európai országok előtt álló utat a céljaik – álmaik? – eléréséhez sokkal nehezebbnek és hosszabb időt igénylőnek látja, mint ezen államok vezetői. E beszédben elhangzó egyik kijelentése különös jelentőségű az Unió mai belső vitái közepette: „A minden egyes tagjelölt országnak feltett kérdés egyszerű : elfogadják-e a 12-ek házassági szerződését a maga egészében és jövőperspektívájával együtt? Igen, vagy nem?” (125. old) Ezt követően több, mint egy évtized múlva került sor a csatlakozásra, és sajnálatos módon Delors szkepticizmusa beigazolódott: a kelet-európai államok valójában még akkor sem álltak teljes mértékben készen arra, hogy esélyük legyen a jövőben félperiférikus helyzetükből a centrum felé közeledni. Ugyanakkor ezen helyzet konzerválásához a Tizenkettek (később Tizenötök) önértéke nyen hozzájárult a csatlakozási tárgyalások során: egyoldalú, a lényeges kérdéseket illetően feltétel nélküli alkalmazkodás az elvárás a közösséghez való csatlakozáskor, figyelmen kívül hagyva a tagjelölteknek a felzárkózáshoz szükséges – adott esetben jogos – igényeiket. Ezzel együtt megállapítható, hogy a 2004-es csatlakozásban résztvevő közép-kelet-európai országok különböző

mértékben éltek az integrációba való belépés előnyeivel, ami legfőképpen az eltérő gazdasági, társadalmi adottságaikból következett. (Ágh, Vértes, Fleck, 2014)

A fejezet másik kiemelkedő beszédét szintén 1990-ben a Luxemburg-Harvard Egyesület konferenciáján tartotta Delors. A 90-es évek három nagy világgazdasági pólusának, az USA, a közösség és Japán triászának viszonyát elemzi gazdasági és biztonságpolitikai szempontból. A bipoláris világ megszűntével, a Szovjetunió és befolyási övezete felszámolódásával a közösség számára is új kihívások jöttek létre. Három olyan fő veszélyforrást jelöl meg, melyek lényegében azóta is fennállnak: a helyi, nacionalista destabilizációs konfliktusok, a tömegpusztító fegyverek, illetve a kirekesztő ideológiák elterjedése, különös tekintettel a muzulmán fundamentalizmusra. Megállapítja, hogy Európa számára a legfontosabb külpolitikai, biztonságpolitikai kérdés a Szovjetunió státusza a nemzetközi életben, illetve Európához való viszonya. E vonatkozásban ismét egy olyan kijelentéssel találkozunk, mely akár ma is elhangozhatna: „Oroszország – igenis Oroszországról beszélek, a Szovjetunió népességének háromnegyed részéről – mindig attól tartott, hogy marginalizálódik a világpolitikában. És amikor ez történt, az nem volt jó senkinek.” (157. old.) A NATO-val kapcsolatban Delors ugyanazt az – utóbb a történelem által igazolt – szemléletet képviseli, mint a közösség kapcsán: ugyan mindkét szervezet a hidegháború idején jött létre, de annak elmúltával szerepe nem szűnhet meg, csupán újraértelmezésre szorul. A közösség belső kihívásai kapcsán a föderális poszt-nemzeti szervezet mellett áll ki, mely inspirációt jelenthet a legmagasabb szintű integráció, a politikai unió létrehozásához. Ez egyben a külpolitika közösségi szintre emelését is maga után vonja, hiszen Európa csak a szuverenitás közös gyakorlása útján képes „egységes hangon beszélve” hatalmi tényező lenni a világban.

A könyv ötödik fejezete Európa saját történelméhez való viszonyáról szól. Az „1992 és a történelem öröksége” címmel 1989-ben, egy brüsszeli történet-sz-kongresszuson megtartott beszédében Delors az Európai Unióhoz vezető folyamat, illetve a leendő új szerződés esélyeit latolgatja hasonló jellegű történelmi próbálkozások alapján. A fokozatosan mélyülő és bővülő integrációk, vám- és monetáris uniók esetleges kudarcának szempontjából többféle okot is felsorol, ilyenek a közös érdek nem megfelelő meghatározása, a nemzeti érdekek túlsúlya, intézményi gyengeség.

1991-ben az International Institute for Strategic Studies meghívására Londonban tartott előadást „Európa biztonsága” címmel. A biztonságot globális fogalomként, illetve a nemzetközi jog tiszteletének problémájaként definiálja, utalva az Öböl-válságra. Hangsúlyozza, hogy a leendő Európai Unió globális szereplő kíván lenni, autonóm cselekvési térrel, más világhatalmak (főképpen az USA) érdekeit szem előtt tartva, de semmiképp sem alárendel-

ve magát azoknak. Az Európai Unió létrehozásának politikai dimenzióit Delors szerint több tekintetben a közös védelmi és biztonságpolitikai érdekek érvényesítésének lehetősége indokolja.

Az utolsó, hatodik fejezet egyetlen beszédet tartalmaz, „Az ideál és a szükségszerűség” címmel. Az előadás az Európai Kollégium fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából hangzott el, 1989-ben, Bruges-ben. A beszéd az alkalomhoz illő emelkedettséggű hitvallás, melyben egy világhatalmi aspirációkkal rendelkező szervezet egyik legfőbb vezetője összegzi munkája eddigi eredményeit s mutatja be vízióját Európa jövőjéről. Meggyőződése szerint az európai integráció legmagasabb szintjét, a politikai uniót kizárólag föderalista alapon lehet létrehozni, ahol az uralom (la puissance) és a szabadság nem ellentétes, hanem egymást feltételező fogalmak. A közösség legfőbb vívmányának a jogközösség erejét nevezi meg, mely a szuverenitás közös gyakorlásán alapul. „Első helyen, a nemzeteknek társulniuk kell, ha a földrajzi fekvés, a történelem, a lényegi célkitűzéseik... és a szükségszerűség tekintetében is közel érzik magukat egymáshoz.” (202. old) Elutasítja az Európa felfogások szerint szélsőséges változatait, amelyek vagy kizárólag egy szabadkereskedelmi térségre redukálnák az európai integrációt, vagy azonnal a „Nagy Európa” – Közép-Kelet-Európa országai mellett esetleg még a Szovjetunió területét is tartalmazó – eszméjének megvalósítását követelik. Ugyanakkor hangsúlyozza, tudatában van annak, hogy a történelem menetének felgyorsulása módszerváltást követel a közösség vezetőitől: „Mindig a kis lépések politikájának híve voltam, mint ahogyan erről az európai fellendülés folyamatban lévő modellje tanúskodik. Am ma egy kissé eltávolodok ettől, mert az időnk véges. Minőségi ugrásra van szükség, úgy a közösség felfogását, mint a külső cselekvési módokat illetően.(...) Valóban lelkesítő korszakot élünk, amely tele van kockázatokkal. Az Európai Közösség az előtt a kihívás előtt áll, hogy döntően hozzájáruljon történelmünk előreviteléhez. (211. old.) Ezek a megállapítások az Unió mai helyzetére is érvényesek.

A szerkesztő a kötetben láthatólag törekedett olyan beszédek közreadására, melyek mind az európai integráció adott időszakának (1985-1992), mind Jacques Delors bizottsági elnöki munkájának esszenciáját adják, kulcs fontosságú területeit érintik. A beszédekből egyértelműen megállapítható, hogy Delors kitűnő szónoki képességekkel rendelkezik, s nem csak a politikatudomány területén felkészült, hanem filozófiai dimenziókban is gondolkodó politikus. Ennek köszönhetően a könyv nem kizárólag a szűkebb téma – az európai integráció története – szakértőinek figyelmébe ajánlható, hanem mindenki számára érdekes olvasmány, aki érteni szeretné az Európai Unióban jelenleg zajló vitákat, folyamatokat, melyeknek immár Magyarország is részese.

IRODALOM

- Ágh A.–Vértes A.–Fleck Z. (2014): *Tíz év az Európai Unióban, Felzárkózás vagy lecsúszás?* Kossuth Kiadó, Budapest.
- Keohane, Robert–Hoffmann, Stanley (1991): *The new european community*, Westview Press, Cambridge.
- Mundell, R. A. (1961): A Theory of Optimum Currency Areas, *American Economic Review*, 51 (4), 657–665.
- Tuka, Á. (2009): *Az Európai Uniónk színe és fonákja*, Publikon Kiadó, Pécs.

Internetes források

- Artner, A.–Róna, P.: *Euros(c)epsis – The theory of the optimum currency area and the history of the euro*, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Working Papers, No. 199., 2012. 01. <http://www.vki.hu/wp.html>, 2014. 12. 30.
- Artner A.: *Az európai jóléti modellek és fenntarthatóságuk*, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok, No. 89., 2011. 06., http://www.vki.hu/news/category_10.html, 2014. 12. 30.
- Farkas, P.: *On the nature of the present world economic crisis. A non-neoliberal sketch*, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Working Papers, No. 198., 2011.08., <http://www.vki.hu/wp.html>, 2014.12.30.
- La corruption reste endémique sur les marchés publics roumains* (2014) <http://www.euractiv.fr/sections/justice-affaires-interieures/la-corruption-reste-endemique-sur-les-marches-publics-roumains>, 2014.12.29.
- Nagy S. Gy.: *A kohéziós politika hatékonysága*, KÖZ-GAZDASÁG 2010/4. unipub.lib.uni-corvinus.hu/417/1/kg2010n4p117pdf, 2014.12.30.
- Lentner Cs.: *A magyar gazdasági válság és válságkezelés néhány történeti és nemzetközi aspektusa*, lentnercsaba.com/doc/publications_05.pdf, 2014.12. 30.
- Szijártó N.: *Az optimális valutaövezet elméletek evolúciója*, MTA KRTK Világgazdasági Intézet, Műhelytanulmányok, No. 105., 2014. 05., http://www.vki.hu/news/category_10.html, 2014.12.30.

EGY IDEALISTA FÖDERALISTA KRITIKÁJA A REALISTA „MERKIAVELLI” JELENSÉGRŐL.

Bischof Péter

(Pécsi Tudományegyetem, ID Doktori Iskola)

(Ulrich Beck: A német Európa: Új hatalmi térségek a válság jegyében. Szeged, Belvedere, 2013, 91 oldal.)

„A cselekvés minden útja kockázatos, az elővigyázatosság tehát nem a veszély kerülésében rejlik (ami lehetetlen), hanem a kockázat kiszámításában és a határozott cselekvésben.”

Machiavelli

Beck 2013-ban megjelent tanulmányának különös aktualitását a jelenben is zajló európai politikai, gazdasági folyamatok adják, amelyeknek a szerző szerint európai szinten érzékelhető társadalmi, szociális következményei vannak. Mindezzel az olvasó is szembesülhet a hétköznapiakban, a legkülönbözőbb hírcsatornák széles spektrumain keresztül, melyeknek például része a tüntetésekről, tiltakozásokról való tudósítás a pénzügyi megszorításokat eszközöző különböző európai országokból. Ez utóbbi pedig azt bizonyítja, hogy Európa jelene és jövőjének alakítása egyrészt a nyilvánosság előtt (civilek) zajlik, másrészt a színpalak mögött (elitek) és a döntések outputjait később észlelik a választópolgárok. Beck az euró-válság és pénzügyi krízis mellékhatásainak folyamatát igyekszik bemutatni olvasóinak, amelyek véleménye szerint ismét az európai német hegemonia előretörését és megerősödését hozták magukkal. A szerző ez utóbbi folyamatok ok-okozati összefüggéseit kutatja, a föderalista-idealista gondolkodás szemüvegén keresztül, melynek kritikai középpontjában a „MerkiaVELLI” jelenség bemutatása, gyökereinek és hatalmi attitűdjeinek értelmezése áll. A kialakult patthelyzet feloldására megfogalmazza javaslatait, amelyek igencsak merésznek és idealistának hatnak a külső szemlélő számára. Beck bevallotta az európai föderalista gondolkodás egyik zászlóvivője, így különösen izgalmas olvasni elképzelései gyakorlati megvalósításának, sokszor illuzórikusnak tűnő receptjét.

A szerző tanulmányát esszéként interpretálta, amely műfaji jellemzőinek megfelelően teret nyit a szubjektív gondolatok szabad áramlásának és egy közérthetően írt filozófiai- szaktudományos értekezés. Ugyanakkor szerkezeti felépítése és számos hivatkozása ellenére mégsem szakkönyv, hiszen hiányzik belőle a bizonyítási eljárás, a szaknyelv kizárólagos használata és a lektorálás. A mű azon Európa jövőjéről írt kötetek közé sorolható, amelyek nem az Európai Unió intézményeinek fejlődési aspektusából és nem az Európai Unió történetének feldolgozása útján kívánja Európa esetleges – nem objektív – jövőjét megfogalmazni, hanem egy felvállaltan szubjektív, filozófiai megalapozottságú európai jövőképet vázol¹ az olvasók elé.

A tanulmány egy rövid bevezetőből és három fejezetből áll, amelyek további alfejezetekre oszlanak. Az első fejezetben a válság során kialakult helyzet mellékhatásait² mutatja be, amelynek egyik legmeghatározóbb jelenségének az ún. „generációs válságot” tekinti. Ennek része az általában vett magas európai munkanélküliségi ráta a fiatal generációk körében – akiknek ily módon a jövője is bizonytalanra válik –, miközben az egyes államok hatalmas pénzeket szánnak a különböző magánbankok megmentésére (20. o.). A szerző szerint ennek okán felerősödik a politika gyűlölete és új törésvonalak jönnek létre a megosztott Európában: 1. észak–déli államok (hitelező és adós államok), 2. eurót használó–eurót nem használó államok, 3. eladósodott országok–nem eladósodott országok. Beck felhívja a figyelmet arra az álságos helyzetre, amikor az elitek által felülről vezérelt válságkezelő politika olyan szinten kihasználja az általuk tehetetlennek ítélt alullevőket, hogy képes „államszocializmust kínálni a gazdagoknak és a bankoknak, viszont neoliberalizmust erőltet a középosztályra és a szegényekre, azáltal alulról felfelé osztja a javakat” (Uo.). További paradoxonnak látja, hogy a német belpolitikában és közvéleményben teret nyert az a gondolkodás, hogy a német adófizetők pénzén mentik meg a görögöket, miközben például a görögök azon elégedetlenkednek, hogy a „német-európai takarékosági politika egzisztenciájukat, és ezzel együtt méltóságukat fenyegeti” (21. o.). Úgy látja, hogy a jövőt egy többféle Európa jellemzi majd, amelynek egyik alkotó eleme az „alul levők Európája, a polgárok Európája, akik talán nem tudják (vagy nem akarják tudni), hogy ők Európa polgárai” (uo.). Őket a helyzetükből adódó félelemmel – szociális, pénzügyi bizonytalanság – és a jövőjükkel szembeni kilátástalanság keserű kettősségével interpretálja. Visszautal korábbi téziseire (kockázat–társadalom, világkockázat–társadalom), amelyek szerint a polgárok „nem tudása” a jelen nyugati (kapitalista) világban oda vezetett, hogy nőtt a kiszolgáltatottságuk a környezetük felé. Legyen szó akár egyrészről a gazdasági-intézményi környezetről (pénzügyi válság), másrészről az épített környezetről (pl. atomerőművek), harmadrészt a természeti erőkről (szélsőséges időjárás). A globalizáció által kialakult határnélküliség mellékhatása, hogy senki sincs biztonságban, mivel a világ egy „világfaluvá” zsugorodott és a különböző mellékhatások egyre gyorsab-

ban, egyre többek életét befolyásolják, miközben a kiszolgáltatottság érzése is növekszik.

Beck eközben hangsúlyozza az EU sikereit: ellenségekből szomszédok váltak, szabadság, jólét, diktatúrákból demokráciák lettek, a világ legnagyobb piaci és kereskedelmi tömbje, vannak tartalékai, vonzerővel rendelkezik Afrika, az Arab országok és Dél-Kelet-Európa felé. Ám felhívja a figyelmet arra az újabb paradoxonra is, hogy Európa „sikere egyben oka is a megbecsülés hiányának”, mivel számos eredményt – pl. az útlevél-ellenőrzés megszűnése – ma már magától értetendőnek tekintünk, és ezen – véli – csak azok hiánya tudna változtatni (24. o.). Ugyanakkor úgy értékeli, hogy az európai integráció a Közös Piac létrejöttével félúton megakadt, és a jelen helyzetben szükségessé válna a gazdaságpolitikai integráció véghezvitele is. Meglátása szerint mindez lehetőséget teremthetne arra, hogy megelőzzük azt a helyzetet, hogy „ha csődbe megy egy ország, magával rántsa a többi is” (uo.). A jelen állapotot egy átmeneti korszaknak tekinti, amelyet a kiszámíthatatlan jövőkép jellemez, ez pedig leginkább frusztrációt okoz a polgároknak. Az európaiak társadalmát úgy látja, hogy „vezérelvüknek tekinti a szabadságot és az egyenlőséget” (25. o.). Megérti azokat az alul levő tiltakozókat, akik a válság költségeit nem akarják viselni, és úgy gondolja, hogy a jelenlegi rendszert az összeomlás fenyegeti.

Kritizálja a makro közgazdaságtant, mert szerinte a közgazdászok nincsenek tisztában javaslataik politikai és társadalmi következményeivel és ez felelőtlenséghez vezet. Utóbbi az euro-válságra adott hibás válaszaik mellékhatásaiban (EU-ellenesség, pánik, félelem) összegződik, amelyre példaként Görögország és az EU kapcsolatát mutatja be. Beck szerint a „régí nemzetállami szabályok és intézmények nem alkalmasak a mai problémák és feladatok kezelésére, ezért meg kell változtatni őket” (29. o.). Elismeri azonban, hogy a nemzetállam belpolitikája erősen összefonódik a külpolitikával, sőt meghatározza azt, hiszen a nemzeti szinten politizálók legitimitásukat belföldön kapják, így elsősorban a saját választóikra figyelnek. Mégis az európai belpolitika kialakítását szorgalmazza, amely a társadalompolitika, az oktatás- és a gazdaságpolitika területén érvényesülne, ám ez nem egyezik azzal, hogy „Európa” téma lett a nemzetállamok belpolitikájában. Az európai belpolitika kialakítását az „európai közjó” érdekében tartaná fontosnak, ám jelenleg „a nemzeti választások, médiák és a gazdasági érdekek befolyásolják” azt (31. o.). Kíváncsúnak azt tartaná, ami ma még ritkább eset, hogy a „magasabb rendű európai érdekek határozzák meg a belpolitikát” (32. o.). Az Európai Unió válságát elsősorban az értékek (nyitottság, szabadság, tolerancia) válságának definiálja, és nem a látszat szerinti gazdasági válságnak. Úgy véli, hogy a lényegi kérdés a szolidaritáson nyugszik, vagyis azon, hogy „mennyire legyen szolidáris Európa?” (33. o.). A szolidaritás origóját pedig azokra a közös értékekre helyezi, amelyek Európát európaivá tették és elismeri, hogy ebben nagy szerepe volt a görög antikvitás korának. Érvelése szerint ez elegendő kellene le-

gyen ahhoz, hogy a szolidaritás érzését kiváltsa az európaiakban a görögök irányába.

A becki értelemben vett európai belpolitika területének (társadalompolitika, oktatáspolitikai, gazdaságpolitika) kitágítása fordítottan arányosan együtt járna a nemzetállamok szuverenitásának csökkenésével és nem világos, hogy azok mit kapnának cserébe, amely „kieszközölhetné” a kívánt kompromisszumot. Beck olyan idealista értékekről beszél, amelyek ma is biztosítottak az európai nemzetállamok alkotmányaiban, tehát ez önmagában kevésnek tűnik. Látható, hogy föderalista érvelése csak a célt – vertikális integráció mélyítése – látja maga előtt, miközben szem elől téveszti a politika egyik mozgatórugóját, a hatalom tartalommal való megtöltésének politikusi igényét. Tehát adódik a realista kérdés, hogy milyen indokok alapján lenne érdekelt bármely nemzeti parlament lemondani döntési szabadságáról a társadalompolitika, az oktatáspolitikai és a gazdaságpolitika területein. Itt most nem csak a nemzeti szinten való politikai túlélésről van szó, hanem arról a tisztázásra váró kérdésről is, hogy hogyan definiáljuk az Európai Unió közös jövőjét. A szerző Európa víziója olyan hosszú távú irányba mutat, melynek a jelen realista cselekvést kikényszerítő időkből nem látszik létjogosultsága, már csak a befolyásos európai politikai szereplők személye miatt sem.

A második fejezet a német Európa kialakulásának ok-okozati összefüggéseit keresi és ad rájuk sajátos választ. Kiindulópontja, hogy a nemzetállam a globális térben már nem képes a növekvő igényeknek megfelelően reprodukálni magát, ezért egy transzformáció jön létre, mely során megváltozik „a hatalom, a társadalmi egyenlőtlenségek és a politikum értelmezése” (36. o.). Ebből kiindulva az Európa-válsággal kapcsolatban 3 tézist fogalmaz meg: 1. különbséget kell tenni a katasztrófa és a katasztrófa retorikája között, ugyanúgy, mint a kockázat-társadalom és a katasztrófa-társadalom között, 2. a kockázatok nem kontrollálhatók ellenőrizhetőség nélkül, 3. A kockázat politikai cselekvésre ösztönöz. Elismeri, hogy még nem dőlt el véglegesen a politika nemzetállami transzformációjának iránya, ám két irányt lát megvalósulandónak: a hegeliánus és a Carl Schmitt-szcenáriót (39.o.). Az első esetben a katasztrófa bekövetkezésének megnövekedett esélye kényszeríti a szereplőket, hogy nem járhatnak külön utakon, vagyis ekkor „„a „kooperálj vagy megszűnsz” kozmopolita imperatívusz győz és így a hegeli „ész csele” érvényesülne”” (Uo.). A második esetben a katasztrófa helyzet („az állam létének veszélyeztetése”) kikényszerítheti legitim módon a fennálló rend átmeneti felüggesztését, a közjó védelme érdekében (40. o.).

Beck azzal adós marad, hogy a *közjót* definiálja. Emlékezzünk arra, hogy a közjót mindig a politika határozza meg a politikai kommunikációban. Ilyen módon a politikai szereplők mérlegelésének fontos tárgya, hogy a „köz” számára való „jó”, mit jelent részükre a társadalmi támogatottságban. Ennek azért van kiemelt jelentősége, mert a demokratikus politikai szereplők legitimáció-

jukat a szabad választásokon nyerik és nem egy felső hatalom kinevezése által. A szerző felhívja a figyelmet arra a feszültségforrásra, amely a kockázat logikája és a demokrácia logikája között feszül és két irányban lát megoldásokat. Az első szerint a nemzetállamok összefogva legyőzik a válságot. A második alapján a technokrácia katasztrófára hivatkozva legitimálná hatalmát és ez „abszolutista uralmat eredményezne” (41. o.). Véleménye szerint a megvalósulandó irányt 4 feszültségforrás pár együttes, egyidejű hatása befolyásolja: 1. több Európa vs. több nemzetállamiság, 2. veszély parancsára vs. törvények tilalmával, 3. a háború fenyegetésének logikája vs. a kockázat fenyegetésének logikája, 4. globális kapitalizmus vs. nemzeti politika (42. o.).

Az első dimenzióban az Európa-építések „új elméleteket (pl. bankunió) dolgoznak ki Európa átépítéséhez és kiépítéséhez” (Uo.). Ez a nemzetek feletti gondolkodásra sarkal és ebben a dimenzióban keresi a megoldásokat. Ezzel szemben helyezkedik el a nemzetállam primátusába vetett hit, melynek erősebb érve a demokratikus beleszólás joga. A feszültséget abban látja a két oldal között, hogy a felvetődő problémák ma már „európaiak lesznek, de az intézményi válaszok nemzeti keretekben maradnak” (44. o.). Úgy véli, hogy a szinteket egy síkra kellene hozni, mert így lenne lehetséges a problémák megoldása és eközben el kell vetni a „nemzeti szuverenitás elavult felfogását, és megértenék, hogy a szuverenitás európai szinten szerezhető vissza, kooperációra, megegyezésre és tárgyalásra alapozva” (Uo.). Hol, hogyan érvényesülhet és milyen garanciák mellett az eltérő gazdasági, társadalmi és szociális állapotban levő országok – a Beck által is elismert törésvonalak megléte mellett – szuverenitása egy magasabb, mondjuk meg őszintén kiszolgáltatott szinten. Milyen kooperáció és megegyezés születhet egy olyan egyensúlytalan helyzetben, amikor a felek egymásnak ki vannak a szolgáltatva (pl. hitelező-adós) és a gyengébb állam már nem rendelkezik szuverenitásának írmagjával sem. Mi kényszeríthetné az erősebb államot, hogy valami kézzelfoghatót „elmentételezzon” a szuverenitás feladásáért. Mi a garancia arra, hogy a kiszolgáltatott, már nem szuverén ország nem kap újabb politikai feltételeket hitelezőjétől. Ezekre a realista kérdésekre Beck nem keresi a válaszokat. A második dimenzióban úgy érvel, hogy létezik olyan vészhelyzet, például az euró védelme, amely a cél érdekében legitimációt ad az illegálisnak és egyúttal „a társadalom és politika nemzetállami rendjének politikai transzformációját célozza meg” (46. o.). A harmadik dimenzió a mások iránt érzett morális globális felelősség útjára vezet, mely szerint nem akarhatjuk másoknak azt, amit magunknak sem kívánunk és „az ellenségképek legyőzése nemzeti államérdek lesz” (49. o.). A negyedik dimenzió a globális kapitalizmus kihívásaira adott, sokszor elégtelen nemzeti válaszok ellentétét kívánja feltárni, és azt hangsúlyozza, hogy az Európa-építések által képviselt tudás képes lenne a problémákat megoldani, de az a nemzeti kormányok ellenállásába ütközne.

Beck az európai országok jövőjét a megosztottsággal láttatja, melyet a következő egyenlőtlenségeket jelentő törésvonalak szelnek át: 1. euró-országok és eurón kívüli országok megosztottsága, 2. euró övezeten belüli országok megosztottsága (hitelező-eladósodott), 3. az Európán belüli két sebesség megosztottsága (53. o.). Ma már egyértelműen Angela Merkel német kancellár tekinthető Európa vezetőjének („koronázatlan királynő”) anélkül is, hogy bármilyen európai transznacionális intézmény élén állna. A szerző a „Merkiavelli” jelenséget mutatja be, melyben ötvöződik Machiavelli hatalom megragadásáról szóló filozófiája – a zűrzavarban –, Angela Merkel reagáló képességével. Motója, hogy a „fejedelem csak akkor tartsa magát a korábbi politikai kijelentéseihez, amennyiben az még ma is előnyös számára” (60. o.). Mindez azt jelenti Angela Merkel esetén, hogy a helyzetnek megfelelően képes halogatni döntését („nem egyértelmű igen, nem egyértelmű nem”), de amint belpolitikai céljai megkívánják, azonnal megváltoztatja véleményét. Ennek a jelenségnek 4 összetevőjét különbözteti meg: 1. Németország az EU leggazdagabb országa és legnagyobb hitelezője. Ugyanakkor Angela Merkel az Európa-építészek és a nemzeti ortodoxiak között nem foglal állást és a hitelezést a német stabilitási (takarékosági) politika feltételeinek elfogadásához köti, 2. A halogatás művészete, hogy minél inkább érezzék a német hitel hiányának hátrányait, mely az idő előre haladásával olyan „zsarolási potenciál, amely nem a háború logikájából ered, hanem a kockázat logikájából, pontosabban a fenyegető gazdasági összeomlás logikájából”, 3. megvalósul „a látszatra lehetetlen, a nemzeti megválaszthatóság és az Európa-építész szerepének összekapcsolása”. A megoldást a „német Európa” koncepció jelentette, mely egyrészt elfogadottá teszi odahaza a belpolitikában – biztosítva újraválasztását. Másrészt Európa-építő-mestereként is megjelenik és „„ugyanakkor külpolitikailag az „európai felelősség” szószólója”” (60–62. o.). Nála Angela Merkel stratégiája abban is machiavellista, hogy külföldön félnek tőle (neoliberalista), belföldön (szociáldemokrata színezetű) pedig szeretik (61. o.). 4. Elő akarja írni a sváb imperatívuszt: takarékoskodás a stabilitás érdekében. Ezek az alapkövei a német Európának, melynek fontos elemét jelenti az a tény is, hogy a gazdasági hatalmak hierarchiájában a nemzetállamok helye világpiacon helyzetüktől függ, nem pedig demokratikus felhatalmazásuktól (64. o.). Ebben a mondatban Beck realista álláspontot képvisel, és racionális tényekkel érvel. Később, spekulatív módon felveti annak a lehetőségét is, hogy Angela Merkel képes lenne akár még a koalíciót is felbontani az Európa-szkeptikus FDP-vel csak azért, hogy az eurót megmentse. Nos, ma már tudjuk, hogy nem volt szükség a koalíció felbontására, mivel a német liberálisok kikerültek a Bundestagból, viszont a Beck által vizionált SPD koalíció, sőt a nagykoalíció újra létrejött, ám nem az általa jósolt *rot-grün* koalíciócserével.

Németország elismerésre méltó teljesítményt mutatott fel újra, amikor a második világháború nyomasztó terhe ellenére Európa nemzetközileg is elis-

mert, vezető hatalmává vált. Ezt az utat némi cinizmussal szemléli, és nem fukarkodik a csípős megjegyzésekkel sem. Azt a kérdést is felteszi, hogy „vajon mit jelent az „E” és az „U” két betűjének Európája a németek számára?” (69. o.). A kérdést megválaszolatlanul hagyja, bár véleményem szerint nézőpontja alapján a megoldást is leírhatta volna: *Eigenes Urteil*, mely jelentését tekintve összecseng az általa leírt „Merkiavelli” jelenséggel. Beck rámutat arra, hogy a kialakult német Európa olyan hierarchikus függőséghez vezet, amely kikényszerítette a hitelnyújtás szigorú reformkötelezettségeit az egyes országokban, miközben az ottani társadalmakban felháborodás és bizalomvesztés következett be. Az európai bizalom kialakulásának 4 alapelvét feltételezi: 1. korrektség alapelve (igazságos eljárások), 2. kiegyenlítődség alapelve (a gyengébb védelme elsőbbséget élvez). 3. megbékélés alapelve (megbékélés politikája) 4. kizsákmányolás megakadályozásának alapelve (intézményi biztosítékokkal) (73–74. o.).

A harmadik fejezetben kijelenti egy új európai társadalmi szerződés szükségességét, mely során az egyén szemszögéből indul ki, és igyekszik megfogalmazni azokat az igényeket, amelyekre az individuum tarthat számon egy új Európában. Azt a feladatot jelöli ki, hogy le kell győzni a nemzeti állapotot és el kell jutni egy európai társadalmi szerződéshez (76. o.). Mik lennének a társadalmi szerződés alapjai és hogyan valósítható meg? Az európai társadalom Beck számára a nemzeti társadalmak „poszt-nacionális társadalmát” jelenti (Uo.). A megvalósítás a jog segítségével történne, mely minden polgárt megvéd, miközben gazdagabbá és szabadabbá is teszi (77. o.). Fontos tényezőnek tekinti az eltérő nemzetiségű fiatalok horizontális integrációját az Európai Unióban, melynek lényegi eleme egymás kultúrájának megismerése a mobilizáció (pl. Erasmus-program) adta lehetőségek által. Ebben az értelemben valósul meg nála a „több szabadság nagyobb európaiság révén” koncepciója (79. o.). A szociális biztonság újbóli megteremtését javasolja egy „transz-nacionális léptékű szociáldemokrata korszak eljövetele” útján (81. o.). Több demokráciát javasol, ismét a „nagyobb európaiság révén”, melynek lényege, hogy az individuumoknak meg kell érteniük egymást és képessé kell válniuk egymás szemével tekinteni a másokra, a világra – tehát egyfajta kozmopolita szemléletmódot javasol (82. o.). Az európai demokrácia horizontális kiterjesztését alulról látja növelendőnek az egyének felől, akik egymás személyes helyzetét megismerve – a mobilizáció során –, később képessé válnak egy közös Európa építésére. Felveti az „európai szolidaritási-pótlék” bevezetésének és befizetésének az igényét a Bizottság részére, mely megteremthetné a nemzeti befizetésektől való függés állapotát.

Végül levonja a következtetését, hogy „mindez reménytelenül utópisztikusnak és naivnak tűnik” (85. o.). Majd olyan eszmefuttatás levezetésébe kezd, melynek realitása erősen megkérdőjelezhető, hiszen azt állítja, hogy a „reális” beletörődik az összeomlásba, miközben a tények azt mutatják, hogy nem volt

összeomlás, mivel a kockázatok felismerése megakadályozta a katasztrófát. Tehát a valós helyzet, merőben nem annyira szélsőségesen kiszámíthatatlan, mint ahogy azt Beck láttatni kívánja. Az illuzórikusnak tartottról egyértelműen leírja, hogy célja jobbítani a világot. De mi indokolja azt, hogy a „reálisról” ne gondoljuk ugyanezt – mindez elfogult relativizálásnak tűnik a részéről. Ki juttatja érvényre a társadalmi szerződést? Ezt már nem az individuumoknak utalja, hanem a különböző feltételeknek (eladósodott országok: Olaszország, Spanyolország, Franciaország, Európa nyertesei: Németország) megfelelő országoknak. Meglátása szerint Németország egy hatalomváltás után élére állhatna egy ilyen kezdeményezésnek, aminek további feltétele lenne a *merkiavellisztikus* hatalomgyakorlás vége és egy teljesen új feltételrendszer kidolgozása. Ez utóbbi alappilléret jelenthetné, hogy a jövőben a hitelek kihelyezését nem a korábbi elvekhez kötnék, hanem „annak az elfogadása, lenne a feltétel, hogy részt vállaljanak az új társadalmi szerződésben, a szuverenitási jogokat az államháztartás autonómiájaként átruháznák az európai autonómia javára, és így lépésről lépésre létrehoznák a politikai uniót” (87. o.). Beck mindennek megvalósulása mellé állítja még igényként a felelősségvállalás uniójának egyidejű megteremtését is. Úgy látja, hogy két további szereplőt lehetne megnyerni ehhez az ügyhöz: a globális pénzpiacokat és az eladósodott államok lakosságát (88. o.). Mindez igen absztraktként hat, hiszen több országban a lakosság éppen a globális pénzpiacokat megtestesítő bankokban látja nyomora okát. Később ismét az alulról építkező mozgalmak mellett érvel, és úgy gondolja, hogy „kialakult a hatalom és a legitimitás aszimmetriája” (90. o.). Erős hatalmat és csekély legitimitást lát a tőke és az államok oldalán, míg csekély hatalmat és nagy legitimitást a tiltakozók oldalán. Előbbi esetben elfelejt néhány „realista” tényt: a média birtoklását és befolyásának erejét, a törvényhozás jogát, a pluralitáson alapuló, szabad demokratikus választásokat és a törvényes erőszak monopóliumának kivételes birtoklását. Utóbbi esetben pedig a „nagy legitimitást” inkább csak az idealista moralitás súlyával sejteti.

Beck most recenzált tanulmánya beleillik abba a magyarul is megjelent tanulmánykötet sorozatba,³ melyet a szerző az elmúlt közel húsz évben publikált és a korábban lefektetett téziseit (kockázat társadalom, világkockázat-társadalom, mellékhatások kora, a modernitás szintjei, stb.) gondosan beleépíti jelen munkájába is. Nem rejti véka alá transznacionális szociáldemokrata elkötelezettségét, ami önmagában nem hiba, de érveléseinek szubjektivitását ez többször olyannyira áthatja, ami által az olvasó úgy érezheti, hogy a racionális érvelés helyett, az utópiák iránti idealizmusa hajtja. A tanulmány novumát a korábbi írásaihoz viszonyítva a német állam jelen európai szerepvállalásának kritikája adja, mely során nagyvonalúan siklik el olyan globális körülmények felett, hogy a többi nem európai szereplő (USA, Kína) ma sokszor milyen realista nemzetközi politikát folytat. Hivatkozása szerint a németek a nagy Svájc szerepét szánják legszívesebben Németországnak (57. o.). Miközben az olva-

sóban olyan érzés támad, hogy egy európai idealista gondolkodónak Európát kellene a világ Svájcának kívánni. A könyv elolvasását mindenekelőtt azoknak ajánlom, akik érdeklődnek a nemzetközi kortárs gondolkodók Európa jövőjét illető koncepciói iránt, és nyitottak egy-egy idealista elképzelés mélyrétegeit megérteni.

JEGYZETEK

- ¹ Ebben a sorban említhetjük Jürgen Habermas kortárs munkásságát is.
- ² Ulrich Beck a „Das Zeitalter der Nebenfolgen und die Politisierung der Moderne” („Mellékhatások kora és a modernitás politikája”) című esszében publikálta téziseit arról, hogy a modernizáció folyamatában olyan „nem akart” és „nem politikai” döntések születnek, amelyek hatnak a társadalomra, a politikára és a tudományra. In: Ulrich Beck–Anthony Giddens–Scott Lash (1996): *Reflexive Modernisierung* (19–34.)
- ³ U. Beck (2003): *Kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Századvég; U. Beck (2005): *Mi a globalizáció?* Belvedere Meridionale; U. Beck–E. Grande (2007): *A kozmopolita Európa. Társadalom és politika a második modernitás korszakában*. Belvedere Meridionale; U. Beck (2008): *Világkockázat-társadalom. Az elveszett biztonság nyomában*. Belvedere Meridionale; U. Beck (2010): *A munka szép új világa*. Belvedere Meridionale.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2015. 2. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva

Lezárva: 2015. május 26.

KOMMUNIKÁCIÓ, MÉDIA

BÓGEL György: A BIG DATA ökoszisztémája

Typotex K., 2015. 216 p.

(Edition 2.0)

POLYÁK Gábor: Médiaszabályozás, médiapolitika

Technikai, gazdasági és társadalomtudományi összefüggések

Gondolat Kiadói Kör, 2015. 336 p.

(Kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok sorozat)

ULFKOTTE, Udo: Megvásárolt újságírók

Patmos Records, 2015. 302 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BALOGH István–MARTON Péter–RADA Péter: Biztonsági tanulmányok

Új fogalmi keretek, és tanulságok a visegrádi országok számára

Antall József Tudásközpont, 2015. 320 p.

BALSAI István: Szabadon választott

Kairosz, 2015. 512 p.

DÉSI János: Melyik a Jobbik?

Ab Ovo, 2015. 280 p.

HERMANN, Rainer: Az Iszlám Állam

A világi államiság kudarca az arab világban

Akadémiai Kiadó, 2015. 208 p.

JOHANNIS, Klaus: Nagyszebentől az elnöki palotáig
A román elnök útja
Cser Kiadó, 180 p.

KIM, Suki: Nélküled mi sem vagyunk
Élet az észak koreai diktatúra elit egyetemén
HVG, 2015. 312 p.

KŐBÁNYAI János: Izrael a megroppant világrend árnyékában
Múlt és Jövő Alapítvány, 2015. 132 p.

KREKÓ Péter–JUHÁSZ Attila: A mai magyar szélsőjobb
Társadalmi kereslet, politikai kínálat, európai kontextus
Noran Libro, 2015. 340 p.

N. RÓZSA Erzsébet: Az arab tavasz
A Közel-Kelet átalakulása
Osiris, 272 p.

NAPOLEONI, Loretta: Az iszlamista főnix
Az Iszlám Állam születése és a Közel-Kelet újrafelosztása
HVG, 2015. 216 p.
(HVG könyvek)

PAPP István: Szemek a láncban
Játszmák a magyar állambiztonság történetében
Jaffa K. 2015. 296 p.

ROMSICS Ignác: A múlt arcai
Történelem, emlékezet, politika
Osiris, 428 p.

TÓTH Csaba–TÖRÖK Gábor: Négy választás Magyarországon
A magyar politika az elmúlt 12 évben (2002–2014)
Osiris, 2015.

SZOCIOLÓGIA, TÁRSADALOMELMÉLET

ANTAL Z. László: Klímaparadoxonok
Lehet-e harmónia a természet és a társadalom között
L'Harmattan, 2015.

BÁRDI Nándor, D. LŐRINCZ József, FILEP Tamás Gusztáv: Népszolgálat
A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történeté-
ben

Pesti Kalligram, 2015. 338 p.

BÉCSI Zsófia, BERTÓK Rózsa: Kirekesztés, idegenség, másság
Ethosz, 2015. 338p.

CSEPELI György: A szervezkedő ember
A szervezeti élet szociálpszichológiája
Kossuth, 2015.384 p.

HUSZÁR Tibor: A magyar szociológia története
Osiris, 2015. 288 p.

KENDE Péter: Magyarság, zsidóság, emberiség
Kalligram, 2015. 472 p.
(Kende Péter válogatott művei)

NAGY Beáta: Háttérben
L'Harmattan, 2015. 202 p.

Ö. KOVÁCS József: Vidéki Magyarország 1945–1970
Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról
Balassi Kiadó, 2015. 712 p.

PUTNA, Martin C.: János nevében
Kereszténység és homoszexualitás: integrációs kísérletek
Pesti Kalligram, 2015. 208 p.

TAGÁNYI Zoltán: A közép-kelet-európai faluközösség genezise
Válogatott tanulmányok
L'Harmattan, 2015. 362 p.

VALUCH Tibor: A jelenkori magyar társadalom
Osiris, 2015. 300 p.
(A mai Magyarország)

POLITIKATÖRTÉNET

AVINERI, Shlomo: Herzl
Theodor Herzl és a zsidó állam alapítása
Corvina, 2015. 364 p.

BOIA, Lucian: Vesztesek és győztesek
Az első világháború újraértelmezése
Erdély és a békeszerződések a román sztártörténész szemével
Cser Kiadó, 2015. 112 p.

G. KOVÁCS László; KAMENEC, Ivan: Jozef Tiso
Arckép kettős tükörben
Nap Kiadó; Media Nova, 2015. 188 p.

SZEREDI Pál: Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban (1956–1987)
Pilisszentkereszt, Barangoló Kiadó, , 2015

TÓTH Eszter Zsófia: Antall József útja a miniszterelnökségig (1932–1989)
Magyar Napló K., 2015. 132 p.
(Veritas könyvek 2.)

ABSTRACTS

MIKLÓS SEBŐK

The Theoretical Principal-Agent Model of Representative Democracy

The article presents the canonical version of the principal-agent model of representative democracy. Following the conventions of the review article genre, key concepts are discussed including the delegate-representative-trustee typology and the consequences of the contractual relations such as asymmetric information, moral hazard and adverse selection. Based on these concepts the delegation chain is presented as the general model of representative democracy. Three phases of the chain are scrutinized in more detail. The electoral connection between citizens and parties, the separation of powers between the branches and parties and bureaucratic delegation are singled out as pivotal elements. The Conclusion highlights such anomalies of the principal-agent framework as multilevel and complex contracts, between-election responsiveness and representation as advocacy.

Keywords: Representative democracy, principal-agent theory, delegation, separation of powers

ANDRÁS KÖRÖSÉNYI – VERONIKA PATKÓS

Liberal and Illiberal Populism: The Political Leadership of Berlusconi and Orbán

Abstract

The paper compares the political leadership of Silvio Berlusconi and Viktor Orbán. Besides giving a descriptive comparison of the Italian and Hungarian political leaders, the paper focuses on three questions: (1) the nature of their populism; (2) the quality of the changes induced by their policy; and (3) the type of their leadership. The paper concludes that both leaders introduced a new era in politics, but Orbán has been more effective in transforming policy means and priorities and also in adjusting the institutional settings (polity). Unlike Berlusconi, he has become a founder of a new regime; a democracy with authoritarian elements. While Berlusconi can be characterized as a trans-active leader, Orbán has turned out to be a transformational leader. Both of them are populist leaders in terms of substance, as well as process and linkage, but the ideological nature of their populism is rather different. While Berlusconi represents liberal populism, Orbán represents an illiberal one.

Keywords: Leadership, populism, illiberalism, Berlusconi, Orbán

BALÁZS KISS

Political Community in Ninety Minutes. The Cognitive, Evaluative and Emotional Dynamics of Identity Change at a Political Rally

The paper unites three approaches mostly lacking synergy so far. The first is Henri Tajfel's claim that social identity has three components: knowledge, emotion and evaluation. The second is the so-called emotional or affective turn in social sciences in general and in political science in particular. Finally, the third is the recent interest in the crowds and crowd behaviour in sociology. The research underpinning the paper focused on a political rally in Budapest in 2013, which was meant to be a mass event in order to unite and mobilize the fragmented political left half year before the parliamentary elections but concluded in a passionate anger by the crowd against the leader of Hungarian Socialist Party, the biggest leftist organization in Hungary.

Tajfel's claim draws the analyst's attention to the interdependence on and interference between the three aspects in developing and changing political identities. The dynamics of the interference between the discourses and the emotions in creating, strengthening as well as weakening identities are presented by applying the theory of interaction ritual chains by Randall Collins and the shame/anger theory by Thomas Scheff.

Keywords: Political identity, political community, mass rally, emotions, crowd

ANDRÁS BÍRÓ-NAGY

Central European MEPs and Their Roles. Behavioural Strategies in the European Parliament

This paper aims to help better understand the role orientations of the Central European Members of the European Parliament, the factors that influence their strategies, and the relationship between their roles and activities. Based on the results of a quantitative survey research into MEPs from the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia and Slovenia in the 2009–2014 term, I argue that it is possible to explain the political roles of MEPs by the attitudes towards politics and policy, and the territorial focus of representation (European vs. national level). Due to the internal mechanisms of the EP and its position in the multi-level governance system of European politics, these two dimensions represent dilemmas that all MEPs face, when it comes to the efficient use of their scarce resources: time and energy. This study demonstrates that socio-demographic factors, attitudes and political socialization all have an influence on what roles MEPs choose. The length of time spent in the EP, age, previous

political experience, party affiliation, left-right self-definition and career ambitions are important factors that can explain the political behaviour of MEPs. The Central European MEPs' focus on politics vs. policy and European vs. national arena has different roots. Orientation towards politics and policy largely depends on previous political experience and future career ambitions. Focus on the European or the national level is best explained by age, party affiliation and left-right self-definition.

Keywords: European Parliament, elite research, political roles, Central European MEPs, political behaviour

SZÁZAD V · É · G

— • ÚJ FOLYAM 76. SZÁM 2015. 2. • —
— • BIOETIKA • —

Nyirkos Tamás: A bioetikai viták retorikai közege

Barcsi Tamás: Emberi méltóság és bioetika

Nemes László: narratív medicina és bioetika

Kovács Gusztáv: Hol a helye a gyermeknek?
A reprodukciós medicina és az életutak logikája

Sándor Judit: A feminista bioetika szerepe
a kortárs biotechnológia területén

Rózsa Erzsébet: Bioetika Németországban versus német bioetika

Tari Gergely: A 'mentális zavar' fogalom definíciós nehézségei

W W W . S Z A Z A D V E G . H U

CONTENTS

KOLNAI PRIZE

- *Sebők, Miklós*: The Theoretical Principal-Agent Model of Representative Democracy. 7

POLITICAL LEADERSHIP

- *Körösényi, András – Patkós, Veronika*: Liberal and Illiberal Populism: The Political Leadership of Berlusconi and Orbán 29

IDENTITY AND COMMUNITY

- *Kiss, Balázs*: Political Community in Ninety Minutes. The Cognitive, Evaluative and Emotional Dynamics of Identity Change at a Political Rally. 57

EUROPEAN MEPS

- *Bíró Nagy, András*: Central European MEPs and Their Roles. Behavioural Strategies in the European Parliament 91

DISCUSSION

- *Löffler, Tibor*: Comments on the Relationship between Conservative Legal Policy and ‘Penal Populism’ 123
- *Attila Bartha – Gabriella Szabó*: Critical interpretation or a plea for a new direction of research? Answering Tibor Löffler 135

BOOK REVIEWS

- *Mikó, Melinda*: Variations on Integration: The Europe of Jacques Delors (Jacques Delors: Az új európai összhang) 143
- *Bischof, Péter*: An Idealist Federalist’s Critique of the Realist ‘Merkjavelli’ Phenomenon (Ulrich Beck: A német Európa: Új hatalmi térségek a válság jegyében). 152

BOOK WATCH 161

ABSTRACTS 165

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000, legfeljebb 50 000 karakter, kivételes esetekben a felső határ 60 000 karakter. Recenziók esetén a terjedelem 15-25 000 karakter lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni. A kéziratnak tartalmaznia kell egy magyar és egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót, a kulcsszavakat, valamint a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

5. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalaikat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

6. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

7. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:
Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.

c. Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 16., no. 2. April, 203–222.

9. A táblázatok és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TÁTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTI-KFT., Pécs, Ferencesek utcája 1.